

A SEPSISZENTGYÖRGYI TARTOMÁNYI MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1879–1954

MAROSVÁSÁRHELY 1955

MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY
TARTOMÁNYI NÉPTANÁCS VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA

A SEPSISZENTGYÖRGYI TARTOMÁNYI MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1879—1954

Szerkesztette

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

igazgató

MAROSVÁSÁRHELY 1955

B

37.345

Leitani sz. _____

Beszerzési sz. _____

Tartalommutató

1. <i>Kisgyörgy Tamás: Előszó</i>	— — — — —	3
2. <i>Dr. Székely Zoltán: A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum fejlődése a népi demokratikus rendszer alatt</i>	— — — — —	5
3. <i>Dr. Székely Zoltán: Jelentés a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól</i>	— — — — —	8
4. <i>Dr. Székely Zoltán: Adatok a Magyar Autonóm Tartomány bronzkorához</i>	—	51
5. <i>Dr. Székely Zoltán: Ujabb szkita leletek Magyarlapádról</i>	— — — — —	57
6. <i>Harkó F. József: Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum gyűjteményében található varrottasokhoz</i>	— — — — —	59
7. <i>Dr. Székely Zoltán: Régi temetkezés nyomai Kovásznán</i>	— — — — —	63
8. <i>Dr. Molnár István: Népi vadfogási módok az Ivópatak környékén</i>	— — —	65
9. <i>Dr. Molnár István: Tavaszi csorgóújítás Gyalakuta községben</i>	— — — — —	77
10. <i>Máttis János: Székely festők</i>	— — — — —	83
11. <i>Dr. Székely Zoltán: Diószeghy László</i>	— — — — —	87
12. <i>Balogh Ernő: Diószeghy László festőművész és természetkutató</i>	— — —	90
13. <i>Dr. Bányai János: A volt Háromszékmegye ásványvizei</i>	— — — — —	96
14. <i>Dr. Bányai János: Nemesfémek előfordulása a Hargitában</i>	— — — — —	110
15. <i>Dr. Dragomán Pál: A marosvásárhelyi mammut-lelet</i>	— — — — —	115
16. <i>Kónya István: Madárvédelem és gazdasági jelentősége</i>	— — — — —	124
17. <i>Kristó András: Adatok a csíkszentkirályi „Bor-Sáros“ Borvizes láp hidrográfijához</i>	— — — — —	143
18. <i>Dr. Kabay Gábor: Csutak Vilmos. Nekrolog</i>	— — — — —	160
19. <i>Dr. Székely Zoltán: Bogáts Dénes. Nekrolog</i>	— — — — —	164

Előszó

Dolgozó népünk tudományos intézete, a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum, hazánk felszabadulásának tiz éves évfordulója alkalmával, 1954-ben, fennállásának 75 éves jubileumát is ünnepli.

Ennek az évfordulónak jelentőségét különösen értékesé teszi az a körülmény, hogy most már teljesen a dolgozó nép rendelkezésére álló intézmény jubiláris ünnepségét, egy népi demokratikus államforma keretén belül, olyan időszakban ülheti meg, amely a munkásosztály történelmi hivatásának újabb területeken való beteljesedését jelenti, mert több országban széttörte a kapitalizmus láncait s megadta a lehetőséget a dolgozóknak a kizsákmányolás alóli felszabadulásra és a szocialista társadalom építésére.

A Dicsőséges Vörös Hadseregnek a fasizmus felett aratott győzelme tette lehetővé, hogy drága hazánkban, a pártvezette munkásosztály már legnagyobb részben megszüntette az embernek ember általi kizsákmányolását és hogy szeretett Pártunk, a Román Munkáspártnak mozgósítása és vezetése alatt a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály széles tömegeket vezet harcra a még fennmaradt városi és falusi kizsákmányolókkal, biztosítva ezáltal népi demokratikus rendszerünk fejlődését a szocializmus felé.

A békéért, demokráciáért, szocializmusért és az emberiség boldog jövőjéért folyó harcban nem utolsó szerep jut a tudományos intézményeknek s közöttük a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak is. Ez az intézmény is kiveszi részét azokból a reáharuló feladatokból, amelyek kötelességévé teszik a marxi-lenini tudományoknak minél szélesebb körű terjesztését azáltal, hogy szemléltető módon hozzásegít korunk nagy társadalmi átalakulásának megértéséhez s lehetőségéhez képest választ ad azokra a bonyolult kérdésekre, amelyeket a történelem felvet.

A most megjelenő Évkönyvünk a múzeum munkásságának két és fél évtizednyi — sokszor nagyon nehéz és küzdelmes — idejéről számol be.

Intézetünk azonban minden körülmények és nehézségek között igyekezett hivatását teljesíteni, amely idő alatt is a dolgozó nép fiai féltő gonddal és szeretettel őrködtek sorsa felett.

Ugy véljük, hogy munkánkkal hazánk építő tudományának házához mi is hozzájárulunk egy téglával.

*KISGYÖRGY TAMÁS,
a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum
munkaközösségének elnöke.*

A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum fejlődése a népi demokratikus rendszer alatt

Írta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

1954. augusztus 23-a a Román Népköztársaság dolgozó népe, valamint a Magyar Autonóm Tartomány dolgozói számára is a fasiszmus alól történt felszabadulásának tiz éves évfordulóját jelenti. Hazánk történetében a felszabadulás után eltelt tiz esztendő kulturális szempontból nagy jelentőséggel bír. A lenini-sztálini nemzetiségi politika alkalmazása lehetővé tette, hogy a székely nép által lakott Magyar Autonóm Tartomány területén a Párt irányítása nyomán egy olyan tudományos és kulturális tevékenység bontakozhatott ki, melyre példa nem volt a múlt rendszerek alatt.

A kultúrintézmények — köztük a múzeumok is — a burzsoá-földesúri rendszer idején az uralkodó kizsákmányoló osztályok érdekeinek a szolgálatában állottak. A múzeumok a maguk elszigeteltségükben, valamint a múzeális anyag hibás elrendezése folytán a társadalmi fejlődést s annak indító okait nem tükrözték vissza. A világról s annak jelenségeiről a szemlélőnek hamis képet nyújtottak. A felszabadulás után, megismerve a Szovjetunió múzeumainak elért eredményeit, megkezdődött hazánkban is a múzeumok — köztük a sepsiszentgyörgyi múzeumnak is — korszerű átrendezése. Az átrendezés lehetővé tette a múzeumok számára, hogy népevelő hivatásuk mellett komoly tudományos munkásságot is folytassanak. Ezt a hivatást igyekezett betölteni a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum is, melynek tevékenységéről az alábbiakban számolunk be.

A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum történetében 1954. szeptember 15-e fennállásának 75 éves évfordulóját jelzi. A múzeum alapítását és ötvenéves fejlődését kimerítően tárgyalja a múzeumnak 1925-től 1936-ig volt igazgatójának, Csutak Vilmosnak a jelentése, az általa szerkesztett Emlékkönyvben¹, amely 1929-ben jelent meg. Az 1929 óta eltelt két és fél évtizednyi idő a múzeum életének egyik, eseményekben legváltozatosabb időszaka volt.

Csutak Vilmosnak 1936-ban bekövetkezett halála után a múzeum vezetésével Felszeghi István, dr. Konsza Samu gimnáziumi tanárokat bízta meg az igazgató-választmány. 1938. július 31-én a múzeum vezetését az

¹ Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerkesztette: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929.

igazgató-választmány meghívása folytán Herepei János vette át, aki a múzeumi munkálatokat 1940. augusztus 30-ig a helybeli fiúliceum néhány tanárával végezte. Herepei János, mint igazgató, dr. Balassa Iván múzeumőr, Kovács Márton, illetőleg dr. Árvay József múzeumi gyakornokok és dr. Székely Zoltán szolgálattételre beosztott áll. gimn. tanár képezték a múzeum tudományos személyzetét 1944. szeptember 2-ig. A múzeum, mint jogi személy, egy választott igazgató-választmány és ügyvezető-tanács vezetése alatt működött 1882-től 1944. szeptember 1-ig.

1944. év szeptember 2-án a harctéri események következtében a hadszíntérré vált Sepsiszentgyörgy múzeumából elszállítódott a ládába csomagolt múzeumi anyag egyrésze. Az elszállított anyag Magyarországon, Zalaegerszeg állomásán, 1945. március 27-én, dolgozó székely népünk mérhetetlen kárára, bombatalálat következtében elpusztult.

Saját sorsának irányítását kezébe vevő dolgozó nép vezetői a fasiszta csapatok kivonulása után azonnal a múzeum segítségére siettek. Kisgyörgy Tamás megyefőnök és dr. Gyárfás Albert almegyefőnök számottevő anyagi segílyt juttattak az intézetnek, és a vezető nélkül maradt múzeum élére állították dr. Lőrincz Albert ügyvédet 1945. március 1-én. Az újjászervezett igazgató-választmány 1945. szeptember 8-i ülésén a múzeum személyzetét a következőkből állította össze: dr. Székely-Szabédi László ügyv. igazgatóőr, dr. Székely Zoltán, dr. Árvay József, dr. Sándor Gábor, Bogáts Dénes és Fadgyas Anna, aki a fasiszta csapatok kivonulása után helyén maradt és a múzeum vezetésével járó teendőket végezte egészen 1945. március 1-ig. Dr. Székely-Szabédi László és dr. Árvay József 1947. szeptember 1-i, illetőleg november 1-i időponttal a múzeum kötelékéből kiváltak. Az igazgató-választmány a múzeum vezetését 1947. november 1-től kezdve dr. Székely Zoltán igazgatóra bízta, aki Fadgyas Anna titkárral együtt látta el továbbra is a múzeumi teendőket. Az 1949. évben Máttis János festőművész, mint asszisztens kapott a múzeumhoz beosztást.

Az adományokból tengődő intézet életében új fejezetet jelent a Román Népköztársaság 1949. július 1-én életbelépett rendelete, mely az ideiglenes néptanácsok megszervezésére vonatkozott s a rendelet egyik szakasza a vidéki múzeumok gondozását az illetékes néptanácsok feladatává tette.

A Román Kommunista Párt, illetőleg a Román Munkáspárt már a felszabadulás első pillanatától fogva nagy figyelmet fordított a múzeum tevékenységére. A tudományos és adminisztrációs személyzetet munkájában egy munkásokból és értelmiségiekből álló munkaközösség támogatta, melynek az élére a párt Kisgyörgy Tamást helyezte, aki 1945 óta gondot fordított arra, hogy a sepsiszentgyörgyi múzeum is részesüljön a Román Népköztársaság szociális intézkedéseinek előnyeiben. Ennek megfelelően, az intézetről a Megyei Ideiglenes Bizottság költségvetésének a keretén belül gondoskodás történt. Az elmúlt két és félévtized alatt a múzeum kutató- és gyűjtőmunkáját a lehetőségek szabták meg. A burzsoá-földesúri rendszer alatt a múzeum tevékenysége szűk korlátok közé volt szorítva. A felszabadulás után a demokratikus erők a múzeum segítségére jöttek s megindult egy gyorsütemű tudományos és népnevelő munka, melynek eredményeiről jelen kiadványunk lapjain számolunk be. Az elmúlt időszakra esett az 1848. évi szabadságharcnak százéves évfordulója, mely alkalmat

adott a múzeumnak, hogy a gyűjteményében lévő 1848-as emléktárgyakat kiállítsa, valamint ez alkalommal rendezett emlékünnepegy keretén belül méltóképp megünnepelje a szabadságharc százéves évfordulóját. A centenárius évben a múzeum a megyei Szaktanácscsal karöltve előadótermében munkás szabadegyetemi előadás-sorozatot is rendezett.

A sepsiszenyörgyi Tartományi Múzeum a szocializmust építő Rómán Népköztársaságban igazi hivatását teljesíti, nem a kevés számú érdeklődő közönség látogató helye, hanem a dolgozó nép nevelő eszköze. Gyűjteményeinek folyamatban lévő korszerű átrendezése lehetővé teszi, hogy a szemlélő a múzeumban élő valóságra válthatja át azt a tudásanyagot, amit az élet más területein szerzett. A termelőeszközök fejlődésének illusztráló bemutatása, a társadalomfejlődés korszakainak megértését s a szocialista klasszikusok tanításainak gyakorlati alkalmazását valósítja meg. Ezzel a ténnyel a múzeum a múlt leltárából a dolgozó nép iskolájává, a társadalomfejlődés bemutatásával a jelen és a jövő fejlődésének tudatosítójává vált.

Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól

Irta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum történetében az 1949. év fordulópontot jelent. A hetvenöt éves múltra visszatekintő intézet tudományos munkájának az ütemét mindig a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek szabták meg. Az elmúlt 10 év alatt népi demokráciánk hivatalos szervei, a Párt irányítása nyomán olyan mértékű anyagi támogatást nyújtottak, hogy az intézet vezetőségének erőfeszítései, hogy a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum népnevelő hivatását teljesíthesse és tudományos kutatásokat végezhesen, részben megvalósulhattak. Visszatekinve, egy évtized távlatából megállapíthatjuk, hogy — mint a megelőző évtizedekben — a régészeti kutatások az elmúlt 10 év alatt is a vezetőhelyet foglalták el a múzeum munkatervében. A kutatásokról az intézet vezetősége időnként jelentést adott ki¹. Az elmúlt 10 év munkáját felölelő jelentésünk a múzeum eddig még nem közölt régészeti kutatásainak eredményeit foglalja össze. Eddigi kutatásaink helyi, elszigetelt feladatok megoldására szorítkoztak, a rendelkezésre álló anyagi eszközöknek megfelelően. Az 1949. év lehetővé tette, hogy a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum a Román Népköztársaság Akadémiája és Filozófiai Intézetének (*Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R.*) keretén belül a megállapított egységes és rendszeres terv szerinti régészeti kutatómunkában résztvehessen. Ezzel a ténnyel a múzeum eddigi elszigetelt kutatómunkáját a kollektív munka váltotta fel, mely a Magyar Autonóm Tartomány őstörténetének a megismerésére korlátlan lehetőségeket biztosít². Az 1945. és 1953. évi ásatások már az új kutatómunka jegyében, részben a fenti intézet anyagi támogatásával valósultak meg^{2a}.

A múzeum közös kutatómunkát végzett a medgyesi Rajoni Múzeummal is, melynek eredményei a fenti múzeum kiadásában jelentek meg^{2b}.

¹ Székely Z.: Adatok a Székelyföld népvándorláskorához, 1945. — Jegyzetek Dácia történetéhez, 1946. — Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig, 1948. — Zetevára, 1949.

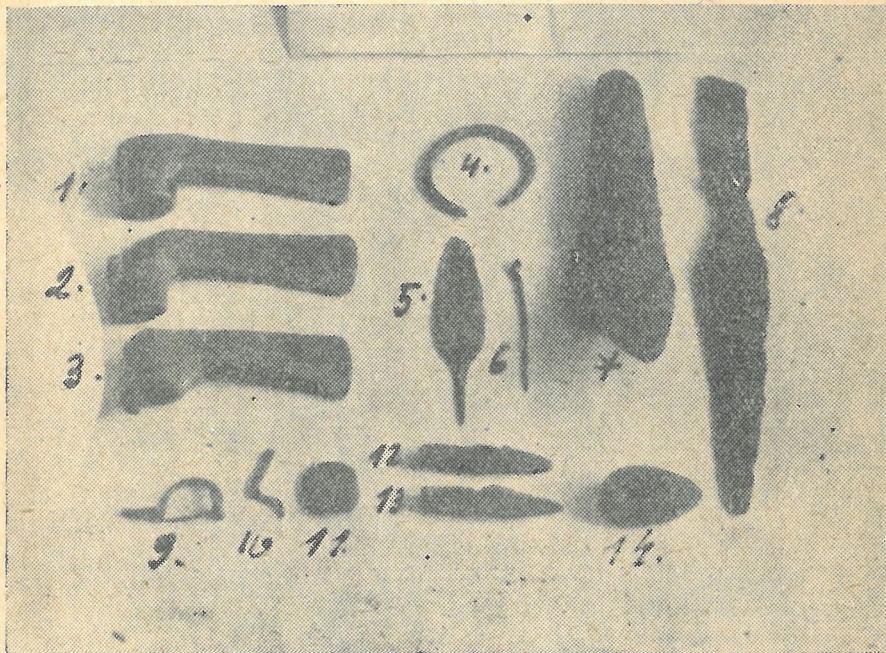
² V. ö. M. Roller: Realizări și sarcini noi pe țărîmul științelor istorice, Studii IV. 2. 21—34, 1949.

^{2a} Székely Z.: Săpăturile la Leț-Varheghiu, Tezaurul dacic de la Șimleul-Silvaniei, Săpăturile la Bicsadul Oltului. Ed. Acad. R. P. R. 1951.

^{2b} Székely Z.: Cercetări arheologice la Șorostin: Cercetări arheologice în Regiunea Stalin și-Regiunea Autonomă Maghiară, Mediaș, 1953.

csinált belőle — adományként a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum gyűjteményébe kerültek.

A lelet előfordulásának a helye a falu déli részén emelkedő *Perkő*, amelynek a lábánál folyt az őskorban a *Kiskászon uize*, mely ma távolabb, a falu szélén kanyarog. A fejszék a harangozói lakás és a kápolna közti téren (pontosan a kápolnával szemben) kerültek elő, melyet a harangozó szántóföldnek használt. Ezen a helyen hitelesítő ásatást végeztünk. A felszíni 30—40 cm-es humusz alatt a *Perkőt* alkotó homokkő került elő. Semmi edénytöredék vagy más kultúrnyom nem került elő, ami őskori településre utalt volna. Csak a *Perkő* nyugati részén, a kereszttel szemben

2. kép. Kézdiszentlélek—Kiskászon (1—3), Homoródkarácsonyfalva (4—6, Komolló (7, 8, 14), Énlaka (9—13) kb. $\frac{1}{5}$ nagyság.

kerültek elő szórványosan edénytöredékek. (Egy őskori durva iszapolású ágdiszítékes edénytöredék, egy bütyökfül s egy kihajló peremű La Tène-kori edény pereme. Ltsz. 11.796—11.797.) Mind a három rézfejsze nyéllyukas. Az egyik rézfejsze (Ltsz. 11.799.) 16,5 cm hosszú, a penge szélessége 4,5 cm, a köpű átmérője 2 cm, s 4 cm hosszú hengerded folytatása van. Az egyenes hossz tengelyű penge, a köpű tengelyére derékszögben áll. (2. kép 1.)

A másik rézfejsze (Ltsz. 11.798) hossza 16 cm, a penge szélessége 4,2 cm, a köpű átmérője 2,5 cm, hosszú, hengerded folytatása van. Az egyenes hossz tengelyű pengére a köpű tengelye derékszögben áll. (2. kép 2.)

A harmadik rézfejsze (Ltsz. 11.800) hossza 14,5 cm, a penge szélessége 4,5 cm, a köpű átmérője 2 cm, hátul 1,3 cm nagyságú nyúlványban végződik. Ennél a példánynál is az egyenes hossz tengelyű pengére a köpű

tengelye derékszögben áll (2. kép 3.). Mind a három rézfejsze nyéllyukas körívesen bevágott. Öntöttek s öntőmintájuk különböző volt. Kettőnek az anyaga nagyobb mennyiségben tartalmaz ónt, a harmadik kevésbbé. Ez a rézfejsze-típus a *Hampel-féle* meghatározás szerint a rézfejszék II-ik csoportjába tartozik⁴, s a *Székelyföldön*, nevezetesen a volt *Háromszék* vármegye területén is előfordult. A legpontosabb analógiát az osdolai⁵, az árkosi⁶ és a sepsibessenyői⁷ rézfejszék adják.

A lelet korát a *Székelyföld* rézkorának végére, illetőleg a korai bronzkor kezdetére tehetjük⁸. Végső megállapításként leszögezhetjük, hogy elrejtett lelettel van dolgunk s a felszínre került ősz- és késővaskori edény-

3. kép. Leletek Futásfalváról (1), Komollóról (2, 4, 5, 9, 10), Oltszem—Leánykavár (3), Karácsonyfalváról (6), Bükszád-Vápvára (7), Barótról (11).

töredékek arra mutatnak, hogy település is létezhetett, ami az idő folyamán elpusztult.

Homoródkarácsonyfalva—Crăciunel. (Udvarhely-rajon.) Borbáth Albert vargyasi lakostól vásárlás útján került a múzeum gyűjteményébe *Homoródkarácsonyfalva Kövesbérce* nevű hegyen levő halomsírok egyikéből egy kis agyagedény (Ltsz. 11.878.), egy bronz lándzsacsúcs, karperec

⁴ *Hampel J.*: Zeitschrift f. Ethn. XVIII, 1896, 64, 9., 65, 14. és 66. 19. V. ö. *D. Popescu*: Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, 1944, 32.

⁵ *J. Nestor*: Der Stand der Vorgeschichtsvorschung in Rumänien, 22. Ber. der röm. germ. Komm. 1933, 79, 312. j.

⁶ *Roska M.*: A Székelyföld őskora. Emlékkönyv a Sz.N.M. 50 éves jub. 1929, 270. — *Roska M.*: Erdély Régészeti Repertórium. I. Őskor. 1942, 30, 25., 1—2.

⁷ *Roska M.*: i. m. 244, 302.

⁸ *Roska M.*: i. m. 274, *J. Nestor*: i. m. 79, *D. Popescu*: i. m. 36, 37.

és egy tű (Ltsz. 11.879—11.881.). A halomsírban *Borbáth Albert* elbeszélése szerint két hátánfekvő csontváz volt s a sír mellékletei közül valók a fenti tárgyak (2. kép 4—6.) Egy pár aranyfüggőt is találtak a halom feltárása alkalmával, ezt azonban ékszerésznél értékesítették. A leletről bővebb felvilágosítást nem tudott adni.

Az agyagedény sötétbarna, durva iszapolású, a perem enyhén kihajlik s a vállon hornyolás nyomával, a hasi rész kissé kodomborodik, az alja gömbölyded. Az edény 6,5 cm magas, peremátmérője 6 cm, fenékátmérője 4 cm, a falvastagság 0,5 cm. (3. kép 6. Metszete: 20. kép 1.) A lapos, 0,2 cm vastag lándzsacsúcs babérlevélalakú, a nyél illesztésére nem köpű, hanem egy 0,3 cm vastag szárnyujtvány szolgál. A lándzsacsúcs teljes hossza 14 cm, melyből a nyulványra 4 cm esik. A penge átlag szélessége 3 cm. A karperec ovális, nyitott végű, egyenes metszetű, tömör, a keresztmetszete gömbölyded. A nagysága kívülről mérve 8 cm. Legnagyobb vastagsága 0,8 cm, a legkisebb 0,4 cm. Öntött s minden díszítés nélkül való. A bronztű feje a gömbölyű drót lemezzé kalapált végének a felhajtása által jött létre. Az egész tű hossza 9,6 cm, az átlagvastagsága 0,4 cm, a vége hegyes.

A *Kövesbércen* levő halomsírokból a múlt század végén *Solymossy Endre* felásott tizennyolcat s megállapította, hogy a halmok csontvázas temetkezéseket takarnak⁹. Ezeknek a halomsíroknak korát *Gárdonyi* és *Roska*¹⁰ a kőkorszakra teszi. Az előkerült leletek alapján abban a helyzetben vagyunk, hogy korukat pontosabban meghatározhatjuk. Az előkerült gömbölyűfenekű agyagedényt megtaláljuk a *szőregi* bronzkori temető 141. sz. sírjának mellékletei között¹¹. A szárnyujtványos lándzsacsúcs analógiáját megtaláljuk a *mezőbándi* leletben¹². A síma, nyitott karperecre meg bőséges analógiát találunk a *Székelyföld* gyűjtelékes vagy kincsleleteiben, melyeknek gyakori kísérője a bronztű is¹³. Előfordul továbbá a tű a magyarországi bronzkori sírok mellékletei között is¹⁴. Sírtípusunk a *Reinecke*-féle kronológia alapján, a bronzkor második korszakába tartozik¹⁵. A *Kövesbércen* levő halomsírok a székelyföldi bronzkori kultúra kronológiai kialakulására vonatkozólag értékes adattal szolgáltak. (V. ö.: *Székely: Căcetări arheologice în Regiunea Stalin și Regiunea Autonomă Maghiară*, 1953, 16—17.)

⁹ *Solymossy E.*: Az oklándi kunhalmokról Udvarhelymegyében. Arch. Ért. Uj f. XVI 1895, 417—419. V. ö. *Gárdonyi*: A magyarországi halmok kérdéséhez, Arch. Ért. Uj f. XXXIV., 1914., 387, *Roska M.*: Az ősrégészet kézikönyve II., 1927, 349. *Nestor*: i. m. 67.

¹⁰ *Gárdonyi*: i. m., *Roska*: i. m.

¹¹ *Foltiny I.*: A szőregi bronzkori temető, 1941, 32, XIII. t. 17.

¹² *Roska M.*: A Székelyföld őskora, Emlékkönyv, 284., Repertórium I. 175.

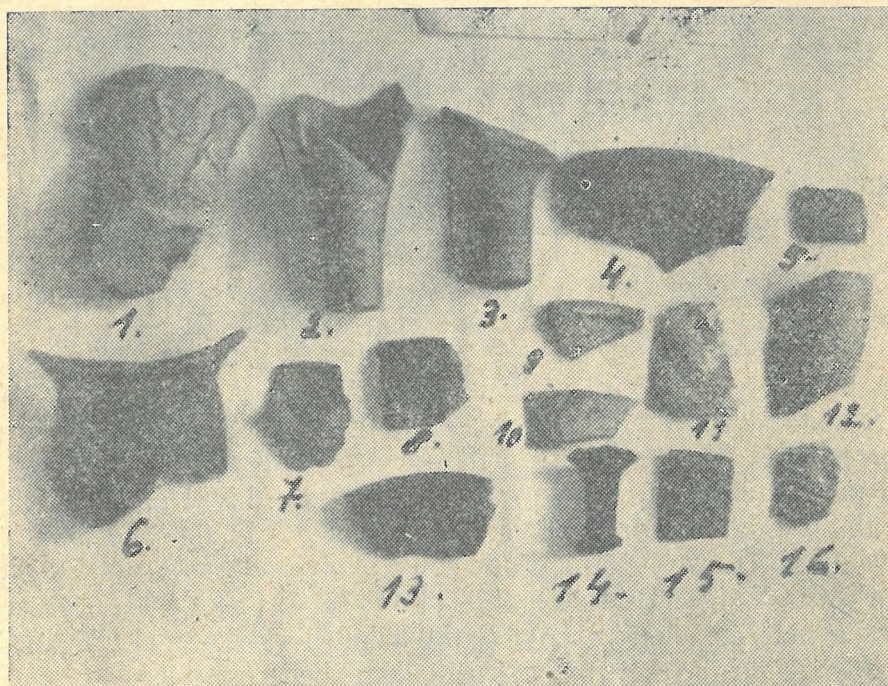
¹³ *Roska M.*: A Székelyföld őskora, Emlékkönyv, 287—292

¹⁴ *Reinecke*: Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról. I. Arch. Ért. XIX., 1899. 244.

¹⁵ *Reinecke*: i. m. II. 32. V. ö. *Nestor*: i. m. 80—84., *Mozsolics A.*: A magyarországi bronzkor kronológiájáról. Erd. Tud. Füzetek 169. sz., 1943., 7.

Sepsibükszád—Bicsadul Oltului (Sepsi-rajon). Az Olt jobb partján, a *Rakottyás patak* mellett emelkedő hegyfokon fekszik „*Vápvára*“, melynek középkori falmaradványai az északi oldalon levő négyszögű toronnyal nagyon jól megfigyelhető még ma is¹⁶.

A „*Vápvára*“ területét átkutatta dr. *László Ferenc* is¹⁷ és megállapította, hogy a középkori vár alatt festett kerámiás telep terül el, melynek az északi oldalán levő hármassáncolás az őskori, valamint a középkori erődítményhez is tartozhatott. Újabban *Ferenczi Sándor* végzett kutatást

4. kép. Leletek Komollóról (1—3), Kisborosnyóról (4—5), Barótról (6—8, 13), Bükszád-Vápváráról (9—12, 14—16) M=ca 1/7.

és hitelesítő ásatást¹⁸. Az 1946. év nyarán átvizsgáltam a vár területét¹⁹. Az 1948-ban megindult kőkitermelés, mely a déli oldalon kezdődőleg fokozatosan semmisíti meg ezt a műemléket, sok edénytöredéket hozott felszínre, melyek a *sepsiszentgyörgyi Múzeumba* kerültek be. 1948-ban a kőfejtés alkalmával történt robbantás a déli, *Rakottyás patak* felé eső részt

¹⁶ *Kővári L.*: Erdély régiségei 147., Erdély építészeti emlékei 54—55., *Orbán B.*: A Székelyföld leírása III., 59—61., *Könyöki—Nagy*: Középkori várak, különös tekintettel Magyarországra, 260., *J. Marțian*: Repertoriu arheologic pentru Ardeal, 65.

¹⁷ Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról, 45, Háromszékmegyei praemykenaei jellegű telepek, *Dolg.* II., 177., 272.

¹⁸ *Ferenczi S.*: Raport asupra unei excursii arheologic în jud. Treiscaune. An. Com. Mon. Ist. secția pt. Trans. I., 1926—28., 245. — Cetăți antice în jud. Ciuc, IV., 1932—38., 316—319., 325—26.

¹⁹ *Székely Z.*: Jegyzetek Dácia történetéhez, 1946., 20—22.

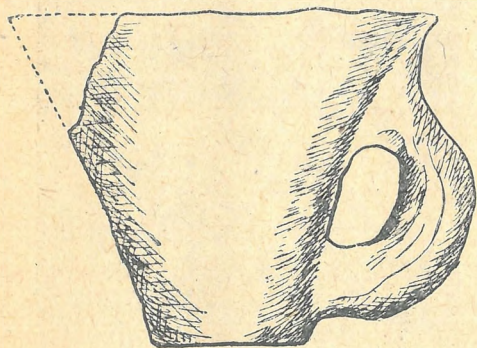
egyenesen lementszette s így a vár területének láthatóvá vált a teljes keresztmetszete. Az andezit sziklaalapra az *Olt* és a *Rakottyás patak* 0,5 m vastag sárga kavicsos homokréteget hordott, fölötte terül el az 1,5 m vastag kultúrréteg. A kultúrréteg alsó részét kb. 0,75 m magasságig festett kerámiás töredékek foglalják el. A festett kerámia fölötti réteg durva iszapolású különféle mintájú edénytöredékeket tartalmaz. Ebben a rétegben hamvasztásos temetkezésben egy emberi alsó állkapcsot találtam. Az előkerült kerámiát osztályozva, meg lehet állapítani, hogy több kultúrtelepülés létezik. A legrégibb — már *László Ferenc* által megállapított *Erődsdi*-kultúrával egykorú — kőrézkori festett kerámiás kultúra²⁰. Az edénytöredékek festési technikáját véve alapul, előkerültek (Ltsz. 11.589.) fehér alapon fekete (4. kép 10.), húsvörös alapszínű (Ltsz. 11.586.) fehér festésű (4. kép 12.), vörös alapon (Ltsz. 11.577, 11.392.) fehérfestésű feketével szegélyezett diszítésű (4. kép 11., 16.) edénytöredékek. A festett edénytöredékek mértani diszítésűek, festési és diszítési technikájuk megegyezik az erődsdi és az oltszemi *Vármegén* levő telep festett kerámiás anyagának diszítésével. Az előkerült leletek közül egy durvaiszapolású, kézzel készített, fül nélküli bögre (Ltsz. 11.592.), melynek pereme gyengén kihajlik, nyakán s peremén mészbetétet, tűzdeléses diszítés húzódik, bronzkori (Wittenbergi kultúra) településre utal. A bögre (3. kép 7., metszete: 20. kép 8.) 6,5 cm magas, a perem átmérője 9 cm, a falvastagság 0,8 cm. Ugyancsak bronzkori egy (Ltsz. 11.588.) téglaszínű, egyenes peremű, a peremen háromszög- és vonaldiszítéssel, a perem alatt bordával s háromszögalakú vonaldiszítéssel ellátott edény peremtöredéke (4. kép 15.). Bronzkori, illetőleg kora hallstatti településre mutat a sepsiszentgyörgyi múzeumba került néhány edénytöredéken kívül egy kis tokos-füles bronzbalta is²¹, ami szórványleletként került a vár területéről a múzeum gyűjteményébe (Ltsz. 7.889.). A település folytonosságát mutatja egész a késő La Tène-korig egy talpas tál talprésze (Ltsz. 11.581., 4. kép 14.), valamint a málnási elemi iskola gyűjteményéből (Ltsz. 11.850., 5. kép 1.) és *Lengyel György* mérnök ajándékaaként bekerült egy-egy dák csésze (Ltsz. 11.839., 5. kép 2.). A római kor emlékei nem kerültek elő, úgy látszik, hogy az oltszemi római castrum felépítésekor a dák település élete megszűnt létezni. A *Vápvár* közeléből került elő még *Nero* aranypénze. *Vaszi Jánosné* találta a múlt század második felében a „*Lüget*“ nevű részen kapálás közben. Az érem a Sz. N. M. gyűjteményében nincs meg. Csak leírása maradt meg. Leírása: Elöl a császár arcképe. Hátul CONCORDIA AUGUSTAE. S. curulisban ülő női alakkal. A középkori várra vonatkozólag nem rendelkezünk semmiféle történeti adattal. Hossztagyelye észak-dél irányú, szélessége kelet-nyugati irányban mérve 36 m, hosszúsága nem mérhető, mivel a déli részét felrobbantották. A fal forró mészbe rakott, megmunkálatlan kövekből áll, szélessége 1,6 m. A vár északi részénél négyszögű bástya fekszik, melynek a falszélessége 2 m, belvilága 3×3 m. Kivülről mérve, a déli oldal 6 m, a keleti 5 m hosszú. A vár területéről két középkori sarkantyut, egy érmet (középkori?), két

²⁰ H. Schroller: A háromszéki festett kerámika. Emlékkönyv, 334.

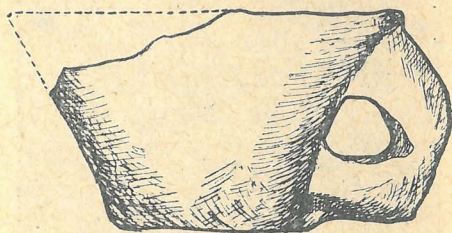
²¹ Roska M.: Repertórium I., 246.

lándzsatöredéket, kulcsot és kardhüvelydarabot, egy darab kétágú villát őrzött a sepsiszentgyörgyi múzeum. (Ltsz. 106—113.) (A település feltárása megtörtént 1949-ben. V. ö. Székely Z. Săpăturile la Bicsadul-Oltului A. R. P. R. 1951.)

Kisborosnyó—Boroşneul Mic (Sepsi-rajon). A község határában a *Kispatak* völgyében levő magaslaton fekszik a „*Borzvára*“ nevű őskori település, amelynek leletanyagából erősdi típusú festett edénytöredékek kerültek felszínre²². *Roska* kelta edénytöredékekről tesz említést²³. Az 1948. évi kutatóútam alatt két korongon készült edénytöredéket találtam, amelyek a La Tène-korra, kelta hatásra utalnak. Az egyik (Ltsz. 11.316.) edénytöredék korongon készült, téglaszínű, finom iszapolású edény darabja, melyet vörös alapon fehér festésű mértani vonalak díszítenek (4. kép 5.). A másik edény (Ltsz. 11.327.) finom iszapolású, sötétszürke, korongon készült, kihajló peremű, talpcsöves tál peremtöredéke, melynek

1:1

1:1

5. kép. Dák edények Bükszár-Vápváráról. kb. 1/2 nagyság.

peremén simított hullámvonaldíszítést találunk (4. kép 4.). Ezek az edénytöredékek kapcsolatot mutatnak a *zetevári* La Tène-kori vár kerámiai anyagával²⁴. Itt középkori erődítmény is állhatott, amire utal *Orbán Balázs* feljegyzése is, hogy „találtak nagy vas- és rézdarabokat, nagy lovagsarkantyukat, láncsa- és nyílhegyeket, melyek fájdalom feldolgoztattak”²⁵.

Bibarcfalva—Biborţeni (Sepsi-rajon). A község felett emelkedő magaslaton, melyet északon a *Barót* pataka, nyugaton a *Várpataka* vesz körül, egykori vár falmaradványait magába rejtő földsánc húzódik (6. kép). *Benkő* itten talált érmekről és temetkezési urnákról ad hírt. Ezek alapján római castrum létezését is feltételezi²⁶. *Benkő* nyomán *Neigebaur*, *Ackner*, *Ipolyi*, *Vass*, *Goss*, *Tocilescu* és *Bielz* is római castrumot helyeznek *Bibarcfalvára*²⁷. *Orbán Balázs*²⁸ a földsáncot átvágatta s benne kőfal nyomaira bukkant. A várat a magyar pogányvárak csoportjába sorozza. A

²² *Orbán B.*: i. m. 164., Jelentés a Sz. N. Múzeum 1907. évi állapotáról, 19., Jelentés 1908. és 1909. évi állapotáról, 44. *László F.*: i. m. 182., 232. *Schrollér*: i. m. 334.

²³ V. ö. R. *Kiss I.*: A nemes székely nemzet képe I., 31., *Roska*: Repertórium I., 125.

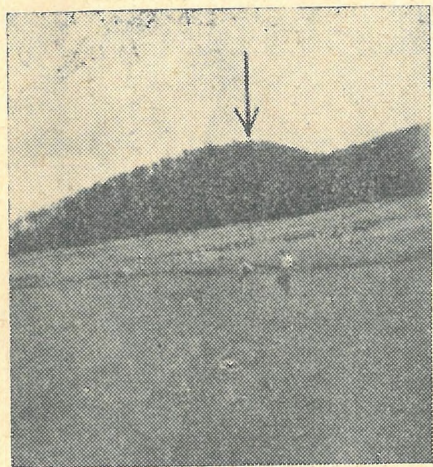
²⁴ *Székely Z.*: Zetevára, 17—18.

²⁵ *Orbán B.*: i. m. 164.

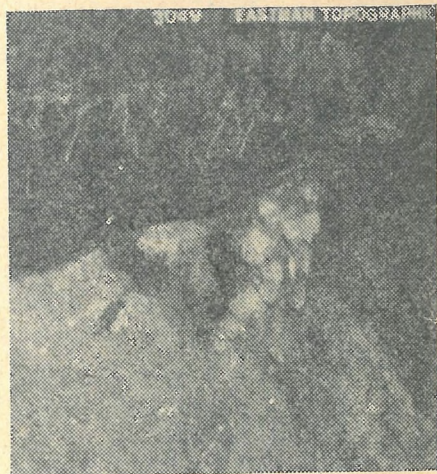
²⁶ *Benkő J.*: Transsilvania I. 1778, 548.

többi kutatók *Orbán Balázs* adatait közlik²⁹. *Téglás Gábor* a vár korát³⁰ a római hódítás előtti időre teszi. A vár építési idejének megállapítása végett 1948. augusztus 4-e és 12-e között ásatást végeztem 15 középiskolai tanulóval.

A vár az említett magaslat tetejét teljesen magába foglalja. Az északi oldala majdnem egyenes, a déli oldalon körszeletben húzódik a földsánc. Az É-K és É-Ny részen elkeskenyedik. Az északi oldalon egy, a délin kettő s az ovális két végénél egy-egy kutatóárkot húztunk. Az északi oldalon húzott kutatóárokban előkerült a sárbarakott fal (7. kép), melynek belső oldalánál 30 cm mélységben durva iszapolású, nagy szürke edény hasi-, 40 cm mélységben korongolt edény hasi- és peremtöredékei kerültek elő

6. kép. Bibarcfalva—Tiborcz-vára

7. kép. Tiborcz-várának északi oldalán levő fal.

hamvasztásos temetkezésből. A fal építési technikája a következő: alak-talan, megmunkálatlan kövekből sárba, mész felhasználása nélkül rakták a falakat. A fal belső részén egy döngölt falszerű agyagréteget találtunk. Az északi oldalon húzott kutatóárokban a döngölt agyagréteg után következő törmelékes rétegben 60 cm mélységben hamvasztásos temetkezés, finom iszapolású, korongolt, vörösfestésű urna töredékeit találtuk (8. kép). A kőfal mindegyik kutatóárokban előkerült s szélessége 1,2 m. A vár alakja ovális, hossz tengelye K-Ny irányban 275 m, É-D irányban mérve szélessége 130 m (9. kép).

A vár építési korának a megállapítására csak az előkerült nagyon kevés kerámiaanyag s a vár falának építési technikája szolgál. A vár magaslaton fekszik, ovális alakú, egyetlen torony nélküli kőfal vette körül.

²⁷ Dacien... 1851. 279. J. d. Sch. CC., 1856, 32; A. K. II. 1861, 250; Erdély a rómaiak alatt 118; AUSL XIII. (1876) 267; Doc. Toc. 5137, 354; ISKV. XVIII. (1898) 81.

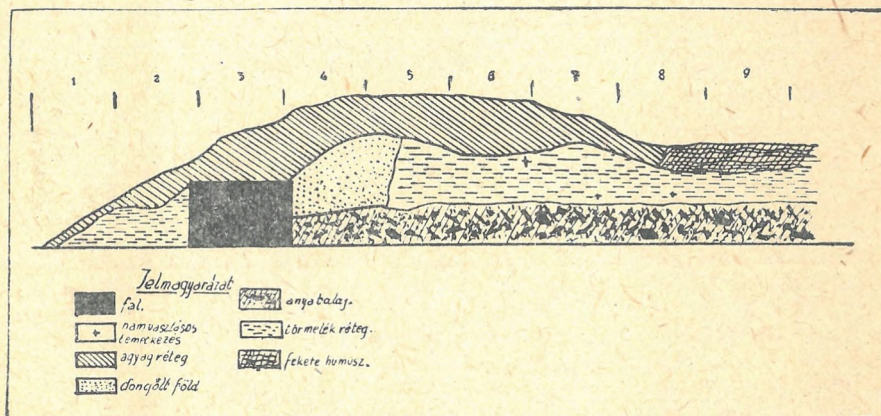
²⁸ *Orbán B.*: I. m. I. 215—6.

²⁹ *Kővári L.*: i. m. 143, 48. — *Marțian*: i. m. 61.

³⁰ *Téglás G.*: Dák várak Urvarhelymegye keleti és északi hegyvidékein. Erd. Múz. XII. 1895. 238, 243. — V. ö. *Könyöki-Nagy*: i. m. 224.

Az eddig ismert erdélyi várak egyik erősítési csoportjába se sorolható be³¹. Hiányzik a terraszos erősítési forma is, amit még a kovásznai dák várnál, a „Tündérvár“-nál és Zeteváránál is megtalálunk, jóllehet, ezek is eltérést mutatnak³², — az erősítési tornyok hiányoznak, a falakat mészfelhasználása nélkül, megmunkálatlan s nem kifaragott kövekből rakják össze — a klasszikus dák erősítési rendszertől. Az előkerült kerámiai anyag se képviseli a szokásos dák edénytípusokat. A korongolt, festett edénytöredék s temetkezési szokás után ítélve a La Téne-kor kezdetére tehetjük a bibarcfalvi vár építési idejét.

Nem a vár területén, hanem valahol a falu környékén római település létezhetett. Erre mutatnak a múlt század folyamán *Bibarcfalva* határában talált kőkoporsók³³, melyek minden valószínűség szerint római eredetűek.

8. kép. Tiborcz-vára. Az északi sánc keresztmetszete.

tűek. Ezt a tényt alátámasztja az a körülmény is, hogy a kolozsvári Régészeti Múzeum ugyancsak *Bibarcfalváról* őriz római készítményű korsót, tálat, egy kétfülű edényt (Ltsz. I. 8002—8004.), továbbá egy ép és egy töredékes, madárt ábrázoló terrakotta figurát³⁴. (Ltsz. I. 8038., I. 8031.) A római telep, esetleg castrum, azonban *Baróton* (Vécer?) vagy Olaszteleken keresendő.

A római hódítást közvetlenül megelőző időre vonatkozólag a régészeti kutatások hiányossága miatt az az általános vélemény alakult ki, hogy a Székelyföld területén a bennszülött *La Téne*-kori települések nem mutathatók ki³⁵. Az utóbbi években a *sepsiszentgyörgyi Múzeum* által végzett kutatások azonban nyilvánvalóvá tették, hogy a római hódítást megelőzőleg a Székelyföldet a dák nép lakta. *Ferenczi Sándor* tanulmányaiban erre a tényre több helyen rámutatott. *Kovácsnán* pedig 1942-ben a *sepsiszentgyörgyi Múzeum* megbízásából a „Tündérvár“ néven ismert dák vá-

³¹ V. ö. *Nestor*: i. m. 170—175.

³² *Ferenczi S.* jelentése és 1947-ben végzett helyszíni kutatásaink eredményeként szögezhetjük le ezt a megállapítást. V. ö. *Székely Z.*: Zetevára, 5., 23.

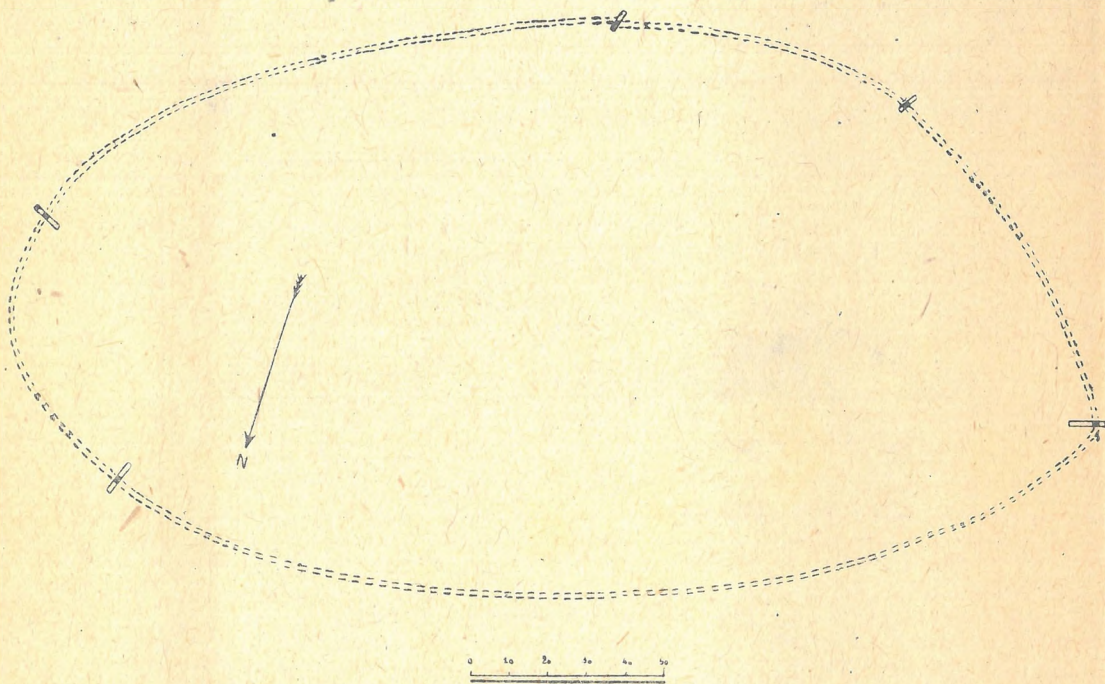
³³ *Arch. Ért.* I. 312.

³⁴ *I. I. Russu* szíves közlése.

³⁵ *Roska M.*: A Székelyföld őskora... 322. *Erőss J.*: Háromszék telepedési története. Emlékkönyv, 1929. 126.

rat fel is tárta³⁶. E sorok írója 1946-ban az udvarhelyi *zetevár*aljai dák várat tárta fel³⁷. Az utóbbi években végzett kutatásaink alapján hozzátéve még is rajzolhatjuk a volt Háromszék vármegye dák településeinek térképét (1. kép).

Az Olt völgyében eddig megállapított dák települések voltak *Sepsiszentgyörgyön*³⁸, (*Eprestetön* és a *Bedeházi malom* mellett), *Köröspatakon* (a Nagy patak mellett)³⁹, *Oltszemen* (a *Leánykavára*) és *Sepsibükszádon* (*Vápvára*). A Feketeügy völgyében a legkeletibb pont *Futás-*

9. kép. Bibarcfalva. Tiborcz-várának alaprajza.

*falva*⁴⁰, *Gelence*⁴¹ és *Kovászna*, továbbá *Szöröcsé*, *Szentkatolna*, *Alsócsernáton*, *Nagyborosnyó* (az állami elemi iskola kertje), *Kisborosnyó*, (*Borzvára*), *Komolló* és *Uzon*⁴². Eddig megállapított egyedüli dák erődtípusa a volt Háromszék megye területén a kovásznai „Tündérvár”. A bükszádi *Vápvár*

³⁶ Ferenczi S. jelentése a Sz. N. M. irattárában.

³⁷ Székely Z.: Zetevára, 1949.

³⁸ Székely Z.: Sepsiszentgyörgy története, 1948. 32—38.

³⁹ Székely Z.: Jegyzetek Dácia történetéhez. 1946. 20.

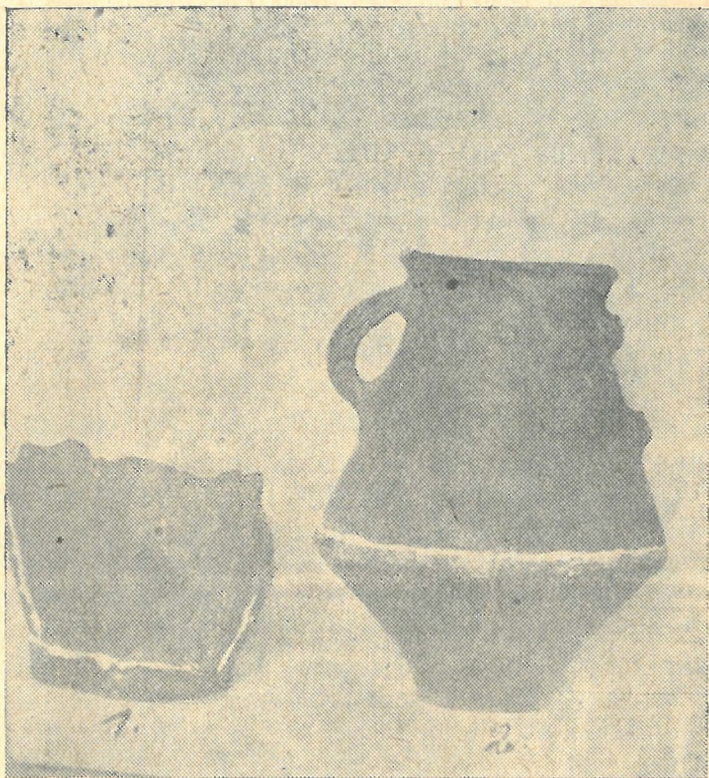
⁴⁰ Székely Z.: Le trésor de Alungeni. Dacia XI—XII. 105—114.

⁴¹ A Székely N. Múzeum Ért. I. 53.

⁴² Székely Z.: Jegyzetek Dácia történetéhez. 26. Ujabbán a falu területén csűrépítés alkalmával egy kézzel készített, durva kidolgozású, kétfülű amphorát utánzó edény került elő, melyet Bodó Károly XI. oszt. tanuló ajándékozott a múzeumnak. (Ltsz. 13159). Méretei: magassága 38 cm, fenék- és peremátmérője 10 cm, falvastagsága 1 cm. Hasonló készítésű kétfülű amphorát őriz a kolozsvári Múzeum Kézdivárából (Ltsz. 2427.). Ezek az edények a bennszülött dák lakosság hagyatékához tartoznak. Az oltszemi Leánykavár (3. kép 3.), a komollói (3. kép 2.), valamint az uzoni dák telep kerámiái anyaga a déli görögformák utánzása mellett, a helyi agyagművelés sajátos formái és díszítés gazdagságáról tesznek tanúbizonyságot.

La Tène-kori erősítési jellegét nem sikerült megállapítani. A földsáncok a középkori erősítményhez tartoznak. Az oltszemű „*Leánykavár*”-nál csak a teljes feltárás után állapítható meg a vár erősítési jellege. A csíkzsögödi dák településeket *Ferenczi* is átkutatta⁴³. A volt *Udvarhely* vármegye területén *Zetevára* az egyedüli feltárt dák vár.

Barót—Baraolt (Sepsi-rajon). Újabb dák település nyomaira *Erdővidéken*, *Barót* határában bukkantunk az 1948. év folyamán. *Bibarcfalván* végzett ásatásunk alkalmával értesültem *Komporály Veress Sándor* bibarcfalvi lakostól, hogy 1947-ben, a *Barót pataka* melletti, baróti homok-

10. kép. Leletek Komollóról (1) és Barótról (2) cca. 1/9.

bányában homokfuvarozás közben 1,8 m mélységben csontvázas temetkezésre bukkant. A csontváz a hátán feküdt kelet-nyugati tájolással, a feje mellett egy nagy kétfülű fazék, a jobb keze mellett pedig 3 füles csésze volt elhelyezve. Más melléklet nem került elő. A sir edénymellékletei közül a múzeum gyűjteményébe került a nagy kétfülű fazék, az egyik törött-peremű füles csésze, egy durva iszapolású, kézzel készített, egyenes-peremű, az oldalán bütyökkel díszített edény peremtöredéke, továbbá egy feketeszínű, kihajlóperemű, jó iszapolású nagyobb köcsögformájú edény pereme. A peremen merőlegesen húzott vonaldíszítések húzódnak (Ltsz. 11.626., 11.622., 11.623., 11.624. 4. kép 6—7.). A nagy fazék feketeszínű, jóiszapolású, a pereme kihajlik. Közvetlenül a perem alatt két szalagfűl

⁴³ V. ö. *Ferenczi S.*: i. m., *Székely Z.*: Jegyzetek Dácia tört. 33—38.

van, az egyik hiányzik. A hasírész merőlegesen kidomborodik s a fenék irányában mély töréssel elkeskenyül. Az edény magassága 35 cm, perem-átmérője 17 cm, a fenék átmérője 10 cm (10. kép 2. Metszete 11. kép.). A csésze peremrésze nagyrészt hiányzik, a meglevő részt haránt húzott vonalak díszítik. Magassága 7 cm, fenékátmérője 6 cm, a falvastagság 1 cm. A fül a peremtől a fenékig húzódik (3. kép 11. Metszete: 20. kép 2.).

A homokbánya „Nagy Erdő alja” nevű területen fekszik, a *Barót patak* balpartján, egy kiemelkedő kis dombon, a „*Tiburcz*” várától cca 2 km-re. A patakon túl az országút s a „*Dongó oldal*” húzódik. A domb évek óta homokbányául szolgál s így majdnem teljesen ki is termelték. Nehány méhkasszerű átlag 1,5 m átmérőjű, 1,5 m mély üregek keresztmetszetét figyelhettem meg a kitermelt homokréteg falában. Egyiknek az aljában kőből összerakott padkán cserépedénytöredékeket, hamut, csontokat s egy emberi állkapcsot találtam. Az üregekből kikerült edénytöredékek durva iszapolású, hullámvonallal díszített, vagy fekete színű, nagy, kihajlóperemű edény töredékei, melyeket háromszögbe húzott fehér festésű vonalak díszítenek. (Ltsz. 11.596., 4. kép 8.) Találtunk még finom iszapolású, sötétszürke, korongon készült edénytöredékeket is. Egy kihajlóperemű (4. kép 9.) 1,5 cm vastag, korongon készült tál peremtöredékén vörös festés nyomai láthatók. (Ltsz. 11.601.) Feketeszínű, jó iszapolású, kihajlóperemű, talpcsöves táltöredékeket is találtunk az üregek anyagában. (Ltsz. 11.594., 4. kép 13.)

A *Komporály Veress Sándor* által kiásott sír edényei, — a kétfülű fazékkal együtt, mely koravaskori hatásra mutat, — valamint a gödrök edénytöredékei a dák kerámia jellegzetes képviselői. A fülescsésze analógiáját megtaláljuk a székelyföldi, valamint az ország többi dák településeinek leletanyagában⁴⁴. A talpas dák tál, valamint a kihajlóperemű tál töredékeire is a belföldi telepek pontos analógiával szolgálnak⁴⁵. A hazai La Tène-kor szokásos temetkezési ritusa a hamvasztásos temetkezés⁴⁶. Ennél a temetőnél két temetkezési forma ismeretes. Az egyik a hamvasztásos, a másik a csontvázaz. A keresztmetszetben látott gödrök közül egy valószínű egy hamvasztásos temetkezés maradványait őrizte meg. A csontvázaz temetkezést csak *Komporály Veress Sándor* elbeszélése alapján ismerjük. A csontváz mellett talált füles csésze és a többi edénytöredék is, a jellegzetes dák kerámia körébe tartozik. (Két csészét elajándékozott egy útutazó tanárnak, nevét nem tudta megmondani.) Amennyiben ezek az edények a sír mellékleteiként szerepeltek, úgy a dáciai bennszülött lakosság körében elég ritka temetkezési formával — a korhasztó temetkezéssel — van dolgunk.

Komolló—Comolău (Sepsi-rajon). A *Feketeügy* völgyében levő dák településről *C. Daicoviciu*⁴⁷ is említést tesz. A *Feketeügy* jobb partján hú-

⁴⁴ V. ö. Székely Z.: Sepsiszentgyörgy története... II. t. 3—4., *R. és E. Vulpe*: Les fouilles de Poiana, Dacia III—IV. 290, 43 kép 1—4. — *Nestor*: i. m. 21. t. 6.

⁴⁵ *Nestor*: i. m. 20. t. 2, 14.

⁴⁶ V. ö. *Pirvan*: *Getica* 626 skv. és 801., *R. és E. Vulpe*: i. m. 348., *Floca*: *Sistemele de înmormintare din Dacia superioară Romană, Sargeția* II. 1941, 83, 91—105. — Székely Z.: *Zetevára* 22.

⁴⁷ *C. Daicoviciu*: *An. Inst. de Studii Clasice* 3, 1940. 231. — V. ö. Székely: A komollói erődtelt római tábor, 8.

zódó dák telep azonban őskori alapokon nyugszik. Erre mutat egy kovamagkő, pattintás nyomaival (Ltsz. 11.280.), egy 6 cm hosszú, átfúrt kőkalapács (2. kép 14), melynek foka a használat nyomait mutatja. (Ltsz. 11.279.) Továbbá egy miniatűr kis agyagedényke és egy téglaszínű, füllel ellátott, kézzel készített edény. Az edény szája félköríves, a fülre a perem nyulványa ráhajlik, a fül alatt a hasirészen egy kis bütyök áll ki, a vállon kerek pontokból álló mélyített dísz húzódik. Magassága 7,5 cm, peremátmérője 6 cm, fenékátmérője 4 cm. (3. kép 5. Metszete: 20. kép 4.) Hasonló edényt közöl *Roska*⁴⁸ *Sepsiszentgyörgyről*, az *Olt* balparti telepről. Ugyancsak az őskorba tartozik egy agyagpereszlen s egy agyag állatidol feje, mely berbécszet ábrázol. (Ltsz. 11.277—78.) Ezeket *Karácsony László* találta a vártól 500 m-re, a „*Nagymart*“ nevű részen. Dák településre mutat egy finom iszapolású, sötétszürke, korongon készült talpcsöves tál alsó része (3. kép 4.), melyet ugyancsak a *Feketeügy* jobb partján talált *Karácsony László* (Ltsz. 11.275.), továbbá egy 4 cm magas kis füles dák csésze (Ltsz. 11.886.), melynek füle hiányzik. (3. kép 9. Metszete: 20. kép 10.) Finom iszapolású talpcsöves dák tál már régebben is került elő *Szilágyi János* telkén⁴⁹. Ezzel a telekkel szomszédos *Dombora István* udvara. Az udvar a temetődomb alján terül el s a hátsó része menedékes. 1947. május elején az udvar talajának egyengetése közben ujjbenyomásos, szalagdísszel díszített edénytöredékek (4. kép 1.), egy kétfülű, 6 cm magas dák csésze került elő (Ltsz. 11.251.), melynek mindkét füle le van törve. (3. kép 10., metszete 20. kép 3.) A leletek előfordulási helyén 1947-ben hitelesítő ásatást végeztünk. Kutatásunk során 70 cm mélységben urnasírt találtunk, ujjbenyomásos, szalagdíszes agyagveder alsó részével (10. kép 1.) és egy kisebb, füllel ellátott agyagedény töredékével, melynek a füle le volt törve (Ltsz. 11.250—11.249.). Ezek mellett korongon készült edénytöredék s egy babérlevél alakú 33 cm hosszú szárnyujtványos (Ltsz. 11.271.) vaslándzsa s egy agyagpereszlen (Ltsz. 11.254.) volt. (2. kép 8.) Égett csontot és hamut találtunk, ami hamvasztásos temetkezésre utal. A sírt egy lapos kővel borították le. A sírtól 2 m-re ugyanolyan mélységben füles, talpcsöves tál peremtöredéke, egy 7,5 cm magas kis edény került elő, melynek a vállán (Ltsz. 11.252.) haránt húzott vonalakkal díszített borda húzódik. (3. kép 2., metszete: 20. kép 6.) Egy amphora (Ltsz. 11.267, 4. kép 2.) s egy nyeles, téglaszínű edény töredékeivel (Ltsz. 11.265., 4. kép 3.) egy vas ekevas is előkerült (Ltsz. 11.273., 2. kép 7.), melynek pontos analógiáját Maroskeresztúrról ismerjük⁵⁰.

Az előkerült kerámiai anyag kétségtelenné teszi, hogy dák településsel van dolgunk. A temetkezés a La Tène-kor szokásos temetkezése, a hamvasztásos urnatemetkezés. A dák település a *Feketeügy* jobb partján, a mai község területén feküdt, mely azonban a falu folytonos építkezése folytán jórészt megsemmisült.

⁴⁸ *Roska M.*: A Székelyföld őskora... 302, 57. kép 2.

⁴⁹ *Székely Z.*: i. m.

⁵⁰ A marosvásárhelyi Múzeum gyűjteményében 2 drb.

⁵¹ *Székely Z.*: i. m.

A falu *Angyalos* felé fekvő végén emelkedő kis domb, mely a *Vár* nevet viseli, egy kis erősített római tábor nyomait őrzi⁵¹. *Csutak Vilmos*-nak 1909—10-ben végzett ásatása alkalmával egy római feliratos kő került innen felszínre⁵². Ez a feliratos kő a múzeum újabb rendezése alkalmával előkerült. Ez a kő egy nagyobb feliratos kő töredéke, melynek csak a jobb alsó sarka maradt meg. Anyaga homokkő, magassága 40 cm, melyből a megmaradt képmezőre 16 cm esik. A kő vastagsága 16 cm. A feliratos mezőt párkány szegélyezte, a feliratból csak az utolsó három betű maradt meg: *POS* (Posuit.) Minden valószínűség szerint egy fogadalmi kő darabja, melyet az itt állomásozó csapat test, vagy annak valamely tagja állíthattott. A betűk szép kidolgozásúak (a P és S betűk magassága 6 cm, az O betű 3,5 cm). A felirat korát i. sz. u. a II. század közepére tehetjük. (12. kép.)

Futásfalva—Alungeni. (Kézdi-rajon.) Futásfalván pár éve került elő a falu „Sóskút” nevű részén, *Lukács István* udvarán, egy agyagurnában elrejtett dák emlékelet⁵³. A cca 148 drb-ot számláló emléleletről 23 drb köztársasági denáriust a sepsiszentgyörgyi Múzeum, 10 drb-ot a bukaresti Régészeti Múzeum szerzett meg. *Veress Béla* XII. oszt. kézdivásárhelyi tanuló jelentette, hogy *Lukács István* telkén újabb cserépedények kerültek elő. 1949. január 16-án *Kovács Dénes*, a R.M.P. helyi kultúrfelelőseinek kíséretében kiszálltam Futásfalvára. *Lukács István* a háza végében pincét ásott. Pinceásás közben 1,5 m mélységben edénytöredékekre bukkant. Az edénytöredékek kézzel készített durva iszapolásúak, kivéve egy korongon készült, finom iszapolású, szürkeshűzű füles korsót. A korsó pereme kihajlik, a fül a peremtől indul ki s a hason nyugszik. A peremtől a hasi részig merőleges simított vonaldisz, a hasi résztől kezdődőleg körbefutó vonalak díszítik. Az edénynek profilált feneke van. Magassága 11 cm, peremátmérője 5,5 cm, fenékátmérője 4 cm, falvastagsága 0,7 cm. (3. kép 1., metszete: 20. kép 7.) Edénytöredékeken kívül semmi mást nem talált. Ez az előkerült edény a dák kerámia finomabb kivitelű csoportjába tartozik. (Ltsz. 11.915.) Ismeretes *Poiana La Tène* rétegéből⁵⁴. *Lukács István*-tól sikerült megtudni, hogy az 1945-ben előkerült emléleletről 84 drb-ot *Kézdivásárhelyen* értékesített *Bardocz Lajos* ékszerésznél. *Bardocz Lajos* az érmek nagy részét gyűrűknek feldolgozta s a megmaradt 11 drb-ot tanulmányozásra átengedte a Székely Nemzeti Múzeum számára. Ugyancsak a futásfalvi emléleletről 3 drb-ot sikerült *Veress Béla* útján, *Veress Sándor* torjai ékszerésztől megszerezni. *Lukács István* szerint még 20 drb *Kopacz István* berecki lakosnál van. (Érdeklődésemre *Kopacz István* közölte, hogy nála nincsenek érmek.) A végső számítást megejtve, a futásfalvi urna, — ha *Lukács István* állítását valónak vesszük, hogy *Kopacz Istvánnak* 20 drb-ot adott — a közölt 33 darabon kívül még 84+11, vagyis 128, illetőleg 148 drb köztársasági érmet tartalmazott. Az újabban megszerzett érmek a következők:

⁵² Jelentés a Sz. N. Múzeum 1910—11. évi állapotáról, 61.

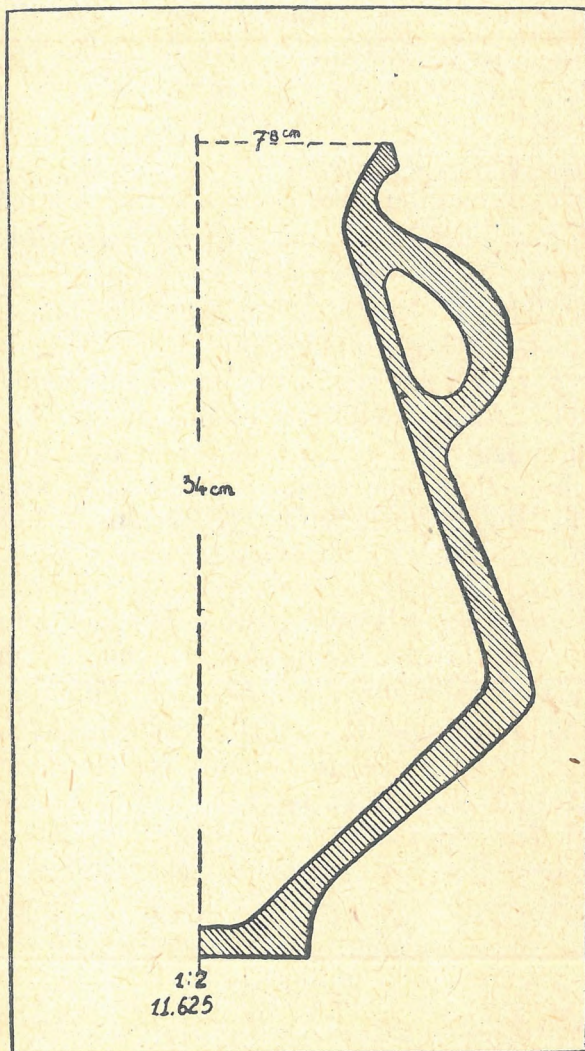
⁵³ *Székely Z.*: i. m. Dacia, XI—XII. 105—114.

⁵⁴ *R. és E. Vulpe*: i. m. 298, 60. k. 3.

Sor- szám	Előlap	Hátlap	Kora
1	<i>Anonim denárius.</i> Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, mögötte: X. Coh. 1857, VIII. 3. S.=3'7 gr., átm.=1'6 cm.	ROMA. A Dioscurok lóháton jobb felé vágatnak.	I. sz. e. III. szd.
2	<i>C. Junius C. F.</i> Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, mögötte: X. Ez. den. Grueber, Roma, 660. S.=3'5 gr., átm.=1'7 cm.	A Dioscurok lóháton jobbfelé vágatnak, a lovak alatt C IVNI C F, alatta: ROMA.	I. sz. e. 172—151.
3	<i>M. Baebius Q. F. Tampilus.</i> Balra néző szárnyas sisakos Rómafej, mögötte TAMPIL, előtte (X). Ez. den. kopott. Grueber, Ro- ma 935, S.=3'5 gr., átm.=1'7 cm.	M. BAEBI (Q. F.) (szelvény- ben) Apolló quadrigán jobbra vágat. A lovak lába alatt: ROMA.	I. sz. e. 150—125.
4	<i>Cn. Gellius.</i> Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, mögötte: X. az egész babérkoszorú veszi körül. Ez. den. Grueber, Roma, 9118, S.=3'5 gr., átm.=1'7 cm.	ROMA (szelvényben). Sisakos Mars quadrigán jobbra vágat, Nereidat jobbjával, baljával paj- zsot tartva. A lovak lába alatt: C N G. (EL)	I. sz. e. 150—125
5	<i>M. Sergius Silus.</i> (ROMA) EXS. C. Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, mö- götte: ★ Ez. den. Grueber, Italia, 512. S.=3'5 gr., átm.=1'7 cm.	M. SERGI. SILVS, a mező- ben: Q. Balra vágató sisakos lovas, jobbjában pajzsot, baljá- ban kardot tartva s hajánál fogva egy levágott emberi fejet.	I. sz. e. 99—94.
6	<i>L. Marcius Pilipus.</i> Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, mögötte: ★ Ez. den. kopott. Grueber, Ro- ma, 1143, S.=3'7 gr., átm.=1'7 cm.	Q. PILIPVS (ROMA). Jobbra vágató macedon sisakos lovas chlamysba öltözve, lándzsát tart; a mezőben egy kioldott macedon sisak.	I. sz. e. 94.
7	<i>D. Junius Silanus</i> Jobbra néző szárnyas sisakos Rómafej, a fej mögött S betű. Ez. den. Grueber, Roma, 1776 (változat) S.=3'9 gr., átm.=1'7 cm.	(DS)ILANUS L F (RO)MA Victoria bigában jobbra vágat, főnt VIII. szám.	I. sz. e. 88.

Sor- szám	Előlap	Hátlap	Kora
8	<i>C. Vibius Pansa.</i> PANSA. Apolló jobbranéző babérkoszorus feje, előtte egy symbolum. Ez. den. Grueber, Roma, 2299. S.=3'7 gr., átm.=1'9 cm.	(C) VIBIVS C F. Pallas quadrigan jobbra vágat, trophœumot vive és egy lándzsát tartva.	I. sz. e. 87.
9	<i>L. Rubrius Dossenus.</i> DOSSEN. Jupiter jobbranéző babérkoszorus feje, mögötte sceptrum. Ez. den. Grueber, Roma, 2448. S.=3'8 gr., átm.=1'6 cm.	L RVBRI. Négy ló által vont kocsi jobb felé, fent lebegő Victoria, a kocsin hordó.	I. sz. e. 86.
10	<i>Anonim denarius.</i> Jupiter babérkoszorus fiatalkori feje jobbra. Előtte: 1 jel. Ez. den. Grueber, Roma, 2622. S.=3'8 gr., átm.=1'8 cm.	Gyöngykörben quadrigan Victoria jobbra vágat.	I. sz. e. 84.
11	<i>Q. Antonius Balbus.</i> Jupiter jobbranéző babérkoszorus feje, mögötte S. C. Fogazott ez. den. Grueber, Roma, 2758., S.=4'1 gr., átm.=1'8 cm.	Q. ANTO. BALB. (ligatúrában) P R. Koronát és pálmát tartó Victoria quadrigán jobbra vágat.	I. sz. e. 82.
12	<i>C. Publicius.</i> Róma jobbranéző sisakos feje, mögötte ROMA, fölötté X. Fogazott ez. den. Grueber, Roma, 2916., S.=3'9 gr., átm.=1'8 cm.	C. PUBLICI Q. F. Herkules állva harcol a nemeai oroszlánnal, lent fegyverei, fent X.	I. sz. e. 81.
13	<i>Q. Caecilius Metellus Pius.</i> Pietas jobbranéző diadémos feje, előtte egy gólya. Ez. den. Grueber, Sp. 43., S.=3'7 gr., átm.=1'8 cm.	(Q). C. M. P I. Balra fordult elefánt gyöngykörben.	I. sz. e. 79—77.
14	<i>Q. Fufius Kalenus.</i> KALENI. Honos babérkoszorus és a Virtus sisakos feje jobbra; balra oldalt (H) O, jobboldalt: VIRT (ligatúrában). Fogazott ez. den. Grueber, Roma, 3358, S.=3'9 gr., átm.=1'8 cm.	CORDI. Két álló női alak kezét fog, az egyik bőségszarut tart a kezében, a másik egy lándzsát s a lábát egy gömbre helyezi. Baloldalt szárnyas caduceus és ITAL (ligatúrában) jobboldalt R. O.	I. sz. e. 72.

Kézdimartonfalva—Mártineni (Sepsi-rajon). A sepsiszentgyörgyi Múzeum még Kézdimartonfalváról őriz közelebbről meg nem határozott helyről egy kis füles, 4 cm magas dák csészét. (Ltsz. 6030., 3. kép 8. Metszete: 20. kép 9.) Kézdimartonfalva a szakirodalom által, mint dák település van nyilvántartva⁵⁵.

11. kép. Edénymetszet (10. kép. 2.)

Előpatak—Vilcele (Sepsi-rajon). Előpatak határában, a Szemerjai patak jobb partján, a Veress-kútnál, az országút mellett a honvédség által ásott tankelhárító árokban La Tène-kori korongolt, finom iszapolású, talpcsőves tál talpa került elő⁵⁶. 1948-ban történt régészeti kiszállásom alkalmával megvizsgáltam a terepet s arra a megállapításra jutottam, hogy a La Tène-kori telep teljesen elpusztult.

⁵⁵ V. ö. Roska M.: Repertórium I. 122.

⁵⁶ Csákány Elek szemerjai lakos tulajdonában van.

Szentkatolna—Cătălina (Kézdi-rajon). A falu déli végéről, Hatolyka felé eső részén került elő egy dák csésze. (Ltsz. 10.091.) Magassága 7,5 cm. Fenékatmérője 6 cm, falvastagsága 1 cm.

Alsócsernáton—Cernatul de Jos (Kézdi-rajon). A ref. temető melletti erősi típusú festett keramikás telepre a Hallstatt- és a La Tène-korban újabb rátelepülés történt. Ezt bizonyítja egy hallstattkori edénytöredék (Ltsz. 3168.) és egy 1910-ben talált füles kis dák csésze (Ltsz. 2760.). Magassága 6,5 cm, peremátmérője 10 cm, fenékatmérője 5,5 cm, falvastagsága 0,6 cm.

Nagyborosnyó—Boroşneul-Mare (Sepsi-rajon). A háromszéki medencében a *Feketeügy* mentén fekvő *Nagyborosnyón* már a múlt század második felében római település nyomai kerültek felszínre. *Orbán Balázs*⁵⁷ az első, akinek a figyelmét megragadja a református templomot s a falu piacát magába foglaló szabályos négyszögalakú magaslat s feltételezi, hogy ezen a dombon egykor római tábor állott. Megállapítását azonban úgy látszik, hogy a hely fekvésén kívül más adat nem támogatja s ezért írja a következőket: „Ázon szabályos idomú magaslat, hol a református templom s a falu piaca van, akként van idomítva, mintha ottan római castrum feküdt volna s bár nem régen *Kónya István* kertjében terjedelmes alapfalakra akadtak, mégis csak rendszeres ásatások tudnák a valót kideríteni“. *Orbán Balázs* után, egy fél évszázad múlva, 1911-ben *Csutak Vilmos* és *László Ferenc*⁵⁸ *Kónya Kálmán* és *Kökösi Kálmán* kertjében kutatást végeztek, melynek során egy edényégető kemencét tártak fel, római edénytöredékeket, terra sigillata darabokat, peremes és más téglákat gyűjtöttek össze. Kutatásuk alkalmával a *Kónya Kálmán* és *Kökösi Kálmán* belsőségén, továbbá a görögkeleti temető területén húzódó sáncvonulatokat is megfigyelték. A görögkeleti temető területén már a múlt század második felében került elő római mécses, hamvasztásos temetkezésből⁵⁹. A huszas évek elején pedig *Kónya Kálmán* ajándékozott a *sepsiszentgyörgyi Múzeumnak* a temetővel szemben fekvő telkéről római agyagedényeket, négy darab római téglát, melyek közül az egyik bélyeges téglá⁶⁰. Az újabb kutatók közül *C. Daicoviciu Nagyborosnyót* csak mint lelőhelyet említi⁶¹. *Paulovics István* csak polgári településre következtet⁶². *Radnóti Aladár*⁶³ és *Szilágyi János*⁶⁴ az előkerült bélyeges téglá alapján már elfogadják egy esetleges római tábor létezését. Irodalmi adatot a nagyborosnyói castrumról *Bajkó Elek* székely huszár 1882-ből származó kézirat

⁵⁷ *Orbán B.*: A Székelyföld leírása III. 163.

⁵⁸ Jelentés a Székely N. Múzeum 1910—1911. évi állapotáról. 64.

⁵⁹ V. ö. Arch. Ért. Új folyam VIII. 1888. 183.

⁶⁰ A Székely N. Múzeum ig. választmányának jelentése a Múzeum 1914. évi fejlődéséről és állapotáról. 15.

⁶¹ *C. Daicoviciu*: Neue Mitteilungen aus Dacien. Dacia VII—VIII. 320.

⁶² *Paulovics I.*: Dácia keleti határvonala. 1944. 73.

⁶³ *Radnóti A.*: A dáciai limes a Meszesen. Arch. Ért. III. folyam, 5—6. köt. 140. 25. jegyzet.

⁶⁴ *Szilágyi J.*: A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Diss. Pann. Ser. II. 21. 1946. 19.

őnéletrajza tartalmaz, melyet a *sepsiszentgyörgyi múzeum* 28.483. leltári szám alatt őriz⁶⁵.

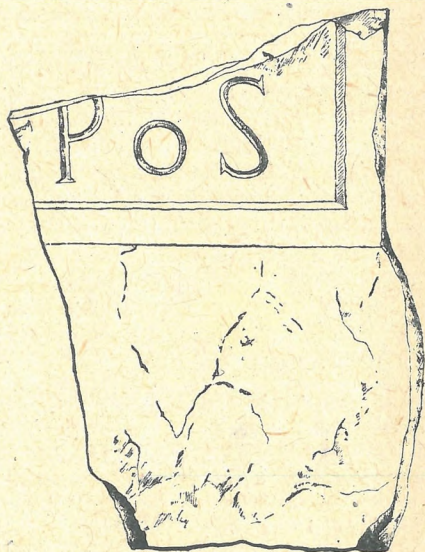
A sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményébe bekerült római kori leletek arra engedtek következtetni, hogy a görögkeleti templom mellett római tábornak, vagy legalábbis polgári településnek kellett léteznie. Az 1943. év nyarán *Kónya Kálmán*, valamint *Kökösi Kálmán* telkén végzett felszíni kutatásaink egy római tábor esetleges létezésére engedtek következtetni⁶⁶. A feltételezett tábor alaprajzának, valamint építése korának a megállapítása céljából 1947. év tavaszán néhány középiskolai tanuló segítségével *Kökösi Kálmán* és *Kónya Kálmán* telkén ásatásokat végeztünk⁶⁷.

⁶⁵ *Bajkó Elek* a következőket írja: „Ujboll nagy Borosnyon vagyon egy régi romai vár vagy kemény festung, amelybe volt a Székely nézte torony a mostan élő Tzikler Mihály csüre helyin, ott keresd a fundamentumát, kétség nélkül meg találod, mert aból nézte Székely ur a míg a mostan várhegy nevet viselő hegyet a székely népel meghordatta az akkori magyar fejedelem büntetésből, míg élelmekből kifogytak, akkor adták meg magokat, így rontotta el a híres várat, két fel húzó hidja volt, egyik a Bíró Elek ur kapujába, a másik a Sebestyén Mihály kapujába, ott utóbbi kapuba és a Sebestyén András kapujába a két köznek, ha két felé méred, ép esik a Kónya Balás ur hizlaló pajtája aránt az út közepén, ott keresd a templom faragott köveit, mert oda tették tölteleknek, it a Székely nézte torony niivel e volt a comendans Rélyi nemes ur“.

⁶⁶ *Székely Z.*: Az Ala I. Asturum emléke a Székelyföldön. Erd. Múz. 49. köt. 3—4. füzet. 485. — Jegyzetek Dácia történetéhez. (A háromszéki római erőrendszer.) 1946. 28.

⁶⁷ *Székely Z.*: Pótlások Dácia újabb régészeti irodalmához, Er. Múz. 1947. év, nyomás alatt. Ebben a tanulmányomban — amennyiben *Nagyborosnyón* római tábor létezett, ami feltételezhető — a megtalált falmaradványtól számítva, *Kónya István* udvarát véve alapul, ahol *Ráduly Lajos* kőműves szerint a fal délkeletnek fordul, 198×131 m nagyságúnak becsültem a tábor nagyságát. Az ásatás befejezése után sikerült megállapítanom, hogy a *Bajkó Elek* kéziratában megjelölt torony helye, *Tzikler Mihály* csüre, *Kónya István* telkével szemben, az utca túlsó oldalán van, ahol ásatást nem végeztünk. A kérdést semmi esetre sem tekinthetjük lezártnak. Ez alkalommal Barátoson a „*Horváth kert*“ nevű részen is végeztem hitelesítő ásatást. Ezen a helyen csak elpusztult római polgári település maradványaira bukkantam, ahonnan sok provinciális római cseréptöredék került a sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményébe. Itt, valószínű, már a *La Tène*-korban is bennszülött település létezett. Erre utal a Múzeumba bekerült 2 köztársasági ezüst denarius. Az egyik az *Antonia* család ez. denarius (Bab. 121, Coh. 84.) A másik leírását a Múzeum leltárában 28c/1887. sz. alatt találtam meg. El. Római sas két hadijelvény között, mellette LEG XIII. Hát. ANT-AUG-III-vir, R. (Antonius legiós denarius.) A cőfalvi „*Várhegyen*“ levő középkori vár — újabb kutatásaink szerint — csak őskori alapokon nyugszik. A cőfalvi ref. egyház levéltárában megtaláltam *Szeremley Császár Lajos* kéziratban levő munkáját, melyben az egyház történetét írja meg. Ebben az 1., 2. és 5. lapon a következő régészeti vonatkozású feljegyzést találtam: „Keletkezésének idejére nézve ezen sorok írója abban a véleményben van, hogy miután a Feketeügy és Kovászna pataka árterén az egész határ termékeny vastag iszap s kincseit a régiek szerették leghozzáférhetlenebb helyeken elrejtteni, itten pedig 1843-ban igen nagyértékű népvándorláskorabeli aranylelet került felszínre, ez a hely telepedésre sokáig alkalmatlan volt. Mások, éppen ezen hátrányos körülményekből azt következtetik, hogy várhegyi castrumok elővédjének már a rómaiak megépítették, de sokkal valószínűbb az a föltevés, hogy a mostani Várhegy helyén mesterséges dombra a rómaiak éppen azért emelték a Kárpátok délkeleti hajlásában elterülő Szépmező védelmére szolgáló egyik castrumukat, mert annak megközelíthetetlen természetes hátvédét képezte délkelet felől a feneketlen mocsár. Akármilyen helyesnek tessék is ez az okoskodás, mégsem állhatna meg, ha volna valami alapja annak a traditionak, hogy a közepén *Telek* és *Cőfalva* között a Feketeügy balpartján már a földszín alá süllyedt *romok* az említett községek közös templomának maradványai volnának. De ennek az állításnak hatarozottan ellentmond az a körülmény, hogy akik ottan kincsek után turkáltak, rendszerint római hamvvedrek roncsaival térnek meg, már pedig keresztyének sacrumaikat pogány temetőknek még közelébe sem szerették építeni“. — Ezek szerint a Feketeügy balpartján római telep vagy

A falu északi részén emelkedő magaslaton terül el a görögkeleti temető, *Kökösi Kálmán* és *Kónya Kálmán* telke. Ez a magaslat az északi irányban a *Feketeügy* felé meredek oldallal végződik, alatta rét terül el, melyet a *Kovászna pataka* szel keresztül. Ezen a magaslaton kerülnek elő a római edény- és téglatöredékek. *Kökösi Kálmán* telkét, *Kónya Kálmán* és *Joós György* belsőségétől a falu egyik utcája választja el. Az ásatást *Kökösi Kálmán* kertjében kezdtük, ahol a temető mellett, a lakóház sarkával szemben, falmaradványokat találtunk. Ezen az északnyugati oldalon húzódó falnak csak az alapozása maradt meg. A kert végződésénél húzódó

12. kép. Római feliratos kő töredéke Komollóról

utca átlag 2 m-rel fekszik lennebb, mint a kert felszíne. A kerítéstől számítva 10 m-re egy félkörös, kiugró, bástyaszerű alapozás került elő (13. kép 3.). Hasonló falalapozás húzódik *Ráduly Dénes* házának a sarkánál, mely *Ráduly Elek* és *Ráduly Mózes* borosnyói lakosok házai alatt is folytatódik⁶⁸. Ezen a részen a házak mind ráépültek a falra. Dr. *Bartha László* háza előtti virágos kertben is húztunk egy kutatóárkot. Ebben az árokban csak néhány római kori cseréptöredék került elő. *Kónya Kálmán* lakásának udvarfelőli sarkánál — *Kónya Kálmán* elbeszélése szerint — sok követ szedtek ki a ház építésekor. A *Kökösi-féle* telken előkerült fal vastagsága 1,8 m. A kiugró, félkörös bástyaalapozás mérete: hossza 4,5 m, szélessége 3 m. A fal építési technikája a szabálytalan kőlapoknak egymásra való

necropolis létezhetett. Ez a rész a *Feketeügy* szabályozásával víz alá került s elpusztult, így vizsgálódásaimat erre a területre nem tudtam kiterjeszteni. Szeremley Császár Lajosnak azt az állítását, hogy a *Várhegyen* római castrum terült el, semmi régészeti adat nem támasztja alá. Az 1949-ben végzett ásatás bebizonyította, hogy a *Várhegyen* csak római temető volt. V. ö. *Székely Z.*: Săpăturile la Leț—Varhegiu, 1953., 20.

⁶⁸ *Ráduly Lajos* borosnyói kőművesmester, aki *Ráduly Dénes* pincéjét építette, közölte, hogy a fal *Ráduly Dénes*, *Ráduly Elek* és *Ráduly Mózes* új házainak pincéje építésekor mindig előkerült.

helyezése. A fal és kultúrréteg átlag 30—40 cm vastag humusgréteg alatt húzódik, úgyhogy a falak jóformán alapozásukkal a felszínen állottak.

Az ásatást megelőzőleg is kerültek elő agyagedények (Ltsz. 3876—78., 5599—5662.) szórványos leletből, továbbá *Csutak Vilmos* és *László Ferenc* ásatásából (Ltsz. 4049—4091.). Ez az ásatás *Kónya Kálmán* kertjében történt. *László Ferenc* kutatása alkalmával jellegzetes provinciális római edények kerültek elő, melyek között figyelemre méltó két terra sigillata edény töredéke (Ltsz. 4064—65.). Az egyik sima falú, s finoman iszapolt, sötétvörösön csillogó mázú kis tál, melynek fenekén a belső felületen egy rozetta, az alsó részén a készítő mester neve volt benyomva. A bélyegből törés folytán egy betű maradt meg, mely talán egy kezdő vagy végződő *S* betű lehet. Az edény magassága 4,2 cm (13. kép 7. Metszete: 14. kép 5.). A rheinzaberni gyár termékei közé sorolom s kora valószínű Traianus uralkodásának az idejére esik. A másik egy kis töredék egy terra sigillata tál aljából, ahol a díszítés végződik. Egy állat hátsó lába s indadíszítés kidomborodó lencséje látszik. Az ásatás provinciális római edények sok töredékét hozta felszínre. Az előkerült edények között van egy fehérfestésű talpcsöves tál talpa, továbbá egy terra sigillata tál fenéktöredéke, melynek a belső felületén mélyített díszítés húzódik. A fal északi végénél, a külső oldalon, téglaszerű, a peremen ujjbenyomásos, a vállon hornyolt díszű, korongon készült talpas tál töredéke került elő 0,5 m mélységben. Magassága 14 cm, falvastagsága 0,5 cm. (13. kép 4. Metszete: 14. kép 4.). Ezen a részen 0,5 m mélységben égetéses temetkezés nyomaira bukkanunk. A félkörös falibástya külső oldalán 0,5 m mélységben hamvasztásos temetkezésben agyagmécses, terra sigillata tál töredéke került elő. A lámpa egy egyszerű, bélyegző nélküli, egy lángú agyaglámpa, melynek a fogója és a csatornája hiányzik. A discus átmérője 4,5 cm. Ehhez hasonlót közöl *Iványi Dóra Pannoniából*⁶⁹. Színe sötétbarna, formája I. sz. u. II. századra mutat. (13. kép 6.) A terra sigillata tál síma falú, durva iszapolású, a világosvörös máz helyenként lekopott. A majdnem egyenes fenékrészből enyhén kihajló perem emelkedik ki. (12. kép 8. Metszete: 13. kép 1.)

Ennél a bástyánál sok cserépedénytöredék, peremes fedőtégla s kupás cserépen kívül előkerült egy, a terra sigillatához hasonló, finom iszapolású, sötétszürke, a perem alatt hornyolással díszített kis tál töredéke. Magassága 3,5 cm, a fal vastagsága 0,4 cm. (13. kép 10. Metszete: 14. kép 2.)

Ugyancsak ennél a bástyánál találtunk több egyforma alakú, durva iszapolású, sötétbarna, a peremen mélyített díszű agyaglálat. (13. kép 11. Metszete: 14. kép 3.)

Az ásatás alkalmával nem került elő egyetlenegy bélyeges téglá sem. *Kónya Kálmán* 1914-ben két bélyeges és két bélyeg nélküli téglát ajándékozott a sepsiszentgyörgyi Múzeumnak⁷⁰. 1943-ban *Kónya Kálmán* udvarán előkerült még egy bélyeges téglá. A téglákat *Kónya Kálmán* a mostan kiásott bástya alapozásától 20 méterre, az utcafelőli kerítés alatti meredek

⁶⁹ *Iványi D.*: A pannoni mécsesek. Diss. Pann. Ser. II. Nr. 2. 37. tábla 2.

⁷⁰ V. ö. Jelentés a Sz. N. M. 1914. évi állapotáról. 15.

18. kép. Oltszem. 1. Rómaikori fal. 2. Rómaikori téglasír. 9. Antefixum a Gerőpatak melletti polgári telepről. 12. Ökörfejet ábrázoló edénytöredék a tábor sáncából. Nagyborosnyó: 3. Római tábor bástyájának az alapozása; 4—8; 10—11. Római edénytöredékek.

oldalból szedte ki⁷¹. A bélyeges téglákat 5593—94., 10.350. leltári szám alatt őrzi a Múzeum. Az 5593. sz. alatti tégl méretei: 19×19 cm, vastagsága 8,5 cm. A téglabélyeg méretei: 13×8,5 cm, a bélyeg eléggé elmosódott s a következő betűket tartalmazza: ALV v S. Az 5594. sz. alatti tégl és a rajta levő bélyeg mérete ugyanaz, mint az 5593. sz. alatti tégl mérete, csak a vastagsága 7 cm. A bélyeg annyira elmosódott, hogy csak a kezdő A betű olvasható ki. A 10.350. sz. alatti tégl és a téglán levő bélyeg mérete megegyezik az 5594. sz. alatti tégl méreteivel. A bélyeg ezen is elmosódott, csak a kezdő A és a csapattest nevét rövidítő szintén kezdő A betű olvasható ki. Az 5593. sz. alatti téglán lévő bélyeg feliratának az alapján a bélyeg a következőképpen oldható fel: ALA I. AST(ürum)⁷². Ennek a csapattestnek a bélyeges téglái *Hévízen* kerültek elő. Ismeretes, hogy i. sz. u. 99-ben *Moesia Inferiorban* tartózkodott⁷³, később résztvett *Dácia* meghódításában s már *Hadrianus* idejében a hévízi táborban állomásozott⁷⁴. A *Nagyborosnyón* előkerült bélyeges téglák alapján — amennyiben *Nagyborosnyón* tábor volt, — úgy látszik, hogy ennek a vexilláciának a *Hévíz* utáni állomáshelye *Nagyborosnyó* volt. A Kr. u. III. században történt alkalmazásáról, további állomáshelyéről nincs semmi adatunk⁷⁵. Szórványos leletként *Nagyborosnyóról* ismerünk *Néro* és *Titus* egy-egy aureusán⁷⁶ kívül egy ezüst köztársasági denariust (*Julia* cs. Bab. 10., Coh. 10., a Sz. N. M. éremtára őrizte). *Kökösi Kálmán* említette, hogy a kertjében *Hadrianus* ezüst denariusza került elő. Ez az érem azonban elveszett. A múlt év tavaszán *Kónya Kálmán* udvarán *Traianus* középbronz érmét találták. Elöl: IMP CAES NER TRAIANO (OPTIMO AUG GER DAC) PARTHICO PMTRP COS VI PP. A császár sugárkoronás mellképe jobbra. Hátul: (SENATUS) POPULUSQUE ROMANUS S C. A császár két trófeum között. Cohen 2, II. 55., 356. I. sz. u. 116. Az ásatás alkalmával a félkörös kiugró bástya belső oldalán *P. Licinius Crassus Dives* I. sz. e. 58-ból származó kopott köztársasági ezüst denariusza került elő. Leírása: Elöl: S C. Venus diademos mirtuszkoszorus mellképe jobbra. Hátul: /P CRA/ SS/US/ — /M. F/. Fegyveres római lovas lovát féken tartja. *Babelon* II. 134. 18. sz.

Az előkerült falalapozás nem mutatja a szokásos római tábor falépítési módját. Csak alapozás maradt meg, melynek átvágása a kérdést nem tisztázta. Mindenütt kizárólag római cseréptöredékek kerültek elő, középkori cseréptöredékeket nem találtunk. Anyagi támogatás hiányában máshol alaposabb kutatást nem végezhattünk. *Bajkó Elek* múlt századbeli feljegyzése egy római tábor pontos helyét rögzíti. A *Tzikler Mihály* csúri helyén — a kézirat szerint a castrum egyik bástyája állott — nem tudunk ásatni. Lehet, hogy csak polgári településsel van dolgunk. Feltételez-

⁷¹ Székely Z.: Az Ala I. Asturum emléke a Székelyföldön. Erd. Múz. 49. köt. 3—4. füzet 485.

⁷² Székely Z.: Jegyzetek Dácia tört. 1946. 28. A bélyeget tévesen közli Radnóti A. és Szilágyi J. i. m.

⁷³ J. Jung: Fasten der Provinz Dacien. 79.

⁷⁴ C. I. L. III. 8074. C. Goos: Chronik. 79., C. Daicovicu: An. Inst. Clas. II. 247; J. Jung: i. m., Téglás G.: Adalékok Dácia felirattanához. Erd. Múz. 1888. 248.

⁷⁵ W. Wagner: Die Dislokationen der römischen Auxiliarformationen. 1938. 11.

⁷⁶ Székely Z.: i. m.

hető az is, hogy a falu ráépült a római castrumra s építkezésénél a vár falainak köveit oly alapossággal termelték ki, hogy a jelenkorban az egykori vár létezését teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani. Amennyiben *Nagyborosnyón* római tábor létezett, építésének idejét az előkerült érmek és terra sigillaták alapján I. sz. u. II. század elejére tehetjük. Tekintettel arra, hogy az Ala I. Asturum még I. sz. u. a II. század első felében *Hévizen* állomásozik⁷⁷, egészen addig, amíg fel nem váltja a *Cohors III. Gallorum* nevű csapattest, mely már *Hadrianus* alatt *Dacia Inferior*⁷⁸ haderejéhez tartozik, nem tévedünk, ha csapattestünk *Nagyborosnyón* való megjelenését *Hadrianus*, illetőleg *Antonius Pius* uralkodásának az idejére helyezzük. *Hadrianus* fel akarja adni *Dáciát*, azonban mégsem teszi, hanem erős határvédelemmel látja el⁷⁹. Ez a határvédelmi rendszer semmi körülmények között sem nélkülözhetette a *Bodzai-szoros* védelmét. Ezért lett volna szükség éppen *Nagyborosnyón* tábort építeni egy lovas csapat számára, mely tábor lovashelyőrsége elláthatta a római birodalomhoz nem tartozó *Munténia* felé a felderítő járőrszolgálatot is. Az i. sz. u. II. század első felének történeti eseményei indokoltá tették a limes megerősítését⁸⁰, s a *Bodzai-szoros* lezárását. Hogy *Nagyborosnyón* castrum vagy polgári település volt, csak hosszabb és alaposabb kutatás döntheti el.

A ref. templom körül levő magaslat, melyet *Orbán Balázs* említ, bennszülött település helye lehetett, melyre a római korban polgári település is telepedhetett rá. Ezen a magaslaton elterülő iskolakertből az 1946. évben durva iszapolású ujjbenyomásos, szalagdiszes, bütyökkel díszített edények kerültek elő (Ltsz. 11.330—11.343.), valamint korongon készült római szürke edényfedő s egy téglaszínű edény füle, melyen mélyített köralakú kereszt edényjegyet találunk. *Nagyborosnyón* a római kort megelőző településre utal a sepsiszentgyörgyi Múzeumban levő szkita nyílhegy⁸¹, továbbá ugyancsak a falu területén talált *Nagy Sándor* aranypénze⁸².

Oltszem—Olteni (Sepsi-rajon). Az oltszemi római táborról *Benkő József*⁸³ tesz először említést, aki a következőket írja: „Plurium quoque, quam commemoravimus, Romanarum Arcium vestigia, in Dacia nostra certe superant. Curia Nobilitaris et Domicilium, in pago. Oltszeme, Sedeque Sepsi, III, Dom. Nicolai Comitis Mikó de Bodok, multorum indicio in ruderibus (quae et nos vidimus) Romani castris iacet“. *Neigebaur*⁸⁴ inkább *Scheint*⁸⁵ adataira támaszkodik. A legmegbízhatóbb *Ackner*⁸⁶ közlése.

⁷⁷ Szilágyi J.: i. m. 20.

⁷⁸ C. Daicoviciu: i. m. 316.

⁷⁹ *Eutropius*: Breviarium. VIII. 6. Kornemann: Römische Geschichte. II. 1941. 392.

⁸⁰ C. Daicoviciu: Micia. An. Com. Mon. Ist. Secției pt. Transilvania. 1930—31. 24. Dacica. An. Inst. de Studii Cl. II. 246.

⁸¹ Székely N. Múzeum Ért. I. 51., Roska M.: A Székelyföld őskora, 66.

⁸² Ez az érme dr. Vajna Mihály orvos tulajdonát képezte, közlése szerint Nagyborosnyón találták s korát dr. Kovács István határozta meg. Az érmet nem láttam.

⁸³ Benkő J.: Transilvania. I. 1834. 548.

⁸⁴ Neigebaur: Dacien. 1851. 279.

⁸⁵ Das Land und Volk der Szecklern. 1833. 116.

⁸⁶ Die Röm. Altherthümer. (Jb. d. c. Comm. I.) 1857. 42.

Orbán Balázs⁸⁷ is castrumot tételez fel a Mikó-kastély területén. Kővári⁸⁸, Gooss⁸⁹ és Marțian⁹⁰ az említett kutatók adatait foglalják össze. Az újabb kutatók közül Christescu⁹¹ a tábor létezését fenntartással fogadja el. A római táborról említést tesz ifj. Ferenczi István⁹² is. C. Daicoviciu⁹³ Oltszemre csak polgári települést helyez. 1942-ben Paulovics Istvánnal átkutattuk a Mikó-kastély területét⁹⁴. A felszíni kutatások, valamint a kastélyban őrzött s annak területéről előkerült leletek kétségtelenné tették, hogy a Mikó-kastély egy római tábor romjaira épült. A tábor területén 1947. év márciusában néhány középiskolai tanulóval hitelesítő ásatást végeztem.

A Mikó-kastély az Olt jobbpartján emelkedő magaslaton, a falun kívül fekszik. A keleti oldalon a kastély, az északi oldalon az L-alakú tisztalak hosszabb oldala, a nyugatin a tisztalak rövidebb szárnya s a kocsiszinek előtti zöldséses kertek, a déli oldalon a lóistállók zárják be az egykori tábor területét. A tisztalak előtti zöldséses kert kökerítésén kívül, valamint az északi oldalon a rómaikori sánc nyoma nagyon jól megfigyelhető. Az ásatást a tisztalak előtti zöldséses kertben kezdtük, amely az egykori tábor egyedüli be nem épített területe. A kert délnyugati sarkában találtunk falalapozási maradványt, amely észak és nyugati irányban haladt. A falaknak csak az alapozási alsó körélege maradt meg (13. kép 1.) s a belső épületek maradványai. Az északi oldalon húzott árokban előkerült a tábor fala, melynek szélessége 1 m. A római tábor északi fala a tisztalak, a keleti a kastély, a déli az istállóépületek, a nyugati a kocsiszinek alatt és előtt húzódik. Ezeken a helyeken ásatást végezni nem tudtunk, részben munkaerő hiányában, részben meg a ráépült épületek miatt. Hozzávetőleges mérés alapján a tábor mérete a következő: 120×80 m. A keleti, a kastély felőli oldal 80 m, az északi, az istállók oldalán húzódó pedig 120 m. A tábor alaprajza hossznegyszög.

⁸⁷ Orbán B.: i. m. III. 56. „Az 1827-ben épült Mikó-kastély a falu északi végében egy szabályszerű magaslaton... fekszik. Scheint Oltszem végére két római vár romjait helyezi, ottan látott római faragványok, feliratok s pénzérméről beszél; én, bár kellőleg felkutattam a vidéket, ilyesmire nem akadhattam, hanem találtam más, igen érdekes, nem római várat...” Az 58. oldalon a következő sorokat találjuk: „Herecz vára semmi esetre nem lehetett római maradvány, a fekvés és a vár alakja határozottan ez ellen bizonyít. A Leánykaváránál semmi maradvány; hanem ha már kell ide római maradványokat helyeznünk, akkor az a mostani Mikó-kastély helyén keresendő, mert a fekvés az Olt part magaslatán, a talajnak szabályszerű négyszögalakja ugyancsak arra mutat, hogy itten feküdhettek egy római mansio vagy castrum, s római nyomokra mutat az itten talált Vespasianus és Antonius Pius érem is, melyeket Szörcei István haszonbérő általam a kolozsvári Múzeum számára szíves volt felküldeni; hanem ezen két érem, mely könnyen idevetődhetett, még nem bizonyít semmit; a Scheint által említett római faragványos és feliratos köveknek — melyek e tekintetben utasíthatnának — a Mikó-udvarban mostan se híre, se hamva. Ezek eltűntek — ha csakugyan léteztek — igen nagy kár a hazai régészet — és ismeretekre nézve”.

⁸⁸ Kővári L.: Erdély épít. emlékei. 1866. 54.

⁸⁹ Gooss: Chronik. 1876. 97.

⁹⁰ J. Marțian: Repertoriu archeologic pentru Ardeal. 1920. 29.

⁹¹ Christescu: Istoria militară a Daciei Romane. 1937. 121.

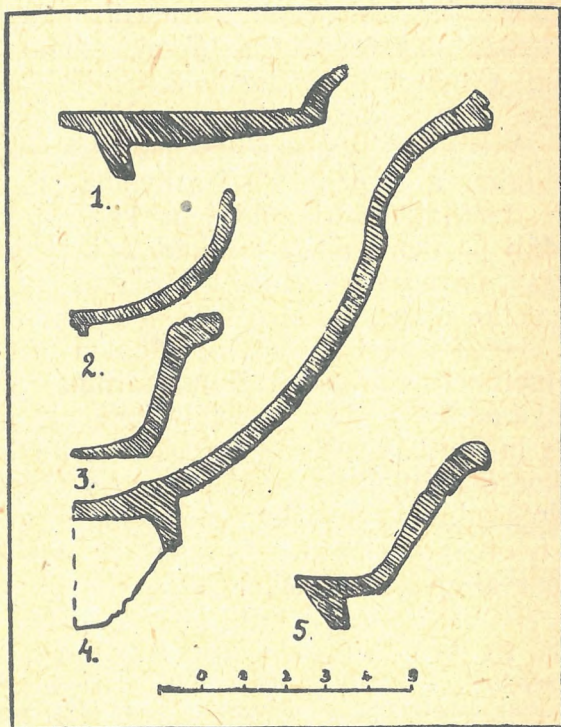
⁹² Székelység. IX. 1939. 71. 16. jegyzet.

⁹³ C. Daicoviciu: Neue Mitteilungen aus Dazien. Dacia. VII—VIII. 1937—40. 321.

Az 1949. évben végzett hitelesítő ásatás alapján elismeri a római castrumnak ezen a helyen való létezését: Granița de Est a Daciei și triburile libere de la Hotarele de Răsărit ale Daciei. Studii și Cercetări de Istorie veche. I. 1950. 118.

⁹⁴ Paulovics I.: Dácia keleti határvonala. 1944. 62.

Az ásatás folyamán sok peremes fedőtégla, imbrex, 25 cm átmérőjű, 6 cm vastag, kerek téglák, agyaggolyók, edénycserepek s egy terra sigillata töredéke került elő (Ltsz. 11.281.). Az északi oldalon a sánc átvágásakor 1 m mélységben egy sötétbarna, egy cm vastag falú, ökörfejjel díszített edény töredékét találtuk (13. kép 12.). A kert északnyugati sarkánál, a fal mellett, 67 cm mélységben téglasírra bukkantunk. A sír alja, oldala és teteje 44×54 cm méretű s 2,5 cm vastag, peremes fedőtéglából készült (13. kép 2.). A sír alapja több egymásra rakott téglalapból állott, 40 cm vastagságban. A sírban hamut, elégett csontokat s kis vasdarabot

14. kép. Edénymetszetek. (1= 13 kép 8; 2= 13 kép 10; 3= 13 kép 11; 4=13 kép 4; 5=13 kép 7).

(fibula?), korongon készült, finom iszapolású, sötétszürke, simított díszű urna peremtöredékeit találtuk. A tábornok építő csapattest nevét megörökítő emléket a legalaposabb kutatás sem hozott felszínre. Az előkerült nagyszámú fali téglákon sem találtunk bélyeget. Az ásatás folyamán érem nem került elő. A kastély alatt lévő malom mellett került elő *Julia Domna* billon denáriusa. Ugyancsak *Oltszemen* kapták *II. Constantinus* középbronzát (Coh. 2. VII. 204.), két hasonló kopottabb bronzéremmel együtt.

Polgári település létezhetett a kastély közelében, a *Gerőpatak* balpartján⁹⁵. Innen edénytöredékek s szátírféjet ábrázoló (Ltsz. 2033.), téglavörös antefixum került elő (13. kép 9.). A kastély melletti *Vármegén* római kori lelet nem került elő. *László Ferenc* megállapítása szerint a település az erősdível egykorú⁹⁶. La Tène- és római kori leletek kerültek elő

⁹⁵ Jelentés a Székely N. Múzeum 1908—9. évi állapotáról. 44.

⁹⁶ I. m. 42—43.

azonban az *Olt* balpartján, a castrummal majdnem szemben fekvő dombon, melyet *Leánykavárnak* nevez a nép. A praemykenaei telep kultúrétege fölött La Tène- és rómaikori leleteket talált *László Ferenc*⁹⁷, a *sepsiszentgyörgyi Múzeum* 5470. Ltsz. alatt innen bekerült ismeretlen rendeltetésű vaseszközt őriz. 1947 augusztusában a *Leánykavár* területét átkutattuk s hitelesítő ásatást is végeztünk. A domb trapézalakú. A keleti oldalon a domb peremén húzott merőleges kutatóárokban, a felszíntől számítva 40 cm mélységben, sárba rakott, kb. 1,6 m széles megmunkálatlan kövekből készült fal nyomaira bukkantunk. A fal mentén durva iszapolású, füles edény töredékét, kihajlóperemű, durva edények peremdarabjait találtuk. A fal alapozási szintjében korongon készült, finom iszapolású, sötétszürke edény peremtöredéke került elő (Ltsz. 11.466.). A domb északi részén húzott kutatóárokban 30 cm mélységben agyagsimitót (Ltsz. 11.487.), sötétszürke, profilált fenekű római edény alsó részét (Ltsz. 11.467.) s alatta szájával lefelé fordítva egy 11 cm magas, 8 cm peremátmérőjű, 0,5 cm falvastagságú, feketeszínű fülesedényt találtunk. (3. kép 3. Metszete: 20. kép 5.) Az edény oldalain, a perem alatt, az edényre aplikált lencse- és szalagdíszítéseket találunk, merőleges irányban. Az edény kézzel készített, durva iszapolású, hamvasztásos temetkezésből került elő (Ltsz. 11.461.). A durva iszapolású, bütyökfülű, valamint szalagdísszel díszített edényeken kívül, korongon készült, finom iszapolású, sötétszürke edénytöredékek s egy sötétbarna, kihajlóperemű agyagveder peremtöredéke is került elő. (Ltsz. 11.464.) A rétegződés alapján meg lehetett állapítani, hogy az őskori település fölötti La Tène-kori erődtámasz kora egész a római uralom idejéig tartott. Római specula létezése is feltételezhető, erre a kérdésre azonban egy nagyobb ásatás adhatna feleletet.

Az oltszemi táborra vonatkozó történeti következtetéseink a feliratos emlékek hiánya miatt eléggé szűk keretek közé szorúlnak. Kétségtelen, hogy a tábor építésével a római hadászati elgondolás az *Olt* szorosának s a *csíki* medence felé vezető út lezárásának a megvalósítását törekedett elérni. Az *Olt* völgyében a római határvédelemnek ez az utolsó előretolt erőssége s az egységes terv szerint az egyidőben készült római határvédelemnek egyik legkeletibb pontja⁹⁸. Az *Orbán Balázs* által közölt *Antonius Pius* érem, s a tábor falának építési módja, arra engednek következtetni, hogy építésének ideje i. sz. u. II. század első fele s feladása i. sz. u. III. század közepe, amikor a keleti határvonal többi erődje is elpusztul⁹⁹.

Dr. Jancsó Elemér egyetemi tanár hívta fel figyelmemet Aranka Györgyhoz intézett egyik levélre, mely I. I. Russu kartársam szívesége révén jutott el hozzám. A levél Oltszemre vonatkozó része a következő: „...tégla golyobisokat (laptákat), melyek az oltszemi udvar sántza egyik szegeletének plániroztatásakor találtattanak. Effélékkel egy valóságos katlan (melyben égették azokat) tele volt, hanem sok volt azokban megromolva. Egy darab (amint gyanítani lehet) római téglát, melyben nyomtatva vagynak CIIIB.

⁹⁷ I. m. 42—43. *László Ferenc*: Háromszékvármegyei praemykenaei jellegű telepek. *Dolgozatok* II. 1911. 178.

⁹⁸ *Paulovics*: i. m. 101.

⁹⁹ *Székely Z.*: A komollói erődtett római tábor, 29. — *Jegyzetek Dácia történetéhez*, 30.

Ezt a tavasszal az udvaron egy háznak fundamentumát készítvén, a földben találták. Ugyanekkor 3. azon fundamentum árkanak készítésében egyik vége táján igen mélyen beásásunk után (minthogy addig ép földet nem kaphatván fundamentummal indítani nem lehet) minekutánna másfélöltre beértünk az ásatással találtunk ezen elküldött masszájú kompozitójú alkotmányra, melynek az arcája szélire hosszára accurate másfél ölnyi volt. Szépen négy székre és köröskürül mindenütt a szélén egy jó sánta arasz párkánnyal volt készítve. Fenekéből felemelkedve, ezen edény alatt volt egy rend mész jó vastagon, az alatt egy rend igen szép nagy cserép táblák s ezen táblák alatt ugyanegy rend mész, az alatt pedig is az edény 11 (3. old.) párkánya körül mindenütt oly szörnyű kemény kőfal, melyet felettebb sok munkával is csak alig tudtunk akkora helyt felszaggatni, ahova a fundamentumnál be kellett vetni és az honnat ezen darabjait azon másfél öles arcájú edénynek kivettük. Ezzel véghetetlen studiroztam örömet ki tettem volna az egész edényt a maga épségében, mert ezen volt, de a mesteremberek csak addig is, míg 3—4 singnyi szélességűt egyik végéből kiszedhattunk, 4 vagy 5 darabokban; addig is 3 nap minden dolog nélkül várakoztak, de különben sem boldogottam volna abban, hogy épen kivehessük, mert megette volt a víz annyira, hogy a párkányait a kőfaltól el nem lehetett választani, minden oda romlott, a feneke is, mint a málé, úgy romlott, de azóta, hogy a száradtak a darabjai keményre, úgy konganak, mint a harang, úgy látszik, hogy ennek masszájában vagynak apróra rontott kő és téglamorsalékok és mész, hogy lehetett pedig ilyen nagy pandektác formában önteni, annál inkább megégetni próbálják meg a mai architektorok. Kurózuskodtam tovább azon, hogy mi lehetett az? mely iránt azt láttam s néztem ki a körülállásból, hogy valami régi nemes munkáju szőkőkutnak a vályúja vagyis tekenője volt; mert benne ezen edényben találtatott vagy két ép és egész cserép kanális cső egybejáró; de oldalul is megtaláltatott a kanálisa a földszinéhez közelebb, a melyen gondolom a víz abban deriváltatott az erdőn levő gazdag jó forrású víz felől. Ennek materiáját már sokan nézték is kurioze vizsgálták mint megvallották azt, hogy efféle kompozitot nem láttanak. Örvidenék rajta, hogyha a méltóságos Urnak s ahhoz értő jó barátainak kedves speculációkat szerezhettem volna... Gaáll Miklós^{99a}. Oltszem 15. Dec. 1795.

A talált bélyeges téglá nyilvánvalóvá teszi, hogy Oltszemen egy cohors állomásozott. A levélben szereplő téglabélyeg a leírás szerint egy IIII számú, vagy ha téves olvasást tételezünk fel egy II. sz. cohors jelenlétét jelzi Oltszemen. Véleményem szerint a kidomborodó számú bélyegző megtévesztette a levél íróját a cohors számának a meghatározásában. Ami a csapattest nemzetiségének a meghatározását illeti, a téglabélyeg betűit véve alapul, csak a cohors II. Flavia Bessorum csapattestre gondolhatunk. Erről a csapattestről tudjuk, hogy a II. század folyamán Kis-sinken állomásozott. (V. ö. Wagner: i. m. 97, 112. — Szilágyi János,

^{99a} Gaáll Miklós Levele Aranka Györgyhöz (1795) Oltszemen talált római régiségek felől, 15. Dec. 1795. Az Erdélyi Múzeum kéziratárában, Mike Sándor gyűjteménye: különböző tudósok levelei a XVIII. és XIX. századból. X. K. 2. cs.

i. m. 20,99 j. XVII. t. 254. típus.) A következő állomása ennek a csapat-testnek Oltszem volt. Rajta kívül milyen csapattest állomásozott Oltszemen, azt csak egy, rendszeres ásatás folyamán lehetne megállapítani.

Zalán—Zalan (Sepsi-rajon). Zalán község felett egy köralakú föld-sánc van a *Csutakos* nevű tetőn, mely a „*Pincevár*“ nevű magaslattól északra, a falutól nyugatra fekszik. 1940 tavaszán néhány középiskolai tanulóval átkutattuk a „*Pincevár*“ tetőt¹⁰⁰ és megástuk a *Csutakos* tetőn levő sáncgyűrűt. A *Pincevár* tetőn egy, a *Csutakos* tetőn levőhöz hasonló nagyobb földgyűrűt találtunk. A *Csutakos* tetőn levő földgyűrűt a nyugati oldalon átvágtuk. Az átvágásnál a gyűrű külső felén 37 cm. széles körakást, 45 cm. mélységben 40 cm. vastag kővel kevert, átégett malteres réteget találtunk. A sáncgyűrű keresztmetszete 9 m. Cserépedény töredék semmi sem került elő. Az *Olt szoros* és a háromszéki síkság felé, mint hadászati megfigyelő hely elsőrendű fekvéssel bír. Az ásatás eredménye alapján azonban nem lehetett római őrtorony, hanem későbbi, esetleg kőzép- vagy újkori építkezés maradványa.

Énlaka—Inlăceni (Udvarhely-rajon). Az Udvarhely-rajoni római táborok közül a szakirodalom által — a rómaikori leletek nagy száma miatt — egyike a legismertebbeknek az *énlaki tábor*. A tábornak az első pontos leírását a múlt század közepén *Müller Frigyes*től ismerjük¹⁰¹. *Müller* után a múlt századbéli kutatók a táborra vonatkozó ismereteinket kis mértékben gyarapították¹⁰². Ujabban személyesen átkutatta a tábor területét *C. Daicoviciu*¹⁰³ és *Paulovics István*¹⁰⁴. Kutatásaik felszíni megfigyelésre szorítkoztak. Tekintettel arra, hogy *Udvarhely* vármegye területéről még egyetlen egy rendszeresen feltárt római tábornak se ismertünk, a *sepsiszentgyörgyi Múzeum* vezetősége az 1947. évben tervbe vette az *énlaki római castrum* feltárását. Az ásatást, amelyet a beállott tartós esőzés nagyban akadályozott, 1947 aug. 25 és szept. 2-a között végeztük. Az ásatás elvégzésénél *Dr. Molnár István* keresztúri, Horváth József udvarhelyi tanár kartársaim, valamint a keresztúri és udvarhelyi középiskolai tanulók segítettek. Önzetlen munkájukért ezuton mondok hálás köszönetet.

A római tábor közvetlenül a falu mellett, a keleti oldalon fekszik. Ez a rész a „*Palota*“ nevezetű helyen a gyümölcsöskertek felett egy lankás hegyoldalon terül el, amelyet „*Várnak*“ hívnak. Két út veszi közre, a déli oldalon a „*Vár útja*“, az északon a *Keresztes út* vagy „*Tabalika*“ útja. (15. kép.) Egész területe szántóföld. Az ásatást a vár területén kezdtük. Az első kutatóárkot a „*Palota*“ fölött emelkedő terraszos szántóföldön húztuk a falu felé eső nyugati oldalon, ahol a tábor falát sejtettük. Ez a rész a *Bíró Balázs* és *Bíró Vencelné* észak-dél irányú földjét foglalja magában. A két földet határoló barázda, mely *Bíró Balázs* és *Bíró Vencelné* földjét elválasztja egymástól, egy kissé kiemelkedik. Erre a barázdára merőleges

¹⁰⁰ V. ö. *Orbán B.*: i. m. III. 51—52.

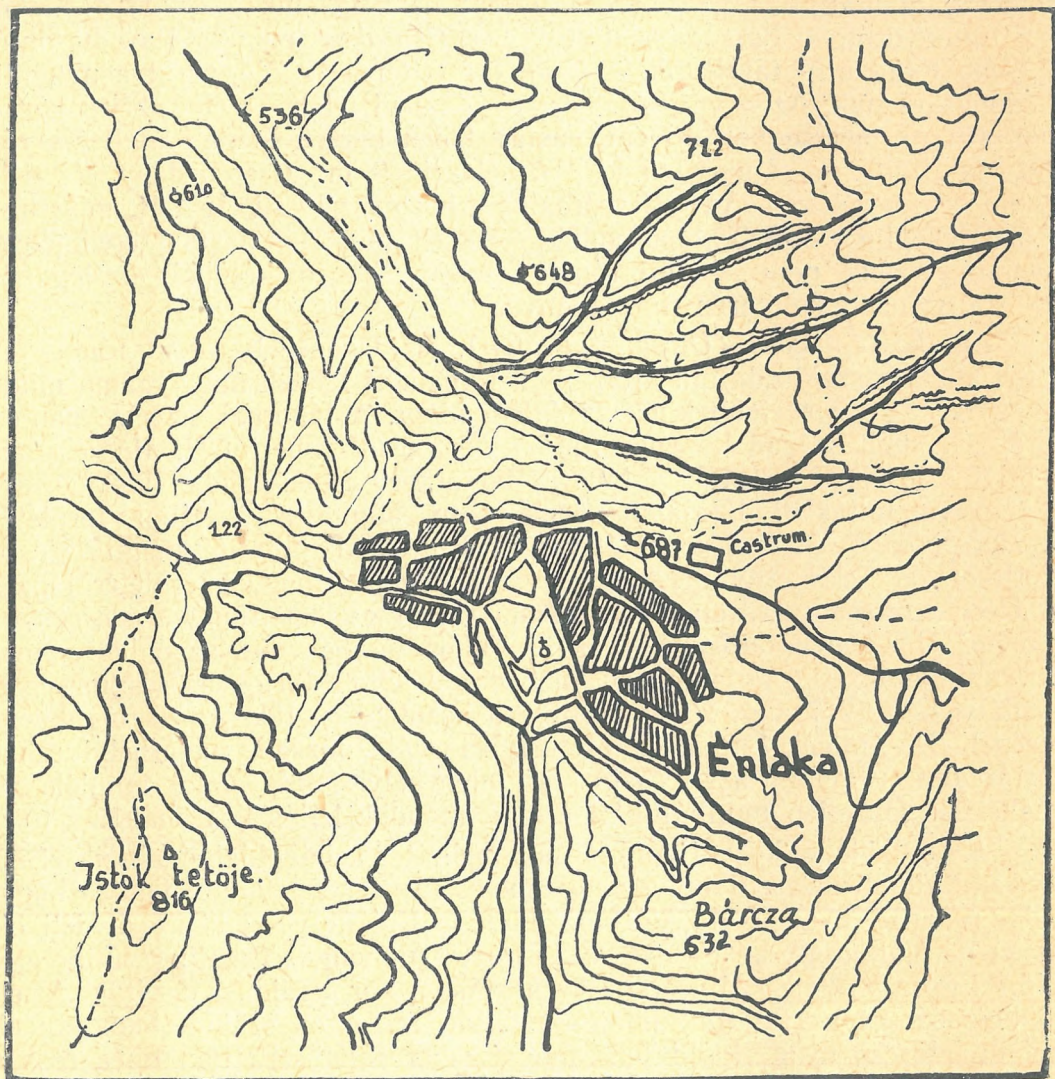
¹⁰¹ Mit der C. Comm. III. 1838. 260. — A tábor méreteit *Müller* után *Christescu* is közli. — *Istoria militară a Daciei Romane*, 1937. 120, 131.

¹⁰² Arch. Ért. 1874. 21. *Király P.*: Dacia Provincia Augusti I. 15., *Orbán B.*: i. m. I. 124. *Téglás G.*: Dácia keleti határvonala és annak védelmi rendszere I—II. Erd. Múz. XVII. 1900, 268, 314, 317, 319—22.

¹⁰³ *C. Daicoviciu*: Dacia. VII—VIII. 1937—40. 318.

¹⁰⁴ *Paulovics I.*: Dácia keleti határvonala, 1944. 43—48.

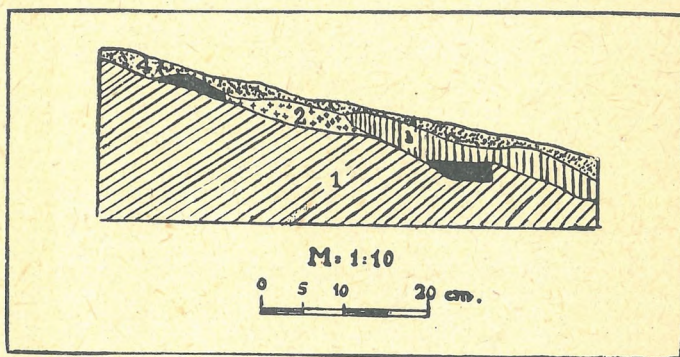
irányban a magaslat közepe táján kelet-nyugati irányú árkot húztunk. Az itt húzott árok az egyik kapubástya mellett haladt el, melyben előkerült a tábor fala. A táborfal belső részén egy beugró négyszögű kapubástya alapozására bukkantunk. A bástya mérete 4×5 m. Belvilága 2.5×3 m., A bástya külső fala a tábor falának a vastagságával egyenlő: 1.6 m., a belső vastagsága 1 m. Ezen a részen kupáscserepek, peremes fedőtégla

15. kép. Az énlaki római tábor

kerültek elő. A bástyától északra a fal 1,6 m. vastagságban mindenütt előkerült. A tábor észak-nyugati sarka lekerekített saroktorony nélküli, valószínű támpillérekkel volt megerősítve. Beugró saroktornyot keresztfalakkal teljes biztonsággal nem lehetett sehol sem megállapítani. A kapubástyától délre húzott három kutatóárokban szintén felszínre került a tábor fala. A délnyugati saroknál húzott kutatóárokban vastag égési réteget figyeltünk meg. (16. kép.) Márton János kovácsmester, akinek a földje kb. a tábor közepén húzódik, a déli oldalon megmutatta azt a helyet, ahonnan

sok követ termelt ki. (Újabban 8 szekérrel hordott el.) A kőkitermelés nyomai jól látszanak. Ezen a helyen egy beugró közép kaputorony négyszögű alapozását kaptuk meg, melynek méretei nagyrészt megegyeznek a nyugati fal középső kaputornyának a méreteivel. Márton János a kövek nagyrészét kiszedte. A kapubástyától keletre egész a délkeleti sarokig a falat megkaptuk. A tábor lekerekített sarokfala szépen megmaradt. Ezen az oldalon egyes helyeken a falmaradvány a szántó föld felületén ki is látszott. A keleti fal alapozása végig megmaradt, a közepe táján a nyugati fal középső kaputornyához hasonló nagyságú beugró négyszögű tornyot kaptunk. A tábor északkeleti sarkánál is a köríves táborfalnál egy beugró faldarab került elő. Az északi oldalon szintén előkerült a tábor fala. Márton János földjének a végében fekszik Patakfalvi István kisbíró földje. A kisbíró erről a részről sok szekér követ termelt ki. Minden valószínűség

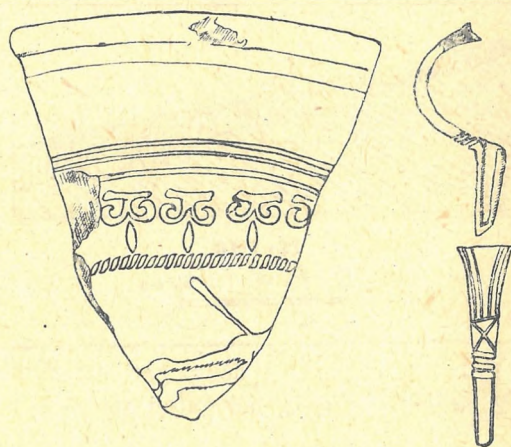
16. kép. Enlaki Castrumi. A délnyugati sarok metszete (1, anyatalaj; 2, átégett réteg; 3, bolygatott réteg; 4, felső humus).

szerint ezen a részen terült el az északi oldal kapuja. Ezen az oldalon az esős idő, valamint a diákok eltávovása miatt kutatást nem tudtunk végezni. Minden jel azonban arra mutat, hogy a kaputorony köveit nagyrészt kitermelték. A tábor belső területén egyáltalán nem végeztünk kutatást.

Az ásatás folyamán a tábor alaprajzáának a megállapítása volt a fő célunk. Az előkerült tárgyak a szokásos dáciai rómakori táborok leletanyagával megegyezik. A nyugati oldal feltárt kaputornyának külső oldalán 80 cm. mélységben egy kézi malomkő felső részének a felét találtuk. A kerámiai anyag provinciális rómaikori s jórészt a falak melletti hamvasztásos temetkezésekből kerültek elő. Kivételt képez egy terra sigillata töredék, melyet a déli kaputorony közelében találtunk. Egy peremtöredék, melynek felső része sima, alatta vízszintes hullámvonal és zsinórdisz között tojásalakú tagokból összerakott dísz látható. Középen osztatlan képmezőben jobbra ugró állat töredéke fedezhető fel. (17. kép.) A nyugati oldal kaputornyától délirányba húzott első kutatóárokban 40 cm. mélységben hamvasztásos temetkezések urnatöredékei kerültek elő. Ezen a részen egy dörzstál peremtöredékét is megtaláltuk. Az északnyugati sarok belső oldalánál közvetlenül a fal alatt sorozatos hamvasztásos temetkezések nyomai kerültek felszínre 50 cm. mélységben, egymástól 30—40 cm. távolságra. Az egyik, a legészakibb fekvésű sír mellékleteként előkerült 60 cm.

mélységben egy bronz fibula, durva iszapolású, vörösszínű urnatöredékkel együtt. A sír oldalai kövekkel, az alja peremes fedőtéglával volt kirkva. Sok szenet, hamut és égett csontokat tartalmazott a sír. Ettől a sirtól délre hasonló mélységben ugyancsak hamvasztásos urnatemetkezésből egy 4—5 cm.-es hajlított vas (fibula?) került elő (2. kép 10.) Egy harmadik sír is előkerült, mely alul-felül peremes fedőcseréppel volt kirkva. A sírban vörösszínű urnatöredékeken, hamun és csontokon kívül üvegtöredékek, egy négyszögű, mind a négy sarkán felhajlított nyúlvánnyal ellátott bronz ládaveret került elő. A lemez közepén kidomborodó kör húzódik. (2. kép 11.)

A fibula bronzból készült (2. kép 9.), 6.4 cm. hosszú, ebből 3.9 cm. a kengyelre, 2.5 cm. a lábra esik. A kereszttag 2.5 cm., síma, díszítés nélküli. Csuklószerkezetű, a tű bekapcsolódása fölött a kengyel át van fúrva.

17. kép. Enlaka. Terra sigillata töredék, bronzfibula.

A kengyel tetején, oldalán s alján bordás kidolgozású. A kengyel és a láb kapcsolódásánál 0.5 cm.-re megvékonyodik. A láb kezdetén a végén bevágások díszítik, a tűtartóján háromszög alakú kivágás van (19. kép.) A fibula a számszerűjás fibulák csoportjába tartozik¹⁰⁵, s korát a III. századra tehetjük. Kovrignál a XIII. csoport, Pateknél a hagymafejes fibulák csoportja. A tábor területén kb., ott, ahol a praetorium lehetett, szintén egy bronz fibula került elő (17. kép.) A fibula hosszúsága 3.2 cm., ebből 2.3 cm. a kengyelre esik. Csuklós szerkezetű, a tüje hiányzik. A kengyel külső felületén két oldalt borda- és poncoltdísz húzódik, a közepe síma, díszítés nélküli. A kengyel és láb kapcsolódásánál egy bevéssett dűltkereszt s alatta vízszintes bevágások vannak. A tűtartó tömör. Hasonló fibula — dűltkereszt díszítéssel — került elő Komollón¹⁰⁶. A fibula késő római provinciális fibulaformát mutat s kora időszámításunk után a III. századra

¹⁰⁵ Kovrig I.: A császárkori fibulák főforinái Pannoniában. Diss. Pann. Ser. II. No. 4. 25. — Patek E.: A pannoniái fibulatípusok elterjedése és eredete. Diss. Pann. Ser. II. No. 19. 71.

¹⁰⁶ Székely Z.: A komollói erősített római tábor. VIII. t. 1 a—b.

¹⁰⁷ Kovrig I.: i. m., Patek: i. mi 69—70.

esik. Kovrignál a XII. csoport, és Patek csoportosítása szerint a csuklós-szerkezetű fibulák csoportjába tartozik¹⁰⁷. Az ásatás alkalmával vastár-
gyak is kerültek elő, a nyugati oldal középső kapubástyájánál a fal külső
részénél 60 cm. mélységben 26.5 cm. hosszú szakás, a másik végén
kihajló tartólemezzel megerősített vastag horog, továbbá vaspántok kerül-
tek elő. Az északnyugati fal külső részén 60 cm. mélységben egy 8 cm.
hosszú, a délnyugati sarokfal közelében ugyanolyan mélységben egy
8.5 cm. hosszú vas köpüs hajítólán dzsa csúcsa, továbbá a nyugati kapu-
nál egy keskeny, háromélű köpüs lán dzsacsúcs került elő. Hosszúsága
17 cm., melyből a köpüre esik 9 cm. Ezekre a lán dzsacsúcsokra analógiát
a germániai limes castrumai szolgáltatnak¹⁰⁸. (2. kép 12—13.) Az ásatás
folyamán a tábor területén előkerült 6 bélyeges téglatöredék. Az elsőt az

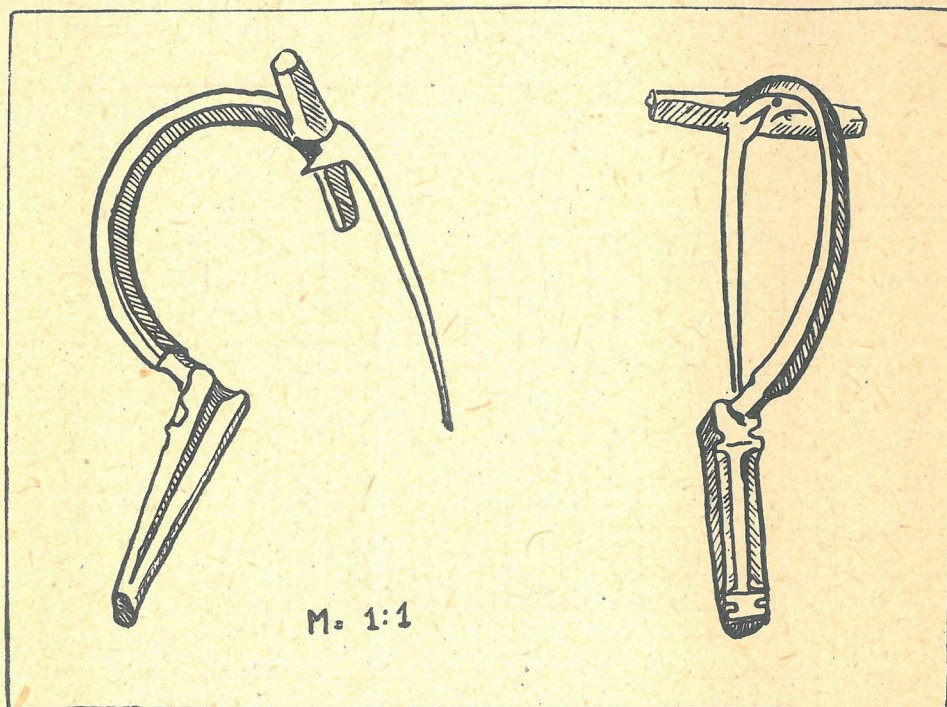

18. kép. Római téglabélyegek Énlakáról.

északnyugati sarok kövei között 40 cm. mélységben találtuk. Egy 3 cm.
vastag fedőtéglatöredék, melyen 15×7 cm. méretű mélyített C IIII
HISP. betűkből álló bélyeg van. (18. kép felső a.) Ugyancsak a nyugati
oldalon a kaputoronynál került elő 40 cm. mélységben egy fedőtégla da-
rab, keretezett bélyeggel. A bélyeg ép, méretei 1×5 cm. (18. kép alsó á.)
A bástya külső falánál 60 cm. mélységben még két fedőtégla darabot ta-
láltunk hasonló bélyeggel, melyek közül az egyik csak C IIII HI. betűket
tartalmazta, a másik meg a teljes bélyegfeliratot. A déli kaputoronynál
20 cm. mélységben egy bélyeges kupáscseréptöredéket kaptunk, a bekere-
tezett csonkabélyeg IIII HIS betűket tartalmazta. A torony kövei között,
a külső részen egy 25 cm mélységből előkerült téglán is csonka bélyeget
kaptunk, mely IIII HISP betűket tartalmazta. A keleti oldal kaputornyá-
nál a fal mellett előkerült egy 1.5 cm. vastag bélyeges téglatöredék, me-
lyen IIII HI betűket tartalmazó csonkabélyeg van, továbbá egy bélyeges,
peremmel ellátott téglatöredék. A bélyeg bekeretezett, mérete 6×1 cm. s
teljesen ép C IIII HISP betűket tartalmazza. Mindkét bélyegbetű a kisebb

betűtípusú változathoz tartozik. A bélyegek feloldása: Cohors IIII Hispanorum equitata.

Csak egyetlenegy felíratos emlék került elő a nyugati kaputorony külső fala előtt. A faltól 50 cm. távolságra, egy téglalapalakú, egyik sarkával 10 cm., a másikkal 40 cm. mélységben, felíratos kő került elő. (21. kép.) A kő a felíratos mezővel lefelé fordulva feküdt. A felíratos kő mérete 132×52 cm., vastagsága 22 cm. Tabula ansatas keretben foglal helyet a felíratos mező. A szélén alul és felül egy-egy rozetta közrevesz egy halat. A halon bevágási díszek vannak. A jobb oldalon a tabula ansatas keret s a felírat egyrésze hiányzik. A felíratos mező betűi szépen kidolgo-

19. kép. Római fibula Enlakáról.

zottak, 11 cm. magasak s 1 cm. szélesek. A megmaradt felírat szövege a következő: (22. kép.)

I M P . C A E S . M .

PI O . FELICI . AV

CO H . IIII . H I S

IMP(eratori) CAES(ari) M(arco) ...

PIO FELICI AV(gusto)

COH(ors) IIII HIS(panorum)

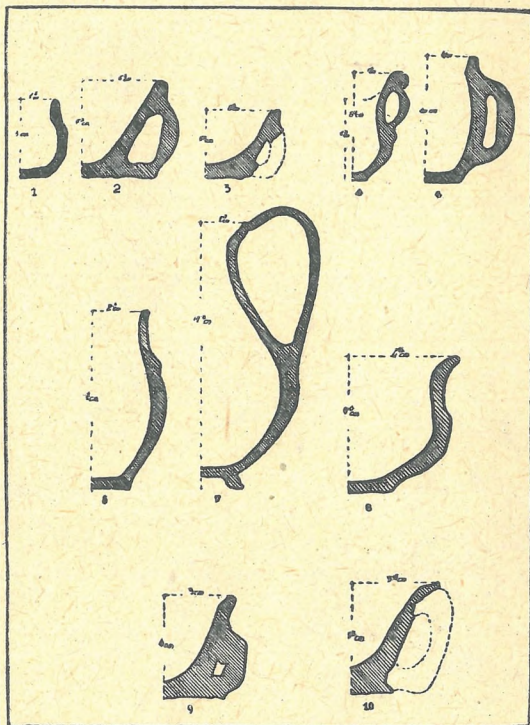
A felíratos kő a második sor közepe táján hosszában kettéhasadt, valószínű a lezuhanás alkalmával. A kő anyaga lágy homokkő. A felíratos követ a Cohors IIII. Hispanorum equitata csapattest állította minden valószínűség szerint Caracalla császárnak, i. u. 214-ben, mikor a császár a szabad carpo-dákok elleni hadjárata alkalmával Enlakán is megfordult és a tábort kijavíttathatta¹⁰⁹. A felíratos kő alatt egy homokkő szobor

¹⁰⁸ Das Kastell Zugmantel, Sond. abdruck aus d. w. Der obergerm. Raet. Limes des Roemerreiches, Heidelberg, 1909. XIV, 38, 39. — Das Kastell Osterburken, 1895. VII. t. 28—29. — Das Kastell Pfünz, 1901. XV. t. 44.

¹⁰⁹ E. Kornemann: Römische Geschichte II. 1942. 343.

torzója feküdt, mely derékban ketté volt törve. A teljes hossza 130 cm., a torzóra 101 cm. esik. A szobor szemközti nézetben egy gazdag redőzetű, térden alul érő öltözetben álló alakot ábrázol, a fej, karok s a lábfejek hiányzanak. A torzó alján egy szeggel való megerősítésre szolgáló lyukat, a lábaktól számítva csipő magasságig pedig, a felírtos tábla beillesztésének megfelelő mélyítést találunk. (21. kép.)

A tábor alakja négyszögű (23. kép.) méretei: 145×145 méter. A tábor nem sík területre, hanem lakás domboldalra épült. A keleti és nyugati oldal között legalábbis 3 méter magassági szintkülönbség van. A fal vastagsága 1.6 m., megmunkálatlan kövekből van építve (opus incertum).

20. kép. Edénymetszetek. (1=3 kép 6; 2=3 kép 11; 3=3 kép 10; 4=3 kép 5; 5=3 kép 3; 6=3 kép 2; 7=3 kép 1; 8=3 kép 7; 9=3 kép 8; 10=3 kép 9 cca 1/7.)

A déli kaputorony a nagyarányú kőkitermelés miatt nagyon rossz állapotban van. A tábor a szokásos császári tábor alakját mutatja, lekerekített sarkokkal s beugró négyszögű kaputornyokkal. Legpontosabb analógiát a germániai limes táborai szolgáltatnak¹¹⁰.

A tábor ásatása alatt a Cohors IIII Hispanorum equitata nevű lovasított csapattest téglabélyegeinek két változata került felszínre. Mindkettő mélyített betűkkel, a nagyobb betűkkel ellátott bélyeg keretének a sarka domború. A kisebb betűs bélyeg kerete éles sarkú. Mindkét változat egyforma arányban került elő. Eddig is két bélyegtípust ismertünk a vár, illetőleg a „palota” területéről, az egyik¹¹¹ megegyezik a kisebb betűtípusú

¹¹⁰ Das Kastell Lützelbach, 1904. I. t. 2.

¹¹¹ Szilágyi J.: A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Diss. Pann. Ser. II. 21. 15. t. 21. — Orbán B.-nál is hasonló téglabélyegeket találunk. i. m. 125.

bélyeggel, mely a Cohors latin nevet rövidítve csak a C betűt tartalmazza. A másik a Cohors nevet COH. formában rövidíti¹¹², ez a „Palota“ nevű helyről került elő. Az eddig ismert téglabélyegek mind csonkák. Az ásatás alkalmával került elő ép példány is. A népnevet tehát nem HIS., hanem HISP. formájában rövidítették. A jelek szerint — mivel más csapattest bélyeges téglája a tábor területén az ásatás folyamán nem került elő — a

21. kép. Római szobor és felíratos kő töredéke Enlakáról.

Cohors IIII Hispanorum equitata lovasított csapattest volt az, mely a táborot építette. Erről a csapattestről tudjuk, hogy — állítólag — Bereckben is megfordult¹¹³. Ez a csapattest szolgáltatta a tábor helyőrségét egész a római uralom végéig, Dácia feladásáig¹¹⁴. Erre mutat a nyugati kaputoronynál (porta praetoria) előkerült felíratos kő is, melyet valószínű Cara-

¹¹² Székely Z.: Jegyzetek Dácia történetéhez. 39, 1. kép.

¹¹³ E. Panaitescu: Atti II. Congresso Romani 1931. I. 171. — W. Wagner: Die Dislokationen der römischen Auxiliar formationen, 1938. 155. — Szilágyi J.: i. m. 19.

¹¹⁴ J. Jung: Fasten der Provinz Dacien, 120. — Wagner: i. m. 155. — Szilágyi: i. m. 17. — Székely: i. m. 42.

callanak állított a Cohors IIII Hispanorum legénysége. A kő — melynek egyrésze hiányzik — szépen kidolgozott betűi az Antoniusok korára mutatnak. A felíratos kő és szobor a kaputorony javítása alkalmával került felhasználásra. Erre mutat a felíratos kő hiányzó része, továbbá a torzó oldalán a kő beillesztésére szolgáló utólagos kiképzés. A tábor építésének az idejét közvetlenül Dácia meghódítása utánra, Traianus—Hadrianus idejére tehetjük¹¹⁵. A tábor feladásának az időpontjára támpontot ad az ásatás folyamán előkerült 3 drb. római érem. A nyugati kapun bevezető római út kavicsrétegében került elő Severus Alexander ezüst denáriusa. Leírása: Ell. IMP ALEXANDER PIVS AVG. a császár babérkoszorus mellképe jobbra, Htl. P.M.TR.P.X.COS III.PP. Sugárkoronás nap lábon balfelé, jobb kezét felemeli és egy gömböt tart. Coh. 2. IV. 443,411. (I. sz. u. 232.) A déli kaputoronynál III. Gordianus Moesia Superior 241. évi kibocsátású nagy bronz került elő. Ell. IMP. GORDIANVS FEL AVG. a császár jobbranéző mellképe, Htl. PMSC OL VIM AN III, lábon álló női alak

22. kép. Énlaka. Római felíratos kő szövege.

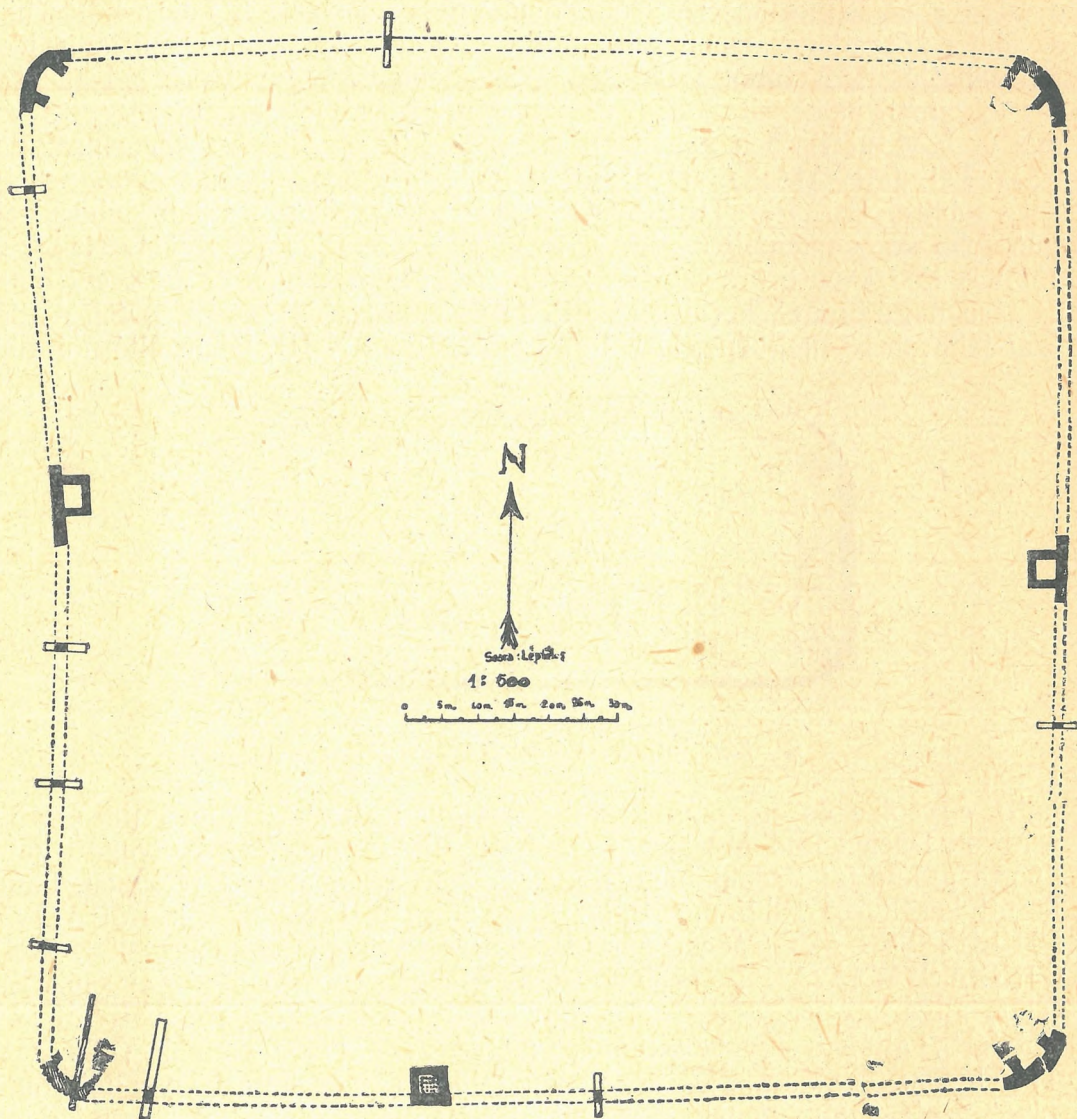
balra egy bika és oroszlán között. (A típus.) B. Pick: Die antiken Münzen von Dacien und Moesien I. I. Berlin 1898. 35,83. sz. A nyugati kapu (porta praetoria) északi bástyájának a belsejében átégett rétegben, hamú között került elő Philippus Pater nagy bronz. Leírása: Ell. IMP.M.IVL. PHILIPP /VS AVG/ a császár babérkoszorus mellképe jobbra, Htl. PROVIN CIA DACIA AN I (szelvényben). Sisakos Provincia frigiai sapkában lábon állva egy sas és egy oroszlán között, jobbkezeben egy hajlított kardot tart, baljában egy vexillumot, melyen DF betűk vannak. Coh. 2. V. 118,119,250. /I. sz. e. 247./ A Székelyföldön a már feltárt komollói római tábor ásatása alkalmával előkerült érmek is Philippus Pater ezüst denáriusával zárulnak. Ezek szerint az énlaki római tábor elpusztulása is, a többi székelyföldi tábor elpusztulásával egyidőben történhetett. Az előkerült nyomok szerint tűzvész martalékaúl esik, ami a Philippus Árabs idejében történt nagy carp betöréssel hozható összefüggésbe¹¹⁶. A tábornak a szerepe Téglás szerint „A két Küküllő forrásvidéki átjárói“ feletti őrködés volt¹¹⁷.

¹¹⁵ Székely: i. m.

¹¹⁶ J. Jung: Mitt. d. Inst. f. österr. Geschforsch. Erg. Bd. IV. 11. — E. Kornemann: i. m. II. 1942. 354—55.

¹¹⁷ Téglás G.: A rómaiak végvárai a Hargitahegység alján. Erd. Múz. 13. 1896. 387. — Dácia keleti határvonala I—II. Erd. Múz. 17. 1900. 268, 317, 321.

A tábor védelme alatt a község területén minden jel arra mutat, hogy polgári település is létezett¹¹⁸. Az előkerült felíratos fogadalmi köveket, a Cohors IIII Hispanorum csapattest vagy annak prefektusai állították¹¹⁹. A Várkert nevű részről újabban Paulovics közöl egy Jupiternek szentelt

23. kép. Az énlaki római tábor alaprajza.

oltárkövet¹²⁰. A castrumtól délre Kerestély Mózes földjén 1887-ben két felíratos kő került elő (valószínű azonosak a Budai által közölt két Dianának szentelt oltárkövel), ugyancsak ezen a részen került elő még egy fel-

¹¹⁸ Székely Z.: i. m.

¹¹⁹ C. I. L. III. 945—49. — Budai: Két római felíratos kő Énlakáról. Erd. Múz. XXIII. 1906. 132—133. — Megjegyzések Dácia meghódításának történetéhez. Dolg. 1912. III. 81—82. — Téglás G.: Egy téves adat kiküszöbölése Dácia történelméből. Századok, XLVI. 1912. 128—132. — Christescu: Istoria militară a Daciei Romane, 1937. 188—89.

¹²⁰ Paulovics I.: Dácia keleti határvonala... 47.

íratos kő, mely Kerestély Balázs pincéjébe van beépítve. A castrum keleti oldalánál lévő kapunál (porta decumana) Bíró Sámuel szintén egy felíratos követ talált, mely házának tornáca alatt fekszik. Bencédi Gergely csúre alatt egy nagyobb méretű felíratos kő egyik fele van elhelyezve, mely — Bíró Izsák volt énlaki unit. lelkész közlése szerint — a castrum északnyugati részében, a táborfal közelében került elő. A követ az említett lelkész szobortalapzatnak vélte s a rajta levő felíratot lemásolta. A másolt szöveg elveszett, emlékezetből idézve a felíratot, így kezdődött: IMP. CAES. MARC. AVR (Antonio) AVG. Ezek szerint ez a felíratos kő vagy Caracalla, vagy Heliogabalus császárokkal hozható összefüggésbe. Ennek a felíratos kőnek egyik fele Énlaka és Martonos község között levő Zsákod pataka kőhídjába van beépítve. Szabó Sándor énlaki gazda pincéjében szintén a castrum területéről előkerült felíratos kő van beépítve. Ugyancsak ő közölte, hogy a községháza melletti kertben egy két alakos sírkő került elő¹²¹.

A „Palota“-nál a faluba vezető út római épületek falait metszi. Ez a rész az u. n. „Palotakert“, az itt húzott árok egy ép és két töredékes téglabélyeget hozott felszínre. Az ép téglabélyeg sima keretben CPALP betűket tartalmazza, a másik két bélyeg töredékes. Az egyikben C, a másikon PALP betűk olvashatók, s mindkettő tabula ansatas keretben van. (24 kép 1.—3.) Az ép bélyeg mérete 9.5×3 cm., vastagsága 3 cm. Az ansalunatas keretű PALP betűket tartalmazó téglaperemes fedőtégla töredéke. A téglabélyegek feloldása: C(ohors) P(rima) ALP(inorum equitata). Ennek a csapattestnek a bélyeges tégláit ismerjük Sónvárdról és Mikházáról¹²². Az ásatás folyamán előkerült bélyeges téglák, valamint Téglás G. egyetlen adata azt bizonyítja, hogy ez a csapattest Énlakán is megfordult¹²³. Tekintettel arra — az ásatás eredménye szerint —, hogy csak polgári telep-ről ismerjük a csapat téglabélyegeit, az a következtetés vonható le, hogy később került Énlakára s itteni tartózkodása is átmeneti jellegű volt. A jelek szerint a csapattest, a táboron kívüli katonai és polgári építkezésekben vett részt, ami nem zárja azonban ki, hogy a tábor kijavításában is nem segédkezhetett.

Firtosmartonos—Firtănuș (Udvarhely-rajon). Orbán Balázs¹²⁴ Énlaka közelében lévő Martonos községben előforduló római nyomokról a következőket írja: „E falu felett északra néhány száz láb magasságú hegy, vagy inkább magaslat emelkedik fel; ennek fennlapján egy szabályszerű 300 lépés oldalhosszal bíró római castrum elvitázhatatlan nyomai látszanak,

¹²¹ Ez a kő valószínű azonos azzal a sírkövel, amit C. Daicoviciu ismertet. Dacia VII—VIII. 318.

¹²² Arch. Ért. I. 1869. 317.; C. I. L. 8074, 8 a, (Brukenthal Múzeum gyűjt. Letsz. 7634, 7635.) b., c., e.; C. I. L. 8074, 8 d. — *Téglás G.*: Arch. Ep. Mitt. XI. 238, Erd. Múz. 1888. 242. — *J. Jung*: Fasten der Provinz Dacien, 1894. 138. — *C. Daicoviciu*: Notite archeologice epigrafice, An. I. S. C. 1928—32. II. 58—9. — *W. Wagner*: i. m. 83, 25. j. — *Szilágyi J.*: i. m. 16. — *Paulovics I.*: i. m. 36, 56—59. j., 41, 74. j. — Az ásatás folyamán előkerült bélyeges tégláink megegyeznek a Szilágyi által közölt téglabélyeg típussal, mely i. m. XVII. t. 260—62. alatt található. A marosvásárhelyi volt róm. kat. gimn. gyűjteménye Sónvárdról őriz egy ép és egy töredékes téglabélyeget. Típusa: Szilágyi i. m. XVI. t. 259, XVII. t. 258.

¹²³ Az EMKE útikalauz (1891 250 lap) a következő adatot közli: „Énlaka a rómaiak végvára vala; C. I. ALP bélyeges téglák szerint.“ (I. I. Russu szíves közlése.) Ugyanezt az adatot megtaláltam az EKE útikalauzában is. (*Radnóti D.*: Erdélyi Kalauz 1901. 347. — mely az EMKE útikalauzában átdolgozott, bővített kiadása.)

¹²⁴ *Orbán B.*: A Székelyföld leírása. I. 122.

falnak behantolt gátonya s az ezt övezett négy sánc vonala tisztán kivehető. Hogy pedig ez római erőd volt, mutatja fekvése, alakja és az is, hogy a közelében levő szántóföldeken sok római érmet találtak. Egy ily pénzen Augusta Faustina, másikon Letitiae felírat volt, mint mondják; kár, hogy aranyműves kézbe kerülve elvesztek.

Ezenfelül a hegy magasabb ormán van az énlaki kerek erdő

Szemben a leírtam castrummal . . . a Beszér felé is ily földhányások és mély sáncok vonalai s a hely szabályszerű kilépcsősítése (terasszozása) észlelhető, mi azon véleményre jogosít, hogy ott valamely erődtett hely, talán a túloldali castrum védelme alatt állott római colonia feküldhetett; ezt igazolnák az itten talált Theodosius aranyak s már régi érmek is.

Paulovics¹²⁵ a fentebb leírt helyet a Bárcza tetővel azonosítja s őskori településre rátelepedett római polgártelep létezését tételezi fel.

Bíró Izsák, volt énlaki unit. lelkész közölte e sorok írójával, hogy a Bárcza tetőn Patakfalvi Albert 1923 táján egy bélyeges tégladarabot ta-

24. kép. Téglabélyegek Énlakáról.

lált, melyen „A II. Gall cohors jelzése volt látható”. Amennyiben az említett unit. lelkész megfigyelése helyes volt — Orbán feljegyzését is tekintetbe véve — a Bárcza tetőn (15. kép.) római castrum (?) vagy polgári telep kellett, hogy létezzen. A bélyeges téglá szerint pedig csak a Cohors II. Gallorum Macedonica equitataról lehet szó, mely Hadrianus idejében Dáciából átkerült Britanniába¹²⁶. Úgy látszik, hogy ez a csapattest már Dácia elfoglalása alkalmával Firtosmartonosig jut el, föld-, esetleg kőtáborot építhetett. Határvédő szerepét azonban már korán Hadrianus alatt nem Firtosmartonoson, hanem már Énlakán átveszi a Cohors IV Hispanorum equitata, mely Dácia feladásáig Énlakán is marad. Ezeket a következtetéseket azonban csak egy ásatás támaszthatja alá.

Magyarsáros—Sáros (Sztálin tartomány). A magyarsárosi népiskola igazgatója, Patakfalvi Jenő közölte, hogy a falu határában szántás közben a dolgozó földművesek sok cserép- és téglamaradványokat találnak. A falunak ez a része, már fekvésénél fogva is, alkalmas emberi településre. A néphagyomány is utal arra, hogy itt régen emberi település volt. Ujabban ezen a részen Nerva császár ezüst denáriusa került elő. Leírása:

¹²⁵ Paulovics: i. m. 46.

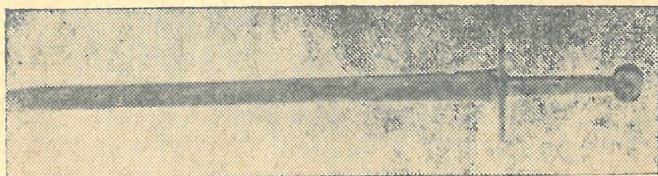
¹²⁶ Jung: i. m. 118.; Wagner: i. m. 136—137.

ELL. IMP. NERVA CAES. AVG. PM. TRP II. COS III. P. P. A császár babérkoszorus feje jobbra, Htl. AEQUITAS AVGVST (I). Az Aequitas balra áll, kezében mérleget és bőségszarut tart. Coh. 2. II. 2. 8. szám (i. sz. u. 94.)

Ezek a leletek arra engednek következtetni, hogy a falu határában a bennszülött lakosságnak, vagy a rabszolgotartó Római Birodalomnak egyik polgári települése létezett.

Szászkézd—Saschizd (Segesvár-rajon). Dr. Molnár István székelykeresztúri tanár közölte, hogy Táncos József a falu nyugati részében házépítés alkalmával, alapzatásánál ifj. Faustina ezüst denáriusát találta. Leírása: ELL. FAVSTINA AVGVSTA. Mellkép jobbra, Htl. CE-RES. Fátyolos Ceres balra fordulva egy cistán ül, két kalászt és fáklyát tart. Coh. 13. Más lelet előfordulásáról felvilágosítást nem tudtam kapni.

Árkos—Arcuş (Sepsi-rajon). Az Árkos község közelében, s. a Sugó és Égevesze patak között emelkedő hegyfokon levő „Várhegyet“ 1947-ben átkutattam. Ezen a részen egy földsánc szalad félkörben. Orbán Balázs¹²⁷ átkutatta és át is vágta ezt a földsáncot, melyben nem talált mást csak földberakott szikladarabokat. A nyugati oldalon a földsáncot én is átvágtam. A töltés alapja 11.5 m., a magassága 3 m., anyaga agyagos föld, melyben egy-egy követ lehet találni. A földsánc által bezárt terület átmé-

25. kép. Vaskard a kökösi sírból.

rője észak-dél irányban 76 m., kelet-nyugati irányban mérve 72 m. Semmiféle lelet nem került elő. Helyesen jegyezte meg Orbán, hogy alkalmi védekezésre szolgált s a középkorban készítették a falu lakói.

Szászfalu—Săsăuşi (Kézdi-rajon). 1949-ben az útrendezés alkalmával, 300 m-re a falutól, az új út közelében a földmunkálatok alkalmával 2 m mélységben temetkezés került elő. A sírban egy hátontekvő csontvázat találtak, melynek melléklete egy vaskard volt. A csontváz fején vassisak volt, mely a földmunkálatok alkalmával teljesen tönkre ment. A kardot Incze Sándor juttatta be a múzeumba, egyéb mellékletekről, a sisak formájáról nem tudott semmi felvilágosítást adni.

A kard egyenes, kétélű vaskard, a penge közepén mindkét oldalon homorú vájat húzódik. A penge hossza nem mérhető, a vége hiányzik. A megmaradt rész 93 cm hosszú. A penge szélessége 5,5 cm. Az egyenes négyszögletes keresztvas hossza 25,5 cm. A markolatvas 11 cm. A markolatgomb négyélű metszett lapú vaskúp. A temetkezés kora a kard formája alapján i. sz. u. a X. századra tehető¹²⁸.

Kökös—Chichiş (Sepsi-rajon). Az 1949. évben Kökös község köze-

¹²⁷ Orbán B.: i. m. III. 49.

¹²⁸ Szendrei J.: Magyar hadtörténelmi emlékek, 1896. 64, 184. kép.

lében az Olt folyón átvezető híd építésénél a jobb parton 4 m mélységben egy háton fekvő csontvázat, a közelében vaskardot s egy érmet kaptak a dolgozó munkások. A kard Kántor Sándor megyei szakszervezeti titkár révén a sepsiszentgyörgyi múzeumba került. (25. kép.) A kard egyenes, kétélű, melynek a pengéjén homorú vájat vonul végig. A penge fokozatosan keskenyedik. A markolat 5 cm átmérőjű, kerekded, lapos gombban végződik, melynek mind a két oldalán egy-egy kiálló gombot találunk. A két oldalon levő gombokon egy-egy 1 cm-es kereszt van sárgarézből. A nagy gomb belsejét egy 0,2 cm-es sárgarézlemez alkotja, mely felül 2 cm hosszúságban és 0,7 cm magasan ismét előtűnik. A keresztvas lapos, egyenes, egyik oldalán 8 cm hosszú. A penge hossza 87 cm, a markolat a gombig 19 cm. A penge legnagyobb szélessége 5 cm. Az érmet nem sikerült megszerezni. A kard formája¹²⁹ alapján a temetkezés korát a XIV. század, illetőleg legkésőbb a XV. század első felére tehetjük.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a termelőeszközök és a társadalomfejlődés fokozatait illusztráló régészeti leletek a Magyar Autonóm Tartomány területén levő ős- és ókori településeken végzett kutatómunkák révén az utóbbi évtized alatt is gazdagították a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményét. A múzeum vezetőségét főként a bennszülött őslakosság kultúrhagyatéka érdekelte s ezért a főszűlyt a társadalomfejlődést visszatükröző települések feltárására helyezte. Kutatómunkánkat azonban a múzeum anyagi helyzete elég szűk korlátok közé szorította. Az ásatásokat csak néhány lelkes középiskolai tanár és tanuló önkéntes munkája segítségével sikerült megvalósítani. A jövőre vonatkozólag minden reményünk megvan arra nézve, hogy a múzeum ilyen nehézségektől mentesül és így igazi hivatását zavartalanul fogja teljesíteni.

¹²⁹ V. ö. Szendrei J.: Magyar hadtörténelmi emlékek. 1896. 173., 555. kép. — Nagy G.: Magyar kardok. Arch. Ért. XVIII. (1898.) I. t. 20. — Nemes—Nagy: A magyar viseletek története, 1900. 28. t. 14., 16.

Bronzkori adatok a Magyar Autonóm Tartomány területéről

Irta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

A Magyar Autonóm Tartomány területének őstörténetével legutóbb Roska Márton foglalkozott¹. Az utána következő kutatók a tartomány őstörténetét szélesebb keretek között, Erdély őstörténetével kapcsolatban tárgyalták². Sztálin, valamint a Magyar Autonóm Tartomány területén is előforduló ú. n. „Csigahegyi” kultúrát A. Prox közli³, aki azonban a Magyar Autonóm Tartomány csigahegyi kultúra telepeivel nem foglalkozik. A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak az utóbbi évek folyamán végzett kutatásai újabb adatokkal járultak hozzá a Magyar Autonóm Tartomány bronzkorának a tisztázásához⁴.

A csigahegyi kultúra a Magyar Autonóm Tartomány területén — eddigi ismereteink szerint — a leggazdagabban a sepsiszentgyörgyi őrkői telepen van képviselve. A kőkitermelés miatt a telep elpusztult s így stratigrafiai megfigyeléseket nem lehetett végezni. A Wietenbergi kultúra nyoma több helyről ismeretes⁵, azonban zárt település még nem került feltárásra, így stratigrafiai megfigyelések hiányában kronológiai megállapításokat csak az előkerült leletek alapján lehet végezni.

A csigahegyi kultúra jellegzetes temetkezési formája a kőszekrény-sír, zsugorított csontvázas temetkezéssel⁶. Legújabban Árapatakon (Araci, Sztálin-tartomány) került elő kőszekrény-sír. Az Olttól kb. 500 m-re, Erősd felé, Árapatak végén Vápa nevű domb emelkedik, melynek a lábánál a cigányoknak néhány viskója áll. A domb lábától az Oltig sík terület húzódik, melyet Lorhámnak nevez a nép. 1953-ban Balogh János árapataki lakos ezen a részen téglát vettett. A cigányok az agyag kiásása közben 1,60 m mélységben kőszekrény-sírra bukkantak. A sepsiszentgyörgyi múzeum csak 1954-ben értesült a leletről s mire alúlirott Máttis János asszisztenssel a helyszínre kiszállott, a kő fedőlap s a csontok ki voltak szedve. A sír

¹ Roska M.: A Székelyföld őskora, Emlékkönyv a Székely N. Múz. ötvenéves jubileumára, 1929.

² J. Nestor: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1933. — H. Schroller: Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Vorgeschichtliche Forschungen, 8. f. 1933. — D. Popescu: Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, 1944. — Patay P.: Erdély bronzkorához. Arch. Ert. 1942, III. f. 1—2, 110—113.

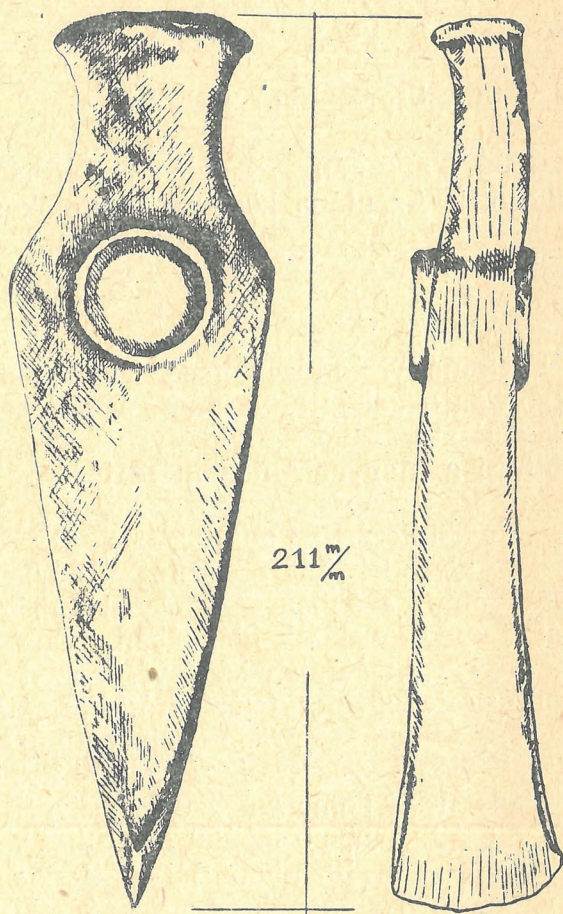
³ A. Prox: Die Schneckenbergkultur, 1941.

⁴ Székely Z.: Bronzkori telep Alsócsernátonban, Erd. Múz. LI. köt. 1946. 1—4. füz. 76. — Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig, 1943.

⁵ Schroller: i. m. 74—78.

⁶ Prox: i. m. 70.

ÉNy—DK irányban volt elhelyezve. A cigányok elbeszélése szerint a sírt egy lapos darabból készült homokkő fedte. A kőszekrényt 4 darab 32×36 , 45×33 , 86×57 és 80×55 cm méretű s átlag 7—8 cm vastag kőlap képezte. A sír alján nem volt kőlap. A szemtanúk elbeszélése szerint a fej s a csontok a DK-i sarokban voltak elhelyezve, a fedőlap alatt kb. 30 cm mélységben. A sír mélysége átlag 50—57 cm. A kőszekrény belvilága 70×50 cm volt. A sírban nem találtak semmi mellékletet. A csontvázat a cigányok kiszedték. A koponya, valamint a végtagok csontjainak egy részét sikerült

1. kép. Vörösrézcsákány Árapatakról.

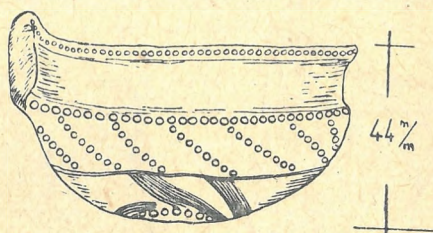
a múzeum számára megmenteni. A megmaradt csontok szerint az eltemetett felnőtt ember volt. A sírtól Ny-ra cca 25 m-re, ugyancsak 1,60 m mélységben, Lakatos György agyagkitermelés közben egy egyélű vörösrézcsákányt kapott (1. kép), melyet Lukács László árapataki lakos szerzett meg s a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak ajándékozta. A csákány hossza 21 cm, a súlya 1,4 kgr. A foka a sók használat miatt el van kissé görbülve s az öntési varratokból a találók — aranyat sejtve — egy darabot lefaragtak. A nyéllyuk mindkét oldalon hengeresen kiugrik. A csákány az egyélű, egyenes tengelyű rézcsákányok csoportjába tartozik.

A cigányok által ásott gödrökben átvizsgáltuk a területet, azonban

település nyomait mutató cserépedénytöredékeket sehol sem találtunk. A cigányok sem kaptak ezen a területen cserépedényeket.

Annak ellenére, hogy a kőszekrénysírban semmiféle melléklet sem került elő, a sírt a temetkezési forma alapján a Csigahegyi kultúra B-fázisába kell besorolnunk. A Kőhalmon előkerült három kőszekrénysír közül kettő méreteiben is megegyezik az árapataki sír méreteivel⁷. Minden valószínűség szerint a halott zsugorított helyzetben volt eltemetve, amelyet azonban a megtalálók nem figyeltek meg. Ezt a tényt mutatja az a bemondásuk is, hogy „a koponya és a csontok a sír sarkába voltak nyomva”.

Az erődsdi festett kerámiás telep fölött találjuk a csigahegyi kultúra emlékeit. Ugyancsak ebben a rétegben került elő egy kettős ellentét élű rézcsákány⁸, melyet Prox a csigahegyi kultúra A-fázisánál későbbi időre keltez⁹. Egyélű rézcsákányt a Magyar Autonóm Tartomány területéről nem ismerünk. A csikbátfalvi rézgalyhó más típust képvisel¹⁰. Egyélű rézcsákány került elő a cucuteni őstelepen¹¹ A-jellegű kerámia kíséretében és Vidrán¹². Az árapataki rézcsákány pontos analógiát mutat az Alsóilósván, valamint a Nádudvaron előkerült példánnyal¹³, s fejlettebb típust képvisel,

2. kép. Mészbetétes díszű edény Örkőről.

mint a Vidrán talált rézcsákány. Az árapataki rézcsákányt összefüggésbe lehet hozni az előkerült sirlelet alapján a csigahegyi kultúra hordozóival. Ez esetben, ellentétben Roska megállapításával, az egyélű rézcsákányok kora kimutatható egész a bronzkorig¹⁴. Árapatakon nem volt település, hanem feltehető, hogy csak temetkezés. Erre lehet következtetni abból is, hogy a cigányok szerint a sír közelében még kaptak ilyen kőlapokat, melyek alatt valószínűleg sírok vannak. Ezeket betemették, nem ásták ki, mivel a sírokkal egy szintben lévő föld már nem felelt meg a téglavetésnek. A csigahegyi kultúra hordozóinak a telepe az alig 4 km-re levő Tyiszkhegyen, a festett kerámiás telep fölött volt.

Prox szerint¹⁵ a csigahegyi kultúra időtartama a bronzkor kezdetéig kimutatható. Véleményünk szerint ez a kultúra tovább tartott. Ezt a tényt bizonyítja egy kis mészbetétes edényke, mely Sepsiszentgyörgyön az őrkői

⁷ Prox: i. m. 75—76.

⁸ Roska: i. m. 17. kép.

⁹ Prox: i. m. 82.

¹⁰ Roska: i. m. 26/a kép, Rézcsákányok, Közlemények II/1. 1942. 1. kép.

¹¹ Nestor: i. m. 78.

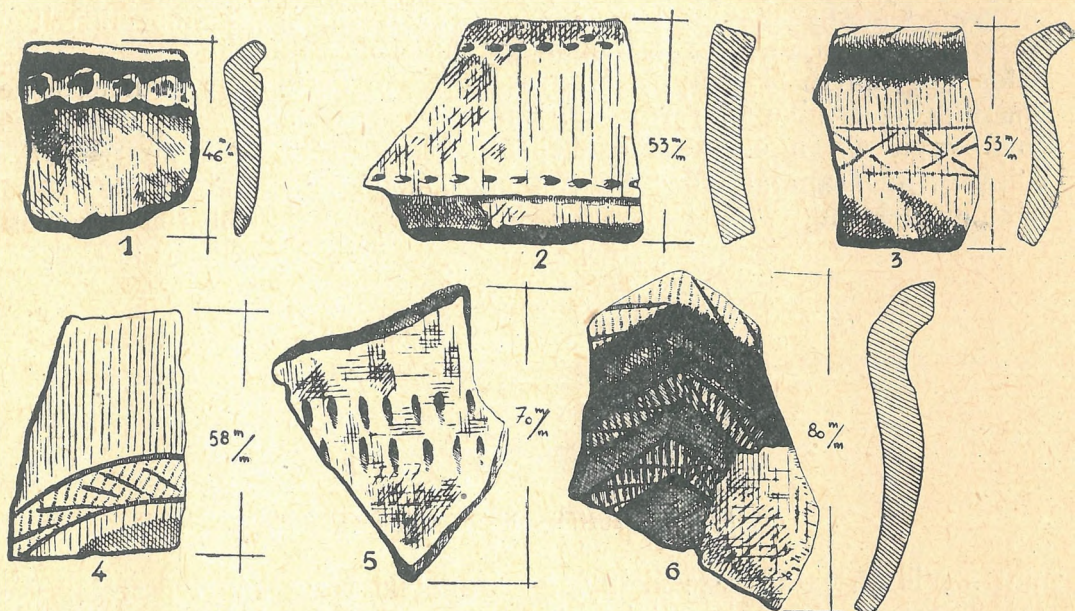
¹² Rosetti: Săpăturile de la Vidra, 1934. Fig. 42. Publicațiile Muzeului Municipiului București, Nr. 1.

¹³ Roska: Rézcsákányok 7, 45. kép.

¹⁴ Roska M.: i. m. 66.

¹⁵ Prox: i. m. 83—84. — D. Popescu: i. m. 53.

településen került elő. Az edény sötétszürke színű, egyenes kihajló-peremű kistál, melynek az alja gömbölyű. A peremtől a vállig lapos bütyökfűl van. A peremet, a bütyök élet s az edény vállát mészbetétes pontok, illetőleg egy körbefutó vonal díszíti. A vállon húzódó pontoktól ferde hornyolások húzódnak, melyeknek az élén pontokból álló vonalakat találunk. Ezeket a vonalakat egy bekarcolt kör zárja le, melyből ferdén húzott vonalnyalábok indulnak ki. Ezeket pontokból s bekarcolt körből álló vonal zárja le (2. kép). Az edény magassága 4,5 cm, peremátmérője 8,2 cm (Ltsz. 9526.). Ilyen típusú edény ismeretes a barcasági Tei-kultúra köréből, Rozsnyóról¹⁶. Formája és díszítési motívumai a Wietenberg-kul-

3. kép. Wietenbergi kultúrához tartozó edénytöredékek.
1, 2, 4, 5. Csíkszereda, 3. Csíkrákos, 6. Sepsibüksád.

túrára jellemző¹⁷. A Wietenbergi kultúra kora az újabb kutatások szerint kimutatható egész a bronzkor végéig¹⁸. A mészbetétes díszítésű edények Wosinsky szerint¹⁹ is bronzkori telepekről származnak.

A Wietenbergi kultúra településhelyeit vizsgálva, a Magyar Autonóm Tartomány területén vagy erősi típusú festett kerámiás telepekre rátelepülve találjuk, mint Sepsibükszádon Vápvárán, Málnáson Füvenyes-tetőn, vagy pedig különállóan, mint Sepsiszentgyörgyön Gémvárán²⁰, vagy Csíkszeredán a Kőcsuklándon, vagy Csíkrákoson a Bogát-tető mellett lévő telepen (3. kép 3.). Néha a Wietenbergi kultúrát koravaskori kerámia is kíséri, mint Csíkszögödön a Gátvégen²¹. A sepsibükszádi Vápváron az

¹⁶ Prox: Die Tei-kultur in Burzenland, Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums, 4. évf. 1940, 1—4. füz. 93, VIII. t. 93.

¹⁷ Schroller: i. m. 9. t. 2, 5.

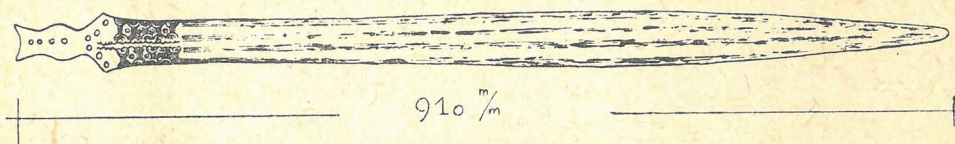
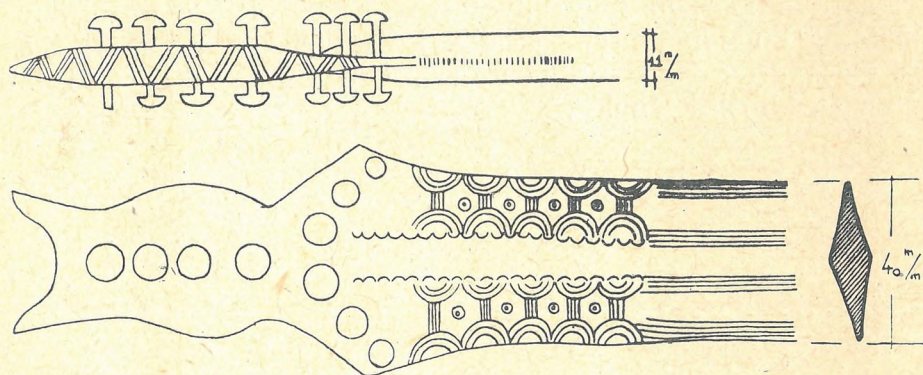
¹⁸ Nestor: i. m. — Patay: i. m. — Székely Z.: Régészeti kutatások Sorostélyon, 1953. 15.

¹⁹ Wosinsky M.: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége, 1904. 8, 74.

²⁰ Székely Z.: Săpăturile Leț—Varheghiu, 1951, XIV. t. 1—4.

²¹ Székely Z.: Jegyzetek Dácia történetéhez, 1946, 13. jegyzet.

1949-ben végzett ásatás alkalmával a Wietenbergi kultúra emlékei nagyon szegényesen kerültek elő. A település a Rakottyás-patak felé eső részen volt, amelyet a kőtermelés már az ásatás előtt megsemmisített. Szórványos gyűjtés folytán került be néhány szép darab a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményébe. Ezek közül figyelmet érdemel egy karélyos tál peremtöredéke, mely a sepsiszentgyörgyi gémvári település táljával mutat hasonlóságot (3. kép 6.). Zárt Wietenbergi település van a Csíkszeredától keletre levő Kőcsuklándon. Ez a hely egy kopár domb, mely a Suta fenyője nevű résztől északra fekszik s a Suta patak veszi körül. A domb a fitódi országút felé menedékes. A falusiak a domb keleti oldalán követ termelnek ki s ezen a részen meglehetősen pontosan meg le-

4. kép. Bronzkard Udvarfalváról.

hetett figyelni a település rétegtani összetételét. Az átlag 40 cm-es kultúr-réteg alatt egy 20—30 cm agyagréteg, majd alatta homokköalap található. A kutatások során előkerült anyag a jellegzetes Wietenbergi kerámia mellett (3. kép 4.) sok, a csigahegyi kultúrára jellemző diszítésű edénytöredéket is őrzött meg (3. kép 1., 2., 5.). Sepsiszentgyörgyön 1950-ben a Gémvárán végzett ásatás alkalmával is sok csigahegyi jellegű edénytöredék került elő a Wietenbergi kultúra emlékeivel együtt.

Az őrkői település mészbetétes edénye, valamint a Wietenbergi kultúra csigahegyi jellegű kerámiai anyaga arra enged következtetni, hogy a Csigahegyi kultúra sokkal tovább tartott, mint ahogy az eddigi kutatások alapján meg lehetett állapítani s a Wietenbergi kultúra kialakulásánál nagy szerepet játszott. Véleményünk szerint a Csigahegyi kultúra vége kinyúlik a bronzkor közepéig, amikor a Wietenbergi kultúra teljes virágzásában van.

A Magyar Autonóm Tartomány bronzkorára vonatkozólag újabb adattal szolgál egy 1951-ben Udvarfalván (Curteni, Maros-rajon) előke-

rült bronzkard, melyet 3732. sz. alatt őriz a Marosvásárhelyi Tartományi Múzeum. Ezt a kardot az udvarfalvi állami gazdaság földjén találták szántás közben s Fábián Kálmán ajándékozta a fenti múzeumnak. Kísérő leletről semmi felvilágosítást nem tudott adni. A kard vége le van törve, a megmaradt rész hossza 91 cm, melyből a markolatnyúlványra esik 9 cm. A penge vastagsága 11 mm. A penge a vége felé kiszélesedik, a markolatnyúlvány alatt 4 cm széles, 86 cm-nél 2,5 cm széles. A markolatnyúlvány közepén négy, a pengető két oldalán három-három gombosfejű szeg szolgált a markolatlemez megerősítésére. A penge felső részét bekarcolt félkörök, pontkörök, vonalak díszítik. A penge felületén négy párhuzamos vonalából álló négyes vonalpárok húzódnak. A penge közepén borda húzódik s a szélek felé elkeskenyedek (4. kép).

A kard a markolatnyúlványos kardok csoportjába tartozik s analógiát mutat a budvári²² bronzkarddal. Pulszky beosztása szerint a bronzkardok második csoportjába tartozik²³. Udvarfalváról az első bronzkori emlék, amit eddig ismerünk²⁴.

²² Roska M.: A Székelyföld őskora, 41, kép 1.

²³ Hampe J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban, 1886, I. 72, XX. t. 1—4.

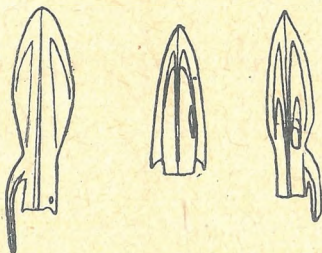
²⁴ Roska M.: Repertórium, 1942. 293. 1. sz.

Ujabb szkita leletek Magyarlapádról

Irta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

Becsey Pál főtanfelügyelő 1949. év őszén 3 drb. bronznyílhegyet s egy kovapengét adományozott a *sepsiszentgyörgyi múzeum* gyűjteményének. Ezeket a nyílhegyeket s a kovapengét 1940 előtt, amikor még a nagyenyedi ref. kollégium tanára volt, akkor kapta egyik tanítványától, akinek a nevét elfelejtette. A nyílhegyek Magyarlapádon, Enyed-rajon (*Lopadea Ungurească*) kerültek elő, azonban semmi közelebbit nem tud a lelet előfordulási körülményeiről.

A nyílhegyek leírása: 1. Levélalakú, kétélű, szakás bronznyílhegy. A szakával szemközti oldalon, közvetlenül a perem szélén, a nyílveoszőre való megerősítésre szolgáló lyuk van. Hossza: 3,8 cm. A köpülyuk kerek átmetszetű, befelé szűkül. — 2. Háromélű, köpüs bronznyílhegy, hossza: 2,8 cm. — 3. Háromélű, köpüs, szakás bronznyílhegy, a köpü a szakánál

1. kép.

át van törve. Hosszúsága: 3,5 cm. (A két háromélű nyílhegynél ovális lyukat találunk. (Ltsz. 11.912—11.914.) A kovapenge egyik vége fogó-szerűleg van kiképezve, a másik vége le van törve. Nagysága: 5,5 cm. (1. kép.)

A nyílhegyekre a legpontosabb analógiát a *Nagyenyeden* és környékén felszínre került szkita sírok mellékletei között találunk. A háromélű szakás nyílhegynek pontos mása a nagyenyedi *Czinege* dombon előkerült szkita sír 1., 4. sz. nyílcsúcsa¹; a levélalakú (1. kép) nyílhegynek az 5., 6., 7. sz. felel meg². A háromélű szaka nélküli nyílhegynek analógiáját ugyancsak *Nagyenyeden* a *Kakasdombon* előkerült szkita sír 2—5. sz. mellékletei között szereplő nyílhegyek között találjuk meg³.

¹ Herepei K.: A Nagy-Enyedi Múzeum némely régiségeiről. Arch. Ért. Új folyam XVII. 1897. 64, 4. ábra.

² U. az.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a felsorolt három bronznyílhegy egy szkita sír mellékletei közül kerültek ki s annak csak egy kis részét képezik. A többi mellékletekről nincs semmiféle tudomásunk. Már Roska Márton megállapítja, — *Magyarlapádon* előkerült szkita karperecrészletből ítélve, — hogy *Magyarlapádon* is szkitakori lelőhellyel kell számolnunk⁴. Ez az újabb lelet csak megerősíti azt a tényt, hogy *Magyarlapád* is a szkitakori lelőhelyek csoportjába tartozik. A kovapenge valószínűleg valamelyik magyarlapádi őskori telep anyagából származik s nem tartozik a szkita emléktárhely körébe.

³ Roska M.: Újabb skytha leletek Nagyenyedről. Dolg. V. 1914. 13.

⁴ V. ö. Roska M.: Skytha sírok Piskiről. Dolg. IV. 1913. 238, 4. jegyzet, Dolg. V. 1914. 14, 2. jegyzet, Erdély Régészeti Repertórium I. 1942. 133.

Auszug.

Aus dem Dorfe „Magyarlapád“ kam in dem Besitz des Museums 3 Bronzene Pfeilspitzen Skitischer-abstammung die den Beweis erbringen dass hier eine Skitische-Siedlung oder Bestattungsort sich befunden hat.

Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum néprajzi gyűjteményében található varrottasokhoz

Irta: HARKÓ FERENC JÓZSEF

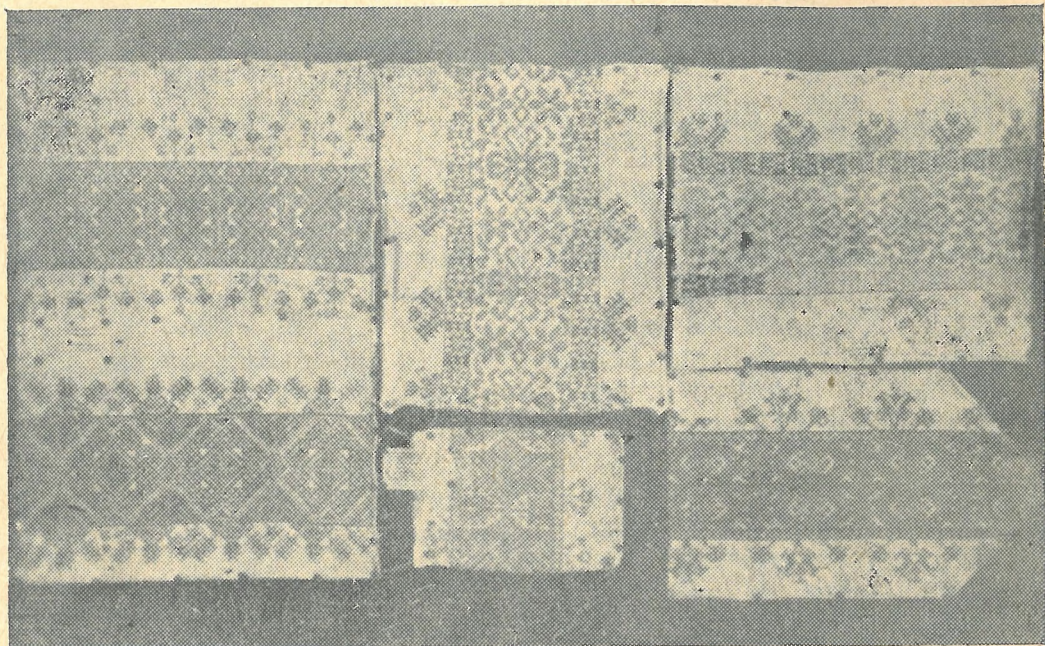
Néhai Csutak Vilmos, a múzeum egykori fáradhatatlan igazgatója, a múzeum gyűjteményének 50 éves fejlődéséről azt írja, hogy az etnográfiai osztálynak nagy hézagai vannak, melyeket egyes értékesebb tárgyak nem tölthetnek ki. Mára is helytáll ez a megállapítás, amikor 20 év távlatából nézzük a népelet, a néplélek és általában a népi sajátosságok múzeumi gyűjteményét, amelynek törzsállománya az 1928. év végén 6.826 darab volt. Azóta sokat gyarapodott és mégis mára csak 7.495 darabot tesz ki a néprajzi gyűjtemény. Igen, mert áldozatául esett a kollekció igen értékes része a hitlerista háború viharainak. A legértékesebb tárgyakból válogatott gyűjteményt bombatámadás tette teljesen tönkre. Olyan tárgyak, a népi hagyományosságon alapuló és e hagyományok alapján készült olyan értékek pusztultak el a második világháborúban, amelyeket pótolni nem tudtunk és amelyek közül nagyon sokat nem is fogunk tudni.

Legnagyobb veszteség a székely asszonyok és leányok lelki világát, alkotó művészetét és szépérzékét oly hiven tükröző székely varrottasgyűjtemény tökéletes megsemmisülése folytán érte a múzeum néprajzi gyűjteményét. Roediger Lajos, a múzeum igazgató-választmányának egykori tagja, 1907-től 1910-ig, körülbelül 150 drb. keresztaszemes (szálánvarrott), valamint 20 drb. írásutáni varrottast tanulmányozott és rajzolt le, amelyek mind a Székely Nemzeti Múzeum birtokában voltak. A múzeum varrottasait 6 csoportra osztotta: keresztaszemesek (szálánvarrottak), írásutániak, szálhúzásosak (subrikáltak), urkolásosak (hurkolás vagy azsuros), ruhaneműek hímzése, és túllvarrásosak csoportjába.

A két világháború más gyűjteményrészeket is megtizedelt, de teljes egészében tönkretette a varrottas anyagot. Ezekből a varrottasokból az 1934-ben a múzeum udvarán eredeti formában felépített 1767-ből való csíki székely házban találunk még négy darab párnát és egy varrottas lepedőt. A varrottas lepedő 1795-ből való, amelynek varrásai a később említendő varrásminták szerint készültek. Az ágyban lévő párnák csuppjai szintén varrottasok. A négy párna közül három geometriai mintás, egy pedig virágdiszes varrottasból áll, mindegyiket virágos mesterke szegélyezi. A Roediger-féle tanulmányozás és meghatározás alapján kimutatott, lerajzolt és lefényképezett varrottasok, tehát teljes mértékben megsemmisültek az előbb említett darabok kivételével.

Az 1949. évben a Háromszéki Néptanács Ideiglenes Bizottsága segítő kezet nyújtott a múzeumnak, amikor a birtokában lévő erődí eredetű

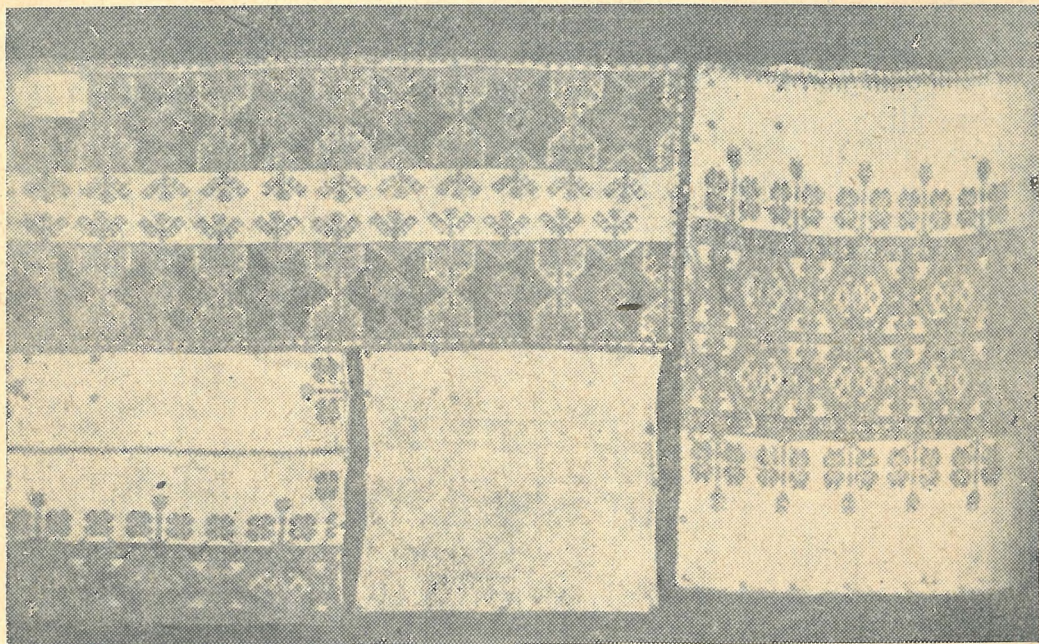
és Hídvégről behozott varrottasokat a múzeum rendelkezésére bocsájtotta. Ugyanebben az évben egyéb ajándékozás és vásárlás útján, még néhány szép darabhoz jutottunk, úgy, hogy a székelly ház 4 darab párnacsupján kívül mintegy 25 darab kisebb-nagyobb varrottasunk van, amelyek azóta mint a néprajzi tár kiállított tárgyai, gyönyörködtetik mindazokat, akik, ha csak kis mértékben is, de a népből valónak tartják magukat, s így a nép ezen művészeti darabjai iránt fokozott vonzódást éreznek. Ezek a varrottasok a Roediger-féle 6 főcsoport elsőjébe tartoznak, a keresztzemesek (szálánvarrottak) csoportjába.

1. kép. Székely varrottások.

Legértékesebbek a 17. századból Erősd községből származó eredeti darabok. Ilyen a Roediger meghatározása analógiájára meghatározott: tüzesnyilas, asztallábas kombinált varrottas, szélén virágos mesterkével. A mesterke nagyon stilizált forma, így tehát nem tudható pontosan, hogy szegfűves, vagy más virágdiszes mesterkéről van-e szó. Hasonló régi, de pontosabb munkával készült egy mértani díszítményű varrottas, amelyen a zárt díszítmény szélén jól kivehető fennálló szegfűves mesterke van. Szintén a XVII. századból való és ugyancsak Erősdről került a múzeum tulajdonába. Igen szép egy másik Hídvégről származó mértani és virágmintás varrottas, melynek szegélyén kívül szintén virágos mesterke található. Ha nem is egy eredeti példányról van szó, de egy pontos másolat mutatja ebben a varrottasban a valamikori eredeti darabnak a szépségét. Ugyancsak Hídvégről származik egy békaszemes mintájú párnahúzat, két mezőből áll, melyeket szegélyvonal választ el egymástól. A külső szegélyvonalakon kívül virágos mesterke található. Egyszerű, egymező, békaszemes, virágos mesterkés párnabütü is van Hídvégről. Beszélhetünk három mező-

ből álló varrottasokról is, amennyiben olyan természetű darabról van szó. Ilyen hárommezős, békaszemes varrottasból álló függönyszárnyunk is van, melynek szegélye szélén tulipános mesterkét találunk. A függönyt, alsó szegélyvonalával mellett síma taréjos himzés díszíti. Egy másik egyes függöny ugyancsak békaszemes és sűrű virágos mesterkével díszített varrottasból készült. Felső függönyszegélyt is találunk mértani jellegű díszítménnyel, négy, egymástól elkülönült zárt mezőből áll, az egyes mezők szegélyvonalán kívül tulipános mesterkével. Falvédőt is készített a székelő asszony, a népművészet díszes varrásaival. Ezek közé tartozik egy

2. kép. Székely varrottasok.

kétmezős, békaszemes, tulipános mesterkével ellátott faliabrosz Hidvégről. Ugyancsak Hidvégről került a múzeumba egy másik faliabrosz, melyen a kétféjű sasos díszítmény idegen (osztrák) hatásra vall. Ennél a mesterke méretei is különböznek. Nagyobb méretű tulipános mesterke határolja a zárt díszítménysávot, míg az eredeti székely varrottasoknál a mesterke legfeljebb $\frac{1}{4}$ részt tesz ki az egész varrottas terjedelméből. Egy varrottas abrosz is került Hidvégről, mértani jellegű díszítéssel. Kettős szegélyvonal között ugyancsak mértani díszítés van. Szegélyvonalán kívül vegyes virágú (rózsás-szegfüves) mesterke helyezkedik el.

A hidvégi varrottasok sorát két kisebb varrottas zárja be, melyek közül az egyik egy mértani jellegű díszítményű varrottas, szegélyen kívül tulipános mesterkével, a másik egy vegyes rózsás, szegélyén tűzvasas rózsás varrottas, melynek zárt díszítményét szeges rózsás mesterke szegélyezi.

Még két darab XIX. századbéli, Erősdről származó varrottasról kell megemlékeznünk. Egyik egy békaszemes párnabűtű, melynek zárt díszítménye szélén tulipános mesterke található, a másik pedig egy mértani és

virágos diszitményű varrottas, melynek szegélyét virágos mesterke díszíti.

Szám szerint a felsoroltakon kívül még más varrottasok is vannak, azonban ezek az itt említett valamelyik csoportba tartoznak, vagy éppen azonosak és másodpéldányai az előbb felsoroltaknak. Mégis meg kell említenünk még négy darabot, amelyek mind Erősdről, a varrottasok fő fészkeéből kerültek ki. Ilyenek az 1949 őszén a múzeumba került értékes és eredeti kanáltartó, cserelapi vagy „duvadtszemű“ mintával, egy párnabűtű „tűzvasas-csillagos“ díszítéssel, szélén tulipános mesterkével, a XIX. századból. Egy szalmazsákbűtű „acélos“ mintával, szélén tulipános mesterkével ugyancsak a múlt századból, végül pedig egy „csillagos“ mintájú szalmazsákbűtű, melynek szegélyén szegfűves mesterke található.

Ez a pár darab varrottas teljes egészében a látogató közönség gyönyörködtetésére és izlésfejlesztésére a néprajzi tár kiállítási termében rendelkezésre áll.

Becsüljük meg ezeket a darabokat, amelyek vagy eredetiek, vagy azok után készültek, hagyományos formában. Becsüljük meg e hagyományosságot, amely nem visszafelé, hanem fölfelé viszi a dolgozó székely asszony és leány tudásának, szépérzékének és alkotóművészetének grafikonját.

Régi temetkezés nyomai Kovásznán

Irta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

1946. április hónap 9-én *Ugron Árpád*, Kovászna község főszolgabírója, telefonon értesítette a múzeum vezetőségét, hogy *Vajnafalván* földmunka alkalmával néhány koporsót találtak, amelyekben az eltemetettek öltözete megmaradt. A múzeum vezetőségének a kérésére a munkálatokat beszüntették addig, amíg alulírott ki tudott utazni.

Április 10-én *Magyarósi Sándor* algimnáziumi igazgató s a község bírója vezetése mellett átvizsgáltuk a koporsók előfordulási helyét.

Megérkezésünk alkalmával ott találtuk a falu nagy részét, akik kényük-kedvük szerint a koporsóban levő hullákat s azok öltözeteit összevisszaforgatták.

Az előfordulási hely *Kovászna Vajnafalva, Kézdi-rajon* (Covasna—Voinești, raí. Trg.-Săcuesc) nevezetű része *Olasz Ferenc* tulajdonában levő utcára néző kert, mely tulajdonképpen egy kis dombon fekszik. A mészárszék részére egy földbe lesüllyesztett helyiséget akartak építeni és 2,2 m-re leástak s kitermelték a földet. A munkálatok során kerültek elő a koporsók. Az emberek nem emlékeznek arra, hogy itt temető lett volna. Megkérdeztem két jelenlévő öregembert, mindkettő ellentétes véleményt nyilvánított. *Vajna Samu*, 76 éves ember azt mondja, hogy ő emlékszik arra, hogy itt fakesztek állottak s temető volt. *Vajna István*, szintén 76 éves öregember azt állítja, hogy nem volt temető.

Két temetkezést tudtam megfigyelni. Az első egy 50—60 év közötti férfi hullája volt. A kissé őszülő haj a koponyán még megvolt, az alsó végtagjai jobb állapotban voltak, mint a felső teste. A fejet kívül fekete, belül fehérszínű bárányszerű kucsma fődte. A felső testen, hogy mi volt, azt egy ingen kívül nem tudtam megállapítani. Az ing háziszőtt kendervászonból készült, szabását nem tudtam megfigyelni, azonban egy darab megmaradt, mely érdekes mintázatot mutat. Élére állított négyszög, a négyszög végein szintén négyszög élére állítva, száröltéssel varrva, a közepe síma. A nagy négyszög oldalain kis rozetta, melynek közepe át van lyukasztva. A nagy négyszögben négy kis rozetta közrefog egy kereszt-szerű láncöltéses díszet. A négyszög szabad terét száröltéses kis négyzetek töltik ki, mintázatlan négyzetekkel felváltva. Jó sodrott cérnát használtak. A férfin szederjes (kék) nadrág volt ványolt posztóból. Felső szabása, mint a székely harisnyáké, oldalt a csipőnél kis hasítékkal, elől ellenzővel. Egy kétujjnyi vastag, a nadrág anyagával megegyező szalag volt behúzva s ez tartotta a nadrágot, mely még bogra is volt kötve. Elöl fekete vékony zsinórral volt díszítve, elhelyezését nem tudtam megfigyelni, mert már a kíváncsiak leszedték eredeti helyzetéből. A nadrág a lábszáron belül

volt összevarrva, zsinórral szegélyezve. Kívül nem volt varrás, mivel egy darabból volt kiszabva. A csizma puhaszárú, horgasinig érő, elől egy külön rávarrt félholdalakú bőrdarab magasabbá tette, mint hátsó részét. Bőrzsinórral volt díszítve, — azt mondták a körülállók, — én a zsinórt már nem találtam rajta. A csizma szára nem hátul, hanem oldalt volt összevarrva. A feje nem túlságosan hegyes, inkább széles volt. A talpat rávarrták, sarka nem volt, a sarok helyére patkót tettek. A patkó rézből készült. A két végénél be és kifeléhajlott, ilyen kihegyesedést megfigyeltem még a hátsó részénél is. A halott feje alatt szalmapárna volt, a koporsóban gyaluforgács. A koporsó vastag, durván megmunkált deszkákból volt összeállítva s faszegek tartották össze. A koporsónak lába nem volt. A sírban való elhelyezése kelet-nyugati irányú.

A második temetkezés egy idős öregasszonyé volt, aki mumiaszerűleg kiszáradt. Kezei az ölén össze voltak téve. A fején, hogy mi volt, nem tudtam megállapítani. Öltözetéből, a nyakon ráncba szedett inget figyeltem meg, amelyre sötétkékszinű lājbi jött. A lājbit sötétbarnaszínű zsinór szegélyezte. A lājbi szélén kis ólomkarikák szolgáltak az összefűzésre. A lājbi merevítésére, vékony fából készült lemezeket használtak. Ezen alúl fehér gyolcsból készült rokolya volt rajta. A halott egész hosszában fehér lepellel volt beborítva. Hogy a lábain mi volt, nem tudtam megállapítani, mert a lábfejek elpusztultak. A halott feje alatt tollpárna volt, a koporsóban gyaluforgács. A koporsó ugyanolyan készítésű volt, mint az előbbi. Ezeken kívül még két koponyát láttam, a test többi részei teljesen elporladtak. Az említett két koporsó annyira épen azért maradt meg, mivel a felső sárgaagyag, valamint az erre következő palaréteg a levegőtől és a víztől elzárta.

A temetkezés kora a XVIII. század második felére tehető¹.

A koporsókban talált öltözet arra mutat, hogy a székely (határőr huszár) nép egyik régi temetője került felszínre.

¹ A női temetkezésre pontos analógiát ad: *Bogdán-család iratai (Potsa-csomó)* XIX. 4. szám. 1777. VI. 9. Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum levéltára.

Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén

Írta: Dr. MOLNÁR ISTVÁN

Az Ivó-patak a Nagy-Küküllőnek Hargitából táplálkozó egyik baloldali gazdagvízű mellékága, amely Zetelakától északra, Zetevárának dombja alatt ömlik a gyűjtőfolyóba. A Hargita középső masszívumának *Fertő-tető* nevű csúcsa alól ered s hosszúsága kb. 20 km. Délnyugatra haladva hozzásimul a Fertő-tetőből lenyúló *Boszitó-bérc* lábához s így vízgyűjtő területének nagyobb része a balpart mentére esik. Ez irányból folyó nagyobb mellékpatakai a Madarasi-Mádéfalvi Hargita oldalából eredő, gyönyörű tájon alázuhogó *Sugó-patak* és délebbre a *Deság-patak*. E mintegy 160 km² területen, leginkább szétszórt, jellegzetesen székely hegyvidéki települések vannak s az ebben a hegyvidéki környezetben lakó ember mindig nehéz, veritékes, hősi erőfeszítésekkel tele életet élt. Ugy gyökerezett bele ebbe a földbe, mint a meredek, sziklás talajból feltörő fenyő, pedig e földből csupán csak az a talpalatnyi térség volt az övé, amelyet esetleg az erdőtől elhódíthatott. — Ezeken az erdei tisztásokon levő kis darab földecskéken kaszált, vagy ha sikerült azt feltörnie, akkor pityókát, törökbúzát s néhány veteményfélést, vagy újabban egy-két kalászosfajtát termelt. — A földje mellett azonban ott volt az erdő, mely kárpótolta azért a fáradságért, amelyet a vele való harcban hordozott. — Az erdő — számára — az otthont, az életet, a harcot s a felüdülést jelentette. Az erdőt járó székely minden pillanatban maga körül érezte lüktetni a természet őseréjét s ez a körülmény fizikumát erőssé, szívóssá tette. Ez tette természetét is olyanná, mint amilyen: óvatossá, „kéteszű“-vé, furfangossá, célratörővé, mert ezt látta maga körül, ezt tanulta a körülötte folyó természetes élettől.

A megélhetés utáni nehéz hajsza programjába illett bele és kisegítő-foglalkozásként szerepelt az erdőlés, a termővé tett földből való terménykiszajtolás és gyűjtögetés mellett a *vadfogás*. A sokszor nincstelen embernek az étellel vívott harcában kicsiszolódott ügyessége volt elsősorban az az *osztönző erő*, amely az erőnyújtotta eme lehetőség kihasználására is indította. De szerepet játszott itt az *ősi vadászosztön*, továbbá a kiirtott erdő tisztásán levő talpalatnyi földje *termésének a védelme* is, vagy a *bosszú érzése* a nehezen termelt, vagy vásárolt gabonán, a nehéz munkával szárított takarmányon tartott majorságnak, juhnak, disznónak vagy tinócskának elragadása miatt. A *tél hidege elleni* védekezésben a *meleg béllésnek* való megszerzése; az *eladott bőrök árából* szerezhető pénz — amivel szükségleteit pótolta — nem utolsó sorban pedig az „*úri vadász*”

eszen való túljárásnak az öröme, valamint a vadfogás gyönyörűsége, a belsejében lévő — sokszor robbanásig feszülő — *életenergiájának a levezetése* is mind ösztönző okként szerepelhettek. Arra a nagy költség miatt nagyon kevesen gondolhattak, hogy puskát szerezzenek, vagy a vadászati engedélyt megkaphassák s ezért a vad fogásához szükséges eszközt kénytelenek voltak maguk kieszelni s kezük ügyességével megalkotni.

Az eszközök, a fogásmód ősi, elhalványuló emlékeinek továbbörökítése vagy az ősi nyomon új furfanggal kieszelt készségek megteremtése egyre ritkábbá vált, mert a hegyvidékre is beköszöntött volt a „törvén“, mely éberem örökölt a gazdag erdőkitermelők, tulajdonosok vadászterülete fölött s bizony nem egyszer szomorú következménnyel nehezedett a törvény paragrafusaiba botló vadfogó vállára.

E vidék vadfogási módjainak a leírása még korántsem teljes, minden bizonnyal más fogásmódok is ismeretesek, de e kérdés körül nyomozva a gyűjtő sok tartózkodással és bizalmatlansággal találkozott.

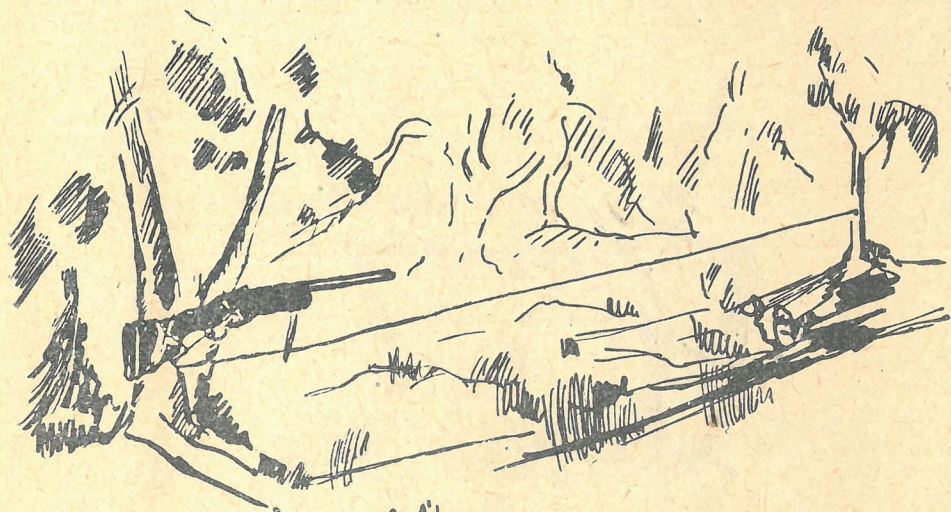
A vad fogására általánosan ismeretes és elterjedt módokon és eszközökön kívül vannak olyanok is, amit csak e vidék embere eszelt ki. A különböző vadfogási módokat és eszközöket tekintve, azokat az alábbi csoportokba oszthatjuk: kaptánnal, különböző csapdákkal, hurokkal, horoggal, bottal, lépezéssel való fogás és kikötött puskával való elejtés. Utóbbi csak azért sorolható a népi vadfogási módok közé, mert a vad elejtése a véletlenre van bízva s a puska ez esetben nem a vadászó ember kezében lévő önműködő lőfegyver, hanem a törbecsaláson alapuló cselvetés eszköze.

A *medve* — a Hargita nagy ragadozója — a múltban különösen, de néha még jelenben is a havasi embernek sok bosszúságot okozott. Vadászata azonban csak a kiváltságosok joga volt, de ez nem akadályozta meg, hogy a havasalji székely ne kísérelje meg az állat megszerzését, elejtését — engedély nélkül is. E célra a kováccsal hatalmas méretű „kaptán“-t csináltatott, aminek tekintélyes súlya lévén, két ember vitte mindig a felállítás színhelyére. A medve szokott járásába a „csapásba“ „vetették meg“ azaz állították fel. A kaptán két, — fogakkal ellátott — kávját rúddal szétfeszítették s a „nyelves lappancs“-sal csak annyira rögzítették, hogy az elrejtett kaptán fölött átcammogó vad érintésére azonnal felpattanhasson. A „megvetett“ kaptán nem volt kikötve, hanem egy vastag láncot rögzítettek rá, amelynek szabadon lévő végére egy S alakú vaskampót alkalmaztak abból a célból, hogy a megfogott állat, amint maga után hurokolja a kaptánt, az elnyúló lánc horga valamelyik fa gyökerébe, vagy kiugró sziklacsücsökbe akadjon bele s így a medve eltűnését akadályozza meg. Meg volt annak is az oka, hogy a kaptánt miért nem „kötötték ki“, az ugyanis, hogy „a csapáson más arra tévejgő“ is így a törbe esett állatot megkaphatta volna s a kaptán tulajdonosának az orra elől elvihette volna. Arra azonban vigyáztak — legtöbb esetben —, hogy az elrejtett csapdába ember nehegy beletévedjen s e célból figyelmeztető jeleket, táblákat helyeztek el a csapáson felfelé és lefelé menet is.

Nem tartozik egészen a népi vadfogás tárgykörébe a „kikötött puskával“ való *medveölés*, mert az állat elejtésére — mint említettem — lőfegyvert használnak, de mivel ezt a módot nem „törvénes“ vadászok, ha-

nem *orvvadászok* művelik és a puska a cselvetés eszközeként szerepel — itt megemlítem. Az orvvadász a betöltött puskáját a medve által járt csapásra oldalt, kissé bennebb az erdőbe, a csapás irányára derékszögben egy fához jó erősen kiköti, olyan magasságban, hogy a cső torkolata a cammogó medve szügymagasságában álljon. (1. ábra.) Mikor ezzel kész van a ravaszt — amelyre előzőleg egy spirál rugócskát erősített — felhúzza. A rugócskának szabadon levő végére egy vékony, hosszú, de jó erős spárgát erősít. A spárgát most a felhúzott billentyű állásával ellentétes irányban „*megkanyariccsa*“ úgy, hogy az vagy a sátorvas mögött — ráfeszülve a sátorvasra — húzódik, vagy a fának egy megfelelő kiálló ágára, vagy a fába ütött szegre fekszik. (2. ábra.) Most a spárgát a csapáson keresztülhúzza olyan magasságban, hogy azt a csapáson haladó medve a szü-

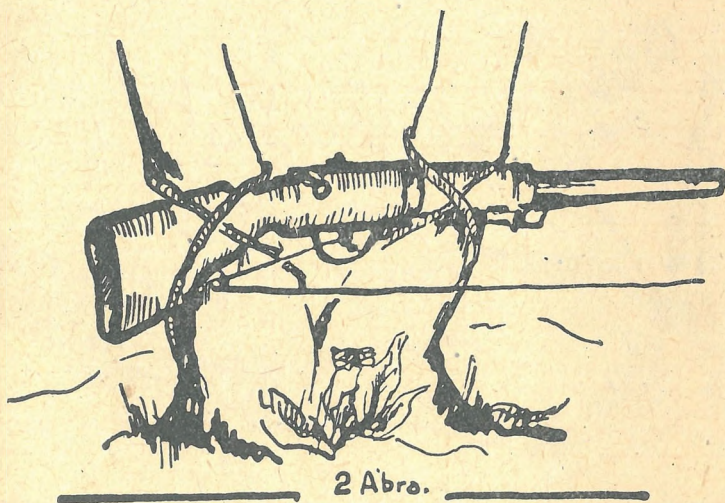
1 Ábra.

Vadórzás kikötött puskával.

gyével elérje — s a csapás tulsó oldalán egy fához köti. A medve a megszokott csapáson gyanutlanul halad, mert semmi figyelmeztető emberszagot nem érez. Amikor a szügyével eléri a spárgát abban a pillanatban még nem sül el a fegyver, mert a rugó a spárga feszülésére még enged. Amikor azonban a tovább lépő medve testhosszának kb. felével halad a puska-cső előtt a spárgát annyira megfeszíti, hogy a rugó kinyulása nem enged tovább, a ravasz megrántódik s a puska eldördül. Így tehát — legnagyobb valószínűség szerint — a golyó nemesebb belső részeket ér s a medve ha nem is esik össze azonnal „de messze nem viszi“. Ritkán történik meg, hogy élve, vagy kisebb sebesüléssel megszabaduljon. A puskának ilyen módon való beállítása nagy ügyességet és gyakorlatot kíván, de megvan az az előnye, hogy nem kell lesben állani — ami az orvvadásznak fontos körülmény —, hiszen sohasem tudja, mikor találkozik „*nem kíváncsi emberrel*“. A sötétben is használható, na meg a medvével sem kell szemtől-szembe állani.

A medvén kívül a farkas és a róka kaptánnal való fogása is szokásos, különösen az utóbbié, mert a farkassal „a hegyvidéki ember nem igen törődik“.

A farkasnak a kaptánnal való fogása nagyobb előkészületet, illetve több időt vesz igénybe, mert a farkasnak nem igen van határozott csapása, ide-oda kóborol s amiatt — ha törbe akarják csalni — oda kell szoktatni arra a helyre, ahol a kaptánt megvetik. A kaptán megvetésének ideje a téli hónapokban van. A hely kiválasztása az erdő egy-egy elhagyatott, sűrű bozotos részére esik — ahol a farkas jární szokott. A „szoktatás” csalétekkel történik. Erre a célra megvásárolnak egy-egy döglőfélben lévő rossz lovat, azt levágják s annak a friss húsát — mivel a farkas a friss húst szereti — több helyre elosztva helyezik el. Egy-egy jókora húsdarabot, combot, oldalrészt jó erősen dróttal átkötnek, hogy a drót mélyen vágódjék bele a húsba s az így elkészített darabot egy fa kinyuló ágára felakasztják. Annyira „engedik le”, hogy a farkas azt csak hátsó lábaira állva és felugorva érje el, s csak egy-egy darabot tudjon belőle kitépni.

A kikötött puska ravaszának a felhúzása.

A kóborló farkas a hússzag után menve észreveszi a felfüggesztett csalétket s amennyit le tud szaggatni belőle, leszaggatja, esetleg az egész húsdarabot lerántja. A szoktatóétek elhelyezését többször megismétlik s így a farkast „rákapatják a húsr”. „Amikor neki való üdő van” — hideg és friss porhó, a kaptánvető elmegy a szoktató étekhez s ha van még a felfüggesztett húsból azt most „lejobb eresztí”, vagy újat tesz a lennebb eresztett felfüggesztőre. A lennebb engedés értéke annyi, hogy most a farkas a húsnek legalább a felét könnyebben bekaphassa. Ezután következik a kaptán megvetése. A szokásos formájú vaskaptánt, melynek átmérője 25—30 cm. a felfüggesztett hús alá megveti. A havat a kezével vagy ággal elkaparja: „likat” csinál a hóba akkora helyre, hogy a kaptán beleférjen. A kaptán kávájára kb. 2 m.-es lánc van kötve, a végén egy S alakú horoggal, hogy elhúrcolása közben a lánc horga akadjon bele a bozótba. Amikor az elhelyezés megtörtént egy „nagyobb szemű” drótrostával a kaptánra porhavat rostál s a kaptántól háttal visszafelé lépkedve saját lépéseinek nyomát is berostálja, hogy a farkas ne érezze meg se a vas szagot, se az emberszagot, mert „a hó elveszi az ember büzzét”. — A farkas sötétedéskor már megindul a szoktatóétek felé. Odakapva a húsr, most

már nem óvatos. Észrevéve, hogy a hús most lennebb lóg, éhségétől hajtva figyelem nélkül „bátran nekiront“, de ugyanakkor a kaptánba lépik, melynek pofái összezsapódva a farkast megfogják. (Megtörténik azonban — ha kitisztul az idő s nagy hideg lesz —, hogy a kaptán lefagy, nem csattan föl s a farkast nem fogja meg.). Tifán Imre 65 éves ember — állítása szerint — egy télen ilyen módon 17 drb. farkast fogott.

Kaptánnal *rókát* is fognak. A rókát nem kell szoktatni, mert annak legtöbbször megvan a szokott járása. Fogásához azonban szintén cselt alkalmaznak. A róka csapásának útjába 2—3 kaptánt is felállítanak a fentebb ismertetett módon rejtve. A kaptánokat most otthagynak visszakerülnek a felállítási helytől kb. 5—800 m. távolságra abba az irányba ahonnan a róka jönni szokott, esetleg a csapás mind a két irányából. A csapás mellett a kaptán felé haladva húsdarabokat vagy tepertőt szórnak el, előbb jó sűrűn, majd a kaptán felé közeledve mind ritkábban, míg a kaptánhoz érve kb. 10—15 m. körben már megint sűrűbben szórják el a csalétket. A róka a csapásban megkapva a csalétket — ha azt óvatosan szórták el és nincs emberszaga — felhabzsolja s szimatolva szalad a többi után. Az egyre ritkább szórás miatt minden figyelmét a hús keresésére fordítja — óvatosságát elveszti — s a megvetett kaptán körzetébe, amint szaglászva keresgél, abba legnagyobb valószínűség szerint belelépik. A kaptánt szokták rögzíteni is, vagy csak kampós láncsal látják el.

A *vidra* fogására is alkalmaznak kaptánt. Előre kinézik a vidra járását s azt a helyet, ahol zsákmányának elfogyasztására a vidra partra szokott jönni. Ezt a helyet a vidra ürülékéről — melyben halcsontszilánkok, rákpáncélmaradványok vannak — találják meg. A kaptánt leginkább „jégmenéskor“ vagy az őszi és tavaszi nagy vizek idején vetik a partra, nagy kövek mellé, amikor a vidra a fogott zsákmány elfogyasztása végett kénytelen partra jönni. Kisebb vízállás idején a patak medrében lévő nagyobb kiálló kőcsoportokra is megvetik, de itt nem lehet kellőképpen álcázni. A kiszemelt helyen a kaptánt felállítják s azt a környezetnek megfelelően — hogy a vidra ne vegye észre — fűvel betakarják, hogy „a föld színével egyforma legyen“. Szokták rögzíteni is, vagy pedig zöldágakat kötnek a lánc szabadon levő végére. Amiatt kötnek zöldágot, hogyha a vidra a kaptánt bevonszolja a vízbe, a zöldág a víz felszínén úszva azonnal feltűnik, míg a száraz ág nem, mivel a patak sok száraz törmeléket szokott magával sodorni.

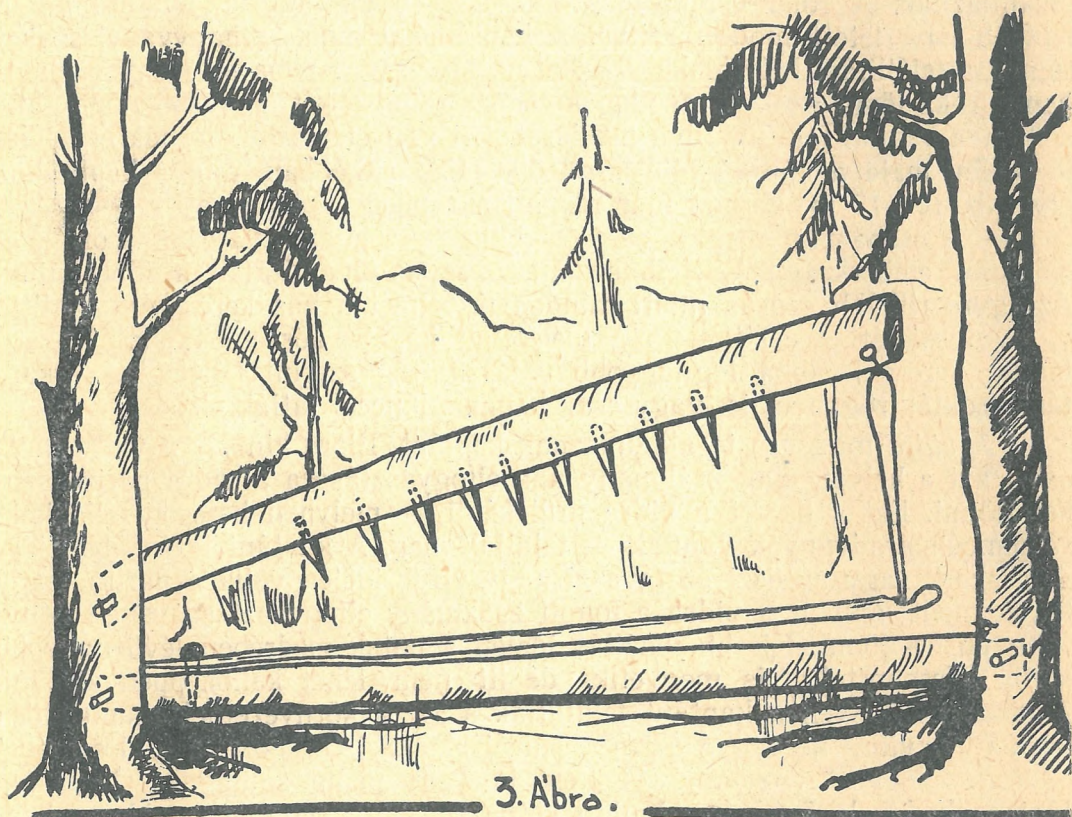
A *görényt* is kaptánnal szokták fogni, a kaptánt olyan helyre vetve meg, ahol e kis ragadozó járni szokott.

A *madarak* közül is a sasfélét kisebb méretű kaptánnal fogják, amikor a kaptán nyelvére csaléteknek valamiféle dögöt tesznek. A sasfogásra felállított kaptánt mindig rögzítik.

A *vaddisznó* fogása élenken foglalkoztatta a havasalji embert, mert kicsiny földjének termését veszélyeztette, de különösen kiadós makkérés idején a felhízott disznó megfogása nagy nyereséget jelentett élelem szempontjából.

A vaddisznó fogására is alkalmaznak kaptánt, de készítettek — ritkábban — úgynevezett „fogas csapdát“. (3. ábra.) Ennek a csapdának hatalmas méretei vannak, de szállítani nem lehet, mert előfák közé alkotják be. A vaddisznók által sűrűn járt csapáson állítják fel. Szerkezeti meg-

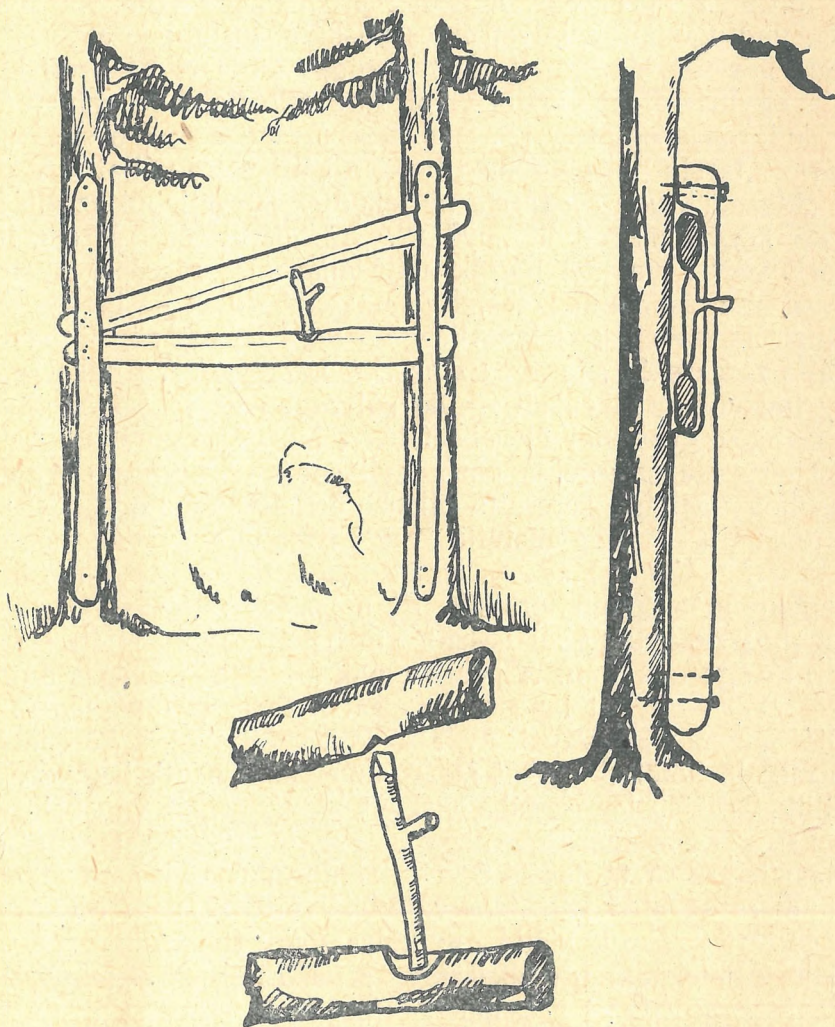
oldása az ollós csapdaszerkezeten alapszik. A csapda egyik alsó szára rögzített, a másik felső szára egy tengely körül emelhető s nyelves szerkezettel — a nyílásnagyság szüksége szerint — adott pillanatig nyugalmi helyzetbe feszíthető. A csapásnak egy olyan helyén, ahol a két oldalon egymással szembenálló két egyenes élőfa van — amelyek között a távolság nem nagyobb 3 m.-nél — állítják fel a csapdát. Kidöntenek egy kb. 30—35 cm. átmérőjű sudarat s a két szembenálló fa távolságának megfelelő hosszúra vágják úgy, hogy a két végére még két csapot vághassanak. A fát

Vaddisznó fogására alkalmazott fogascapda.

a „maga héjában“ hagyják. A megcsapozott fát most keresztbe fektetik a csapáson, a csapokat beágyazzák az álló élő fába, a földtől néhány centiméternyire. Most egy újabb gerendát készítenek — az olló mozgatható, felső szára részére — amely valamivel rövidebb, mint a keresztbe fektetett és rögzített alsó gerenda. Ez is kb. 30 cm. átmérőjű s így tekintélyes súlyt képvisel. Az egyik végét megcsapozzák s az egyik fába egy akkora vájatot készítenek, hogy abba a csapot beledughassák s egy áteresztett tengely körül ez a felső gerenda ollószerűen emelhető legyen. A berögzítés előtt a gerenda lefelé álló, alsó lapjába, egymástól átlag 18—20 cm. távolságra kovács által készített 30—35 cm. hosszúságú, tövénél 2—3 cm. átmérőjű kihegyezett vasszegeket rögzítenek az előre kifurt lyukakba úgy, hogy a fogak átlag 20 cm.-re álljanak ki a fából. A fogakkal ellátott gerendát most, a fogakkal az alsó gerendára állítva, belehelyezik a vájatba s amennyire a fogak felemelik, olyan magasságban furják át a rögzítő

csapnak, tengelynek a „likat“. A tartócsap behelyezése után egy rugalmas gyertyánfából a csapógerendának megfelelő hosszú „lapos nyelvet“ készítenek, amelynek egyik harmada kissé elgömbül a hosszabb rész egyenesétől. A gömbülő rész végét átfurják s egy fejes faszeggel az alsó gerendába rögzítik a *csapógerenda* tengelye felőli részen. A másik végére *rovátkát* vágnak a „pecek“ támasztönyelv, részére. A pecek egy erősebb „csap-

4. Ábra.

Ollóscsapda nyestfogásra.

ból“ készül, hossza 120—140 cm. Alsó végét laposra faragják, hogy a vízszintes lapos nyelv rovátkájába beleilleszkedjék, felső végét átfurják s a csapógerenda végébe furt likon áthúzott dróttal úgy kötik hozzá, hogy a „bütűje“ a gerenda alá jusson. Amikor ezzel kész vannak a csapógerendát a „lapos nyelv“ és a „pecek“ segítségével felállítják s ezzel kész is van a vaddisznócsapda. Az alsó gerendát leveles ágakkal némileg álcázzák. A csapáson törtető vaddisznó a csapógerenda alatt áthaladva a „lapos nyelvet“ a lábával megmozdítja, amire a pecek kiugrik, a súlyos csapó-

gerenda támasztékától megfosztva alázuhan, a kiálló szegek belefuródva az állat hátába az alsó gerendához szorítják.

Ez a fogási mód, mivel nagyobb előkészületet kíván s legalább két ember kell a felállításához régebben sem volt nagyon elterjedve s az utóbbi időben nem is állították fel.

A nyestfogás. Az előzően leírt csapdához hasonló *ollós csapdával* (4. ábra.) fogják a nyestet is. A nemes prém megszerzése különleges vágya minden vadfogónak, s mivel nincs puskája, furfangos eszével kiagyalt és rátermett kezével elkészített több csapdát állít fel az erdő különböző helyén. Két, egymástól kb. 1,5 m távolságra álló fiatal fenyőfát választ ki. A fenyőfa sudarakra egy-egy kb. 2 m. hosszúságú s az élő sudárnál vékonyabb, száraz „társfát” szegez úgy, hogy a két végére vállat farag, a közte levő részt „kiszedi”, hogy a társfa ne feküdjék közvetlenül az élő fára, hanem a kettő között maradjon „nyílás”. Az élőfát és rászegzett társfát együtt „párfának” nevezi. A párfák nyílásának alsó részébe, amely a földtől kb. 1,5 m. magasan áll, keresztbe vastagabb, sima — két végén a párfa nyílásának megfelelően lelaposított — fenyőfaágat rögzít bele, amelynek felül álló részére élet farag. Ez az „*alsó keresztfa*”. Amikor ezt berögzítette egy hasonlóan kiképzett — de súlyosabb — „*felső keresztfát*” helyez a nyílásba, de ezt már élével lefelé. A felső keresztfát csak egyik végén rögzíti egy csapszeggel a párfa nyílásába, pár centiméterrel az alsó fölött, úgy, hogy a felső keresztfa ollószerűen felnyitható legyen. Eddig a megoldás hasonlít a nagyméretű, ollósszerkezetű vaddisznócsapdához. A felső keresztfa kitámasztása és ennek nyugalmi helyzetéből való kimozdítása azonban másképpen történik. Itt a „*pecek*”, támasztófa, egy olyan 15—18 cm. hosszúságú ágból készül, amelynek közepe táján egy merőlegesen kinyúló ágcsonk van. A pecek egyik — alsó — végét meghegyezi, a másik — felső — végét laposra faragja. A faragás lapossága megegyezik a kiálló ágcsonk irányával. Az alsó keresztfába — a közepe táján — egy olyan méretű konikus lyukat farag, amelybe a pecek hegyesre faragott vége beleillik. A felső keresztfába viszont egy rovátkát vág bele — merőlegesen a keresztfa állására —, hogy a felnyitott felső keresztfát a pecekkel feltámaszthassa. A támasztó pecek ilyenformán csak a rovátkából mozgatható ki, mert az alsó keresztfa vájátából oldalra nem csusztatható el. A felállítás előtt a pecek kiálló csonkjára vagy mókushúst, vagy elejtett madarat köt csaléteknek. Így elkészülve a felső keresztfát felnyitja s a pecekkel alátámasztja. Ezzel a csapda elkészült. A nyest, mint kis ragadozó megérezve a csalétkül kitett hús szagát felkúszik valamelyik párfán, de a húst csak úgy érheti el, ha az alsó keresztfán bemászik a feltámasztó pecekig. A csalétket amint rángatni kezdi, a pecek a felső keresztfa rovátkájából kicsúszik s az alázuhanó éles keresztfa a nyestet odaüti, illetve oda-szorítja az alsó keresztfa éléhez.

Érdekes vadfogási mód a *rókának horoggal való fogása*. Erre a célra úgynevezett „*rókafogó horgot*” csináltatnak. (5. ábra.) A rókafogó horog tulajdonképpen egy háromágú kovácsolt vashorog, amelynek ágai közti átmérője 3—4 cm. Az ágak közül kinyúló vasnyéllel a hossza 18—20 cm. A vasnyelet egy fanyélbe sütik s ezzel együtt a horog teljes hossza 25—30 cm. A fanyél végét körülrovátkálják, hogy a felfüggesztő zsineget szorosan rá lehessen kötni. Több ilyen horgot is csináltatnak az erdő különböző

helyein való felfüggesztésre. Természetesen a horoggal való fogás is télen történik, amikor a rókának szép és értékes a bundája. A horogra — mielőtt felkötnék — 15—20 dkg. friss húst húznak úgy, hogy a horog szárait és nyelvét is a hús eltakarja. A kiválasztott fák egyik ágára azt zsineggel olyan magasra kötik, hogy a róka csak ugrással érje el. A hó tetejére pedig — felfüggesztési helytől távolabb — több irányból a horog felé haladva húsdarabocskákat szórnak el csalogatónak. A róka a csalétek nyomán eljut a horogig s észre is veszi a felfüggesztett húst. Mivel ágaskodva

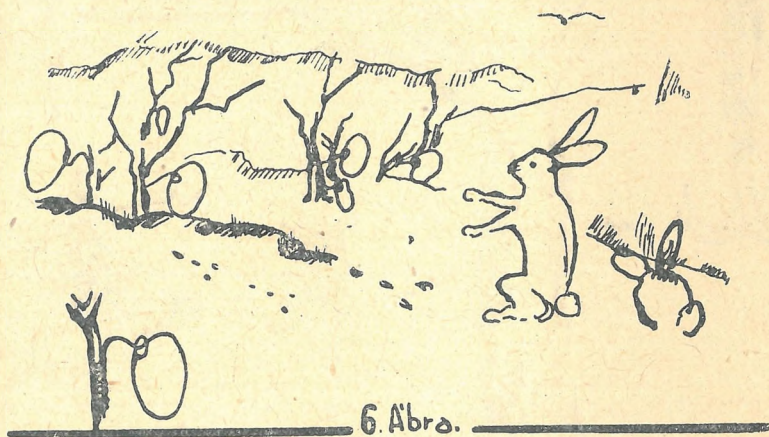
5. Ábra.

Rókafogó horog.

sem éri el, utána ugrik s úgy kísérli meg bekapni. Ha ez sikerült, állkapcsainak összeszorítása révén, s a visszaesés pillanatában a horog szárai már belefuródtak, illetve beleakadtak a róka szájpadrólásába, nyelvébe, inyébe s mivel a függés, vagy legjobb esetben hátsó lába ujjain való állás következtében nincs lazítási lehetősége, a rángatózás következtében a horog még jobban a szájába mélyed s így a róka a horoggal a zsinegen lógva, ingadozva marad. Nincs arra sem lehetősége, hogy a fa törzséhez támaszkodjék vagy kapaszkodjék, mert a zsinég a fának egyik erős, kinyuló ágára, a törzstől távol van felerősítve.

A *hurokkal* való vadfogás is ritkábban történik. Eddigi értesülésem szerint e vidéken csak *nyúl fogására* állítják fel. Téli időben alkalmazzák, amikor a nagy hó a nyulak elől minden ételmet eltakar. Gazdagon rügyes mogyorófa ágakat vágnak le s a kiszemelt bozótos helyre elszórják, s mivel nem igen van más ennivaló, a nyulak felkeresik. Ezt többször megis-

métlik, hogy a nyulakat „helyhez szoktassák“. Amikor a nyulak „rákaptak a rügyre“, akkor dróthurkokat készítenek. A hurok acélozott drótból készül, amelyet először kisátmérőjű karikákba hajtanak, ezt is „szoktatás“ céljából, hogy amikor nagyobb méretű karikákra húzzák ki, az adott pillanatban ugorjon vissza eredeti „szoktatott“ méretére. E művelet után következik magának a huroknak elkészítése és rögzítése. Kb. 55—60 cm.-t a karikákba hajtott drótból levágnak. Egyik végére egy kis fület hajtanak s azon a drót másik végét áthúзва *csúszó hurkot* formálnak. (6. ábra.) A drót hurokból kinyuló sima végén, a végétől mérve kb. 10—15 cm. távolságra egy homorú vállat hajtanak arra a célra, hogy a hurok fülét abba be lehessen akasztani. Amikor így elkészítették a huroknak sima drótrészét — szükség szerint hajtvá — rákötözik valamelyik bokor megfelelő ágára úgy, hogy a hurokkarika függőlegesen álljon. A hurok és bokor közé

6. Ábra.

Nyúlfogás hurokkal.

most rügyes ágakat raknak úgy, hogy a nyul az ágot csak a hurkon keresztül tudja elérni. A nyúl, amint a rügy után nyul a hurkot a rögzítésből kipattantja s ez rászorul a nyakára. A nyúl nem szokott visszafelé ugrani, csak előre s így a hurkot még jobban ráhúzva a nyakára — fogva marad.

A *pele- és mókusfogás* a régebbi időben általánosan kedvelt vadfogás volt. Ma már inkább csak a marhát őrző gyermekek szokása, időtöltése, de az erdőjáró felnőtt ember is — ha útjába kerül — még most is megkísérli a fogását¹.

A pelék mogyoróérés idején a mogyorós környékén, valamelyik vénülő fa odvába szoktak behúzódní. Egy „likba“ többen is összegyűlnek. A pelét „hajhászó“ úgy tudja meg, hogy melyik odvas fában van pele, hogy az odvas fák oldalát kézbelijével megkopogtatja. A kopogtatás közötti időközökben fülét rátapasztja a fa oldalára. Ha morgásszerű hangot hall — amit a megzavart pelék hallatnak — akkor biztosan tudja, hogy a

¹ *Haáz Ferenc*: „Pele- és mókusfogás Varságon“ (Közlemények az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából. 1941. évf. I. k. 153—155. l.) közli e kis vadak fogási módját, de a peléknek több ember által történő fogási módját. Az Ivó-patak és mellékvölgyei táján ismeretes ez a mód is, de van egy változata, — az itt leírt módozat, — amely inkább a magános ember fogási módja.

zsákmány az odúban tartózkodik. Ekkor a fa oldalát ismét figyelmesen végigkopogtatja abból a célból, hogy az odú méreteit kitapasztalja s főképp azt állapítja meg, hogy hol van az odú alja. Ekkor az odú fenekére — a fa oldalába — léket vág, de csak akkorát, hogy azon a pelék csak egyenként és nehezen tudjanak kibujni. Előbb azonban az odú felső nyílását bedugja, hogy a benne levő állatok nehegy kitóduljanak. Az odú felső nyílásán, mivel nagyobb és magasabban is van, egyszerre több pele megugorhatik s ezért, különösen egy embernek, nem tanácsos ezen a likon át a pelék kizavarása. Amikor a likvágással elkészült, ezt is bedugja s az odú természetes nyílása felől — ahol a pelék bementek — bottal elkezd a „szurkódni“ a peléket. Erre a pelék lehúzódnak az odú aljába a vágott likig. A likat most kidugja s az azon át szabadulni igyekvő peléket egyenként bottal agyonüti. A húsát többféleképpen, tűz fölött piritva, lábasban sütve, vagy felfüstölve fogyasztják.

A *mókusfogás* kedvelt időtöltése a marhát őrző gyermekeknek. Sűrű erdőben nem lehet fogni csak a ritkás fenyőerdő részekén vagy legelőn lévő facsoportoknál, ahol a fák nincsenek olyan közel egymáshoz, hogy a mókus egyik fáról „átszökthessék“ a másikra. Azt a fát, amelyiken a mókus tartózkodik arról ismerik meg, hogy a fenyőfa tövében összerágott nagymennyiségű „fenyőalma musztalék“ (fenyőtoboz) van. A toboz magját ugyanis a mókus nagyon szereti. Ekkor azt a fát körülfogják s kövekkel, fadarabokkal a fán lévő mókust elkezdik hajigálni. Ha a dobálásra a mókus nem hajlandó a fát elhagyni, akkor egy a gyermekek közül felkúszik a fára s bottal a mókust menekülésre kényszeríti. A mókus erre valamelyik ág végére kúszva vagy leszökik, vagy a fa törzsén „lesuvadva“ kísérli meg a menekülést. Ha a gyermekek ügyesek és szerencsésük van, az így menekülő mókust botokkal leütik, vagy ha sikerült a mókusnak kerekét oldani üldözőbe veszik s ha más fára menekült, elejtésére a kísérlet újra kezdődik, amíg valamelyik fán „megszoricsák“.

Összefoglalóul megállapítható, hogy a vadfogás szokása — habár egyes formái tűnőfélben is vannak — még ma is él a hegyvidéki székely népünk között. — Óvatosságból azonban sokszor tartózkodóan mondják el tudományukat².

E *vidék vadfogási módjait* általában *három csoportra* oszthatjuk. Az *elsőbe* tartoznak azok a *módok*, amelyek a *vad szoktatását* kívánják meg. A *másik csoportba* azok tartoznak, amelyek pusztán a *véletlenre* vannak alapozva. Az előbbi mód hosszadalmasabb előkészületet kíván s a fogásmódban a jelentős szerep a vadnak a csapda felállítási helyére való szoktatásában van. Magának a vadnak megfogása csak azután, csak másodsorban remélhető. A második csoport fogásmódjánál jellemző a hosszadalmasabb előkészület nélküli, véletlen fogásra való alapítás. Ez viszont a cselvetés nagyon gondos elvégzését kívánja — kisebb eredményesethető-

² A leírt vadfogási módokat Mihály Imre 62 éves, Dakó Gergely 63 éves, Tifán Imre és Tifán Gergely 60 év körüli zeteváralji, illetve Ivópatak-menti egyénektől gyűjtöttem. Nagyobb részt Mihály Imre elmondása, bemutatása, modellben való elkészítése nyomán.

ségre számítva. A *harmadik csoportot* a vadnak az az elejtési módja adja, ahol maga az ember közvetlenül működik közre a vad elejtésénél, mint a mókus- és pelefogásnál. Az *első és második csoport fogásmódjának járólékos eszközei* a kaptánok, különböző csapdák, hurkok, horgok, kivételesen a kikötött puska, előzetesen készülnek el, tartozékuk legtöbb esetben a csalétek. A *harmadik csoportnál az elejtési eszköz kizárólag a „kézbeli”*: botok, csapok, — csalétek nincs s eredményes használatuk a megfigyelésre és biztos, ügyes kézre alapozódik.

E népi vadfogási módok legtöbbje általánosan űzött volt, mások — mint a nagyméretű vaddisznócsapda, kikötött puska, nyestfogás — csak egyesek által végrehajtott, de általánosan ismert vadfogási módok.

Tavaszi „csorgó újítás“ Gyalakuta községben

(Erdőszentgyörgyi rajon.)

Irta: Dr. MOLNÁR ISTVÁN

Átalakuló és a szocializmust építő életünk lendületes munkája köz-
berr a népi életből lassan kimaradnak azok a szokások, amelyek a régi hie-
delemvilág egyes elavult megnyilvánulásait még az utóbbi időkg is gya-
korolták.

Egy ilyen népi szokást írok le az alábbi ismertetésben: a gyalakuti
tavaszi csorgóújítást. — E népszokás abba a szokásanyagcsoportba tarto-
zik, ahol egyes szokások gyakorlásában a hagyomány egyes népcsoportok-
nak és azon belül egyik nemnek ad jelentősebb szerepet s egyidőre — a
hagyomány törvénye szerint — szorosan egyöntetű, szervezett tevékeny-
sége ösztönzi.

Gyalakuta a Nagyküküllő középső folyásának kezdeténél fekszik, Er-
dőszentgyörgytől nyugatra néhány kilométerre, a Szováta felé vezető műút
mentén. — A községnek nagyrésze azonban két párhuzamos utcával a
Nagyküküllőbe torkolló és a Bikás hegy felől folydogáló kis patak völgy
kétoldali teraszán fekszik. — A mellékvölgy baloldali teraszán húzódó ut-
cának közepe táján, a völgyfenék oldalán, az utca kis négyszögletű tér-
séggé alakul s annak közepén van egy bővízű csorgó, amelyet a falu la-
kossága nagy becsben tart s megóvása, tisztántartása céljából föléje egy
népi díszítőmotívumokban gazdag, faragott védőalkotmányt szerkesztett,
amelyet még néhány évvel ezelőtt is — az építmény szerkezeti elemeihez
hagyományosan ragaszkodva — megújított.

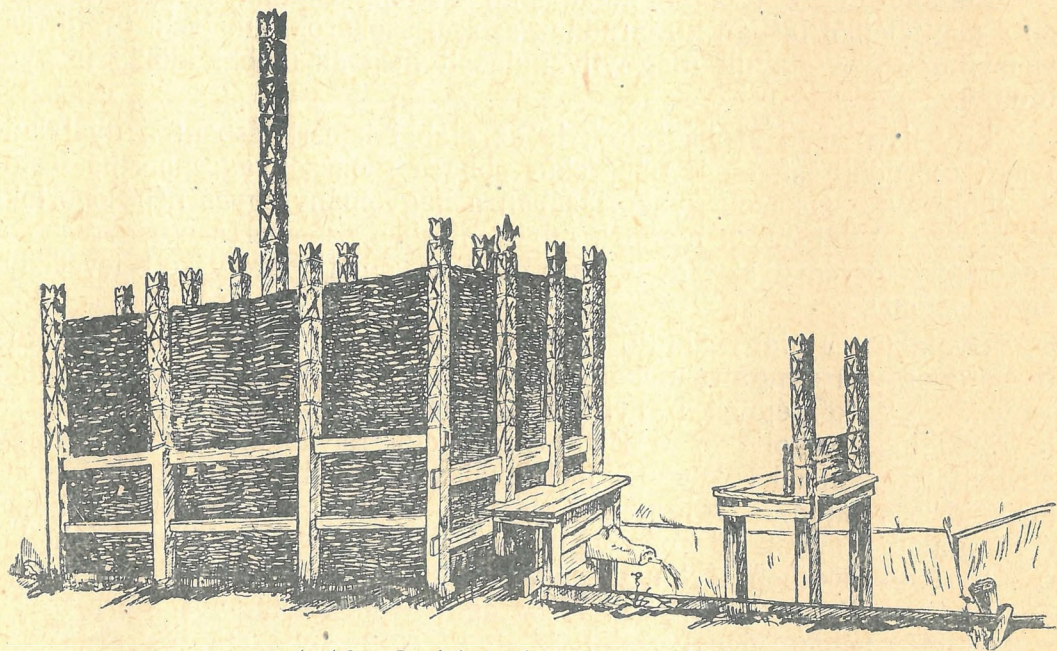
Erre a csorgóra, mint ősidők óta meglévőre emlékszik a hagyomány.
Varga Mózes (Hegyi) 69 éves dolgozó paraszt s vele együtt mások a
régi öregektől hallott hagyomány szerint a falu nevét is e csorgóval hoz-
zák kapcsolatba, miszerint a Bikás hegy legendás várától e csorgóhoz ré-
gebb egy „gyalog-út“ (ösvény) vezetett s a falu e hajdani „gyalog-úttól“
kapta volna a nevét. (Gyalog út — gyalog úta — Gyalak-úta.)

A csorgóval kapcsolatos, mind a mai napig őrzött nagy tiszteletben-
tartási tény is amellet bizonyít, hogy a falu első települése e csorgó kö-
rül alakult ki úgy 50—60 esztendővel ezelőtt, — mondja *Varga Mózes*, —
a falu másik utcájából és a mai országút mellett alakult utcából is korsók-
kal még idejártak vízért, mert a faluban kút nem igen volt. Még ma is
az utca lakói és a mezőrejárók innen viszik az ivóvizet.

Mielőtt a csorgóval kapcsolatos hagyományt vizsgálónk, nézzük meg
magának a csorgónak az elhelyezését, alakját és a védőszerkezet alkotó
részeit.

A csorgó, a patak folyási irányával párhuzamosan haladó utca jobb oldalából benyúló kb. 15×15 m nagyságú lejtős oldalú térség közepén van. Négy főrészből áll: 1. a csorgófejből, 2. a csorgót védő kopjafás alkotmányból, 3. a csorgópadból és 4. a csorgó árkából. (Lásd a rajzot.)

Nagyságánál fogva a legszembeütőbb ezek közül a csorgó kifolyása fölé helyezett és azt védő szerkezet. Ez a csorgó kifolyását egy 268×182 cm alapú területen borítja. A téglalapalakú terület négy sarkán egy-egy földbevert vékonyabb, négyszögletű, faragással és mélyített lyuggatással díszített oszlop emelkedik s ezenkívül mindegyik oldalon két-két oszlop (összesen 12), s így egy oldalon négy oszlop van, a sarokoszlopokat is mindig beleszámítva. Az oszlopokat „csorgófák”-nak nevezik, magasságuk 200–210 cm, vastagságuk 10–12 cm. Anyaguk könnyen faragható, szálla-mentes égerfa.

1. kép. Gyalakuta község csorgó-kútja.

A csorgófákat mind a négy oldalon az ú. n. kávak kötik össze. Az „alsó kávasor” a földtől számított 86 cm magasságban van, a „felső kávasor” az alsótól 35 cm-re. A kávak a csorgófákba „véset”-ekkel vannak beágyazva és beékelve. A csorgófa a felső kávaig sima, csupán a készítője nevének kezdőbetűi vannak mélyített lyukakkal beleütve, azonfelül faragással díszített. A 85–90 cm-es felső részt hatszor ismétlődő, minden oszlopon egyforma motívum díszíti s az oszlopfejek tulipán formájúak. Az oszlopfejek díszítésében van azonban annyi változás, hogy a gyengébb faragók a szokásos tulipánt egyszerűbb formában készítik el s csak az ügyesebb kezűek faragják ki alaposabban.

A kávakkal összefogott és a csorgófák által bekerített térség közepéből egy 350 cm magas, négyszögletűre faragott „árbucfa” emelkedik ki, amelynek oldalai 13×13 cm-esek. Ennek is felső része a csorgófákhoz hasonló kiképzésű, azzal a különbséggel, hogy a díszítő motívum hétszer ismétlődik. Az árbucfára is a díszített rész alatt a készítőjének neve és a

készítési idő évszáma van szintén a szokásos mélyített kerek lyuggatással beleütve. A fej szépen képzett, stilizált tulipán.

A csorgófákból alkotott kerítést, a középén emelkedő árbusza körül, a csorgófák tetejéig tele rakják szorosan összetaposott száraz tövisbokor-ágakkal. Az ágakat vízszintesen rakva tapossák egymásra, ügyelve arra, hogy az oldalak ne legyenek „borzosak“. A szorosan egymásra taposott és kerítés közé fogott töviságrakás célja, hogy a csorgó vizét a forrás fölött megvédje az állatok vagy rosszakarátú emberek hozzáférésétől s a kifolyó vizet befödve, beárnyékolva, a legnagyobb melegben is hűvösen tartsa, a nagy hidegben pedig a fagytól óvja.

E védőszerkezet alatt, a forrás szájától a tövisrakás alá egy deszkával befedett kb. 2 m hosszú facsatorna nyúlik be, amely a forrás vizét a „csorgófej“-hez vezeti. Ezt a „csorgófej“-et a védőalkotmány belső, keskenyebbik oldalának az aljához illesztették. A csorgófej faragott farkasfejet ábrázol, melynek hossza 44 cm. A farkasfej szájníylásában van a „furat“, amelyen a csorgó vize keresztülfolyik. A szájníylás fúratába egy kinyúló bádogcsatornácskát illesztettek, a vizsugár egyenletes lefolyásának a biztosítására. A csorgófej fölé és részben az *alsó kávaig* egy deszkából álló kis *csorgópadot* szerkesztettek, amelynek belső lábait tulajdonképpen a két közbelső *csorgófa*, külső lábait pedig a csorgófejnél a föld beomlását viszsztatartó deszkafal oszlopai alkotják.

E deszkafaltól kezdődik a cövekkel kitámasztott, deszkákkal védett „*csorgóárok*“, amely a csorgófej alá annyira be van mélyítve, hogy egy itatócseber is férjen be alája. Ebből a célból az árok szélessége 130 cm. A csorgófej mögötti deszkafaltól kezdődően 150 cm hosszúságban a csorgóárok alját is bedeszkázták, hogy az odatett vízesedény ne sárosodjék el.

A csorgófejjel szemben, a csorgóárok fölé a bedeszkázott rész végénél emelkedik a tulajdonképpeni „*csorgópad*“, amelynek hátsó láboszlopai 170 cm magasak, elülső oszlopai pedig az árok felső szintjétől számítva 80 cm-esek. A pad hátulsó oszlopain az ülésdeszka fölé emelkedő oszloprészek szintén a csorgófákéhoz hasonló motivumokkal díszítettek.

A csorgófej felett kiképzett padka kizárólag a korsók számára készült.

Ezek után tekintsük át azt a hagyományanyagot, amely a tavaszi csorgóújítással volt kapcsolatban.

A tavaszi csorgóújítás ideje a húsvét előtti szombat volt. Lényege: a csorgó védőszerkezetének és más alkotórészeinek a minden évbeli kicseréléséből, valamint az elfolyó vizet levezető részeknek a kitisztításából áll.

Az előkészületek a megújítás műveletéhez a szokásos időpont előtt már két héttel megkezdődtek. A legénysorba került ifjak csoportja az „újítás előtt“ két héttel, a hét valamelyik estéjén összegyűlt a kijelölt legény házánál, hogy a csorgóújítás módozatait megbeszélje. (A legénnyé válás idejét az ifjúnak sorozással történő katonasorba való kerülése határozza meg.)

Az összegyűlt csoport — létszámától függően — kiválasztott két vagy négy ügyes legényt, akik a csorgóújítás munkálatait irányítani fogják, vezetik és irányítják a kántálást, valamint az ünnep másodnap „csorgóújító-táncot“ is. A kiválasztott legények a „vőfélyek“.

A csoport minden legényének elsősorban az volt a kötelessége, hogy az elkövetkező két hét alatt faragjon egy-egy *csorgófát*, egy kijelölt legény faragja meg az *árbucfát* s mindegyik készítsen egy-egy *kávának* való kötetést. A legügyesebb kezű faragó pedig vállalja a *csorgófej* állatfejének a kifaragását. Kijelölték, hogy a szükséges deszkákat kik szerzik be és kik fogják elkészíteni a deszkafalakat kitámasztó cövekeket. Megbeszélték a *kántálás* részleteit s az ez alkalommal kapott pénzajándékoknak a kezelési módját (az így szerzett pénzösszeggel a megújítási-tánc költségeihez járultak hozzá), továbbá a falu népének a táncba való meghívási módozatait.

Számbavették, hogy minden csorgófa, csorgópad-fa és árbucfa kicserélése megtörténhetik-e, van-e annyi legény, mert mindenki csak egy főszerkezeti darabot készíthet. Ha nem volt annyi legény, mint ahány főszerkezeti darabot kellett volna kicserélni, akkor elsősorban a védőszerkezet csorgófaínak és az árbucfának kicserélésére került sor s az azelőtti évben készült és ez alkalommal kicserélt darabokból készítették el a csorgópad támlájának oszlopait. Ha az is megtörtént, hogy a legények száma kevesebb volt, mint a csorgó védőszerkezetének oszlopszáma (12 darab), akkor a megújításkor a múltévi részek közül csak a gyengébbeket, korhadtabbakat cserélték ki, — az újonnan készített oszlopok számától függően. A csorgófej kicserélésére azonban minden évben sor került. Fontos tény az, hogy a *csorgófej minden évben más és más állatfejet ábrázolt*: egyik évben kigyót, másik évben tehén-, ló-, disznó-, kutya- stb. fejet.

Miután minden részletében elkészült a csorgóújítási terv, szétosztottak s az elkövetkezendő két hét alatt mindenki a magára vállalt darabot kifaragta, illetve a deszkákat megszerezte.

Nagyjelentőségű tény az is, hogy a csorgófák és az árbucfa díszítő-ményei minden évben ugyanazokkal a motivumokkal faragódtak, a hagyományos formát szigorúan megőrizve. Ez elsősorban a megújítás technikai kivitelével volt kapcsolatban, mert ritka volt az az esztendő, hogy minden szerkezeti darab kicserélésére egy-egy legény jusson s ha a formától és a méretektől önkényesen eltértek volna, — a hagyományos szerkezet összhangját bontották volna ezzel meg. De ha volt is megfelelő számú legény, abban az esetben is a méretek és a díszítő motivumok kötött formájához szigorúan alkalmazkodniok kellett.

A csorgóújítás előmunkálatai nagypénteken reggel kezdődtek, amikor a csorgó védőszerkezetének keretét kitöltő száraz tövisbokorágakat hordták össze. Minden legény — valamelyik tövisbokros hegyoldalról — egy-egy jó nagy „villányi” tövisbokorágat hozott. A tövisághordás napja is tehát kötött s a megújítási munkák egyik közösen végzett mozzanatát képezte.

Másnap, szombaton reggel, hozzákezdték a tulajdonképpeni „csorgóújításhoz”. Mindegyik legény az általa elkészített szerkezeti darabot magával vitte s ezenkívül egyéb magára vállalt szerkezeti alkatrészt, valamint ki-ki a szükséges szerszámokat.

A meglévő alkotmányt szétbontották s ha minden szerkezeti darab kicserélésére nem jutott legény, akkor a szétszedett darabokból kiválogatták az újból felhasználandó darabokat. A kiselejtezett darabokat, valamint a múltévi töviságakat félrerakták, mit később elosztva, a tűzre hazavittek. A csorgó állatfejet ábrázoló „csorgófej”-ét átadták a „legénkép”-nek, akik

a falu feletti határban levő forrást szintén egyszerűbb védőszerkezettel látták el. A csorgófej így még egy évig használatban maradt s szerepének betöltése után szintén tűzre került.

A csorgófej minden ceremónia nélküli átadása után felbontották a csorgó védőalkotmánya alatti csatornákat, kitararították s ezután hozzákezdtek az új szerkezet összeállításához. Az oszlopok véseteit, amelyekbe az összefogó kávék ágyazódnak bele itt helyben vésték ki.

A csorgó megújítási munkáiba bekapcsolták az ú. n. „kezdőlegények”-et is, akiknek a „sor alá” (katonai sorozás) való kerülése küszöbön állt. Ezek „felkinálták” a segítséget s e munkájukért jutalmul részt vehettek a „megújítási-tánc”-ban. Munkájukat a szétbontásnál és a takarításnál vették igénybe.

Ezt a mozzanatot ebben a faluban a legénysorba való kerülés második lépcsőjének tekinthetjük. Valószínű, hogy ez a szokás — a legénysorba kerülőknek a csorgóújítási munkába való ilyen módozatú bekapcsolása — valamely régebbi legényavatási szokás maradványaként örökítődött meg.

Az első lépcső, amelynek tényével a hagyomány a fiúgyermeket a „gyermeksor”-ból kiemelte és „legénké”-nek nevezte, az iskola befejezése utáni konfirmálás volt. E „legénké”-nek is — amint láttuk — szetepe volt a csorgóújítási munkálatoknál, azonban ez a szerep a határon levő, másodlagos jelentőségű forrás megújításával csak kiinduló, kezdeti tény, első lépcsőfok abban a legénnyéválási folyamatban, amelynek fő momentumai — későbbi korban — a tavaszi csorgóújításhoz kapcsolódnak.

Az összeállítási munkálatok megkezdésekor a „vőfélyek” ünnepi ruhában, virágos kalappal, virágokkal és szalagokkal díszített botokkal a kézben, elindultak „falut járni”, bekopogtatva a lányos házakhoz, — ahol gyász volt, azt a házat elkerülték, — hogy a megújító táncba a meghívást megejtsék s egyúttal a tánc rendezési költségeire felajánlott adományokat begyűjtsék. Mindenütt megkérdezték, „ki mit ad a mulatságra” s a kapott pénzt vagy tojást magukkal vitték.

Ezalatt az idő alatt a csorgóújítás is megtörtént s befejező momentum volt az, amikor a középen kiemelkedő „árbucfára” az árbucfát készítő legény az erdőről hozott „gyöngyág”-at (fagyöngy) felkötötte. Ezzel a ténnyel a *csorgóújítás* művelete be is végződött.

Szombaton este, vacsora után, az összes legényekből alakult csoport a két hét óta tanult énekkel elindult „kántálni”. Minden házhoz elmentek. Mielőtt az énekléshez kezdtek volna, az egyik *vőfély* bekiáltva az ajtón, a házbeliektől megkérdezte: „A pénzt kiadják-e vagy énekeljünk?” Volt ház, ahol az adományt az ének meghallgatása nélkül is kiadták, vagy ha a ház családja az énekre is kíváncsi volt, akkor a házigazda visszafelelt, hogy „meg akarjuk hallgatni”. Erre felcsendült az ének s annak elhangzása után adták ki csak az előírányzott kisösszegű hozzájárulást a táncmulatság költségeihez. Az éneklő csoport annak örült, ha nem kellett minden háznál *kántálni*, mert így hamarabb befejeződött a „falujárás”.

Másodnapján délután megkezdődött a „megújítási-tánc”, amely az éjjeli órákig tartott.

A csorgónak régebben, úgy 50—60 esztendővel ezelőtt, amikor még a faluban kevesebb volt a kút, nagyobb jelentősége volt, — mondja Varga Mózes. Estefelé a lányok és a menyecskék korsókkal, vízfordó „kártyák”-

kal indultak a csorgóhoz vízért. A falu legtávolabbi részéből induló lány vagy menyecske útközben bekiáltott az udvarokra s úgy hívta a faluban lakókat társulni a vízhozáshoz. Mire a csorgóhoz értek, nagy csoport verődött össze s ott vidám terefere és éneklés közben beszéltek meg a nap eseményeit — az odagyűlő legényekkel együtt. Ma már ezt a csorgóval kapcsolatos hagyományos szokást sem gyakorolják, de azért a csorgó még most is alkalmoszerű találkozóhelye az utca lakóinak és a mezőre igyekvő dolgozóknak, akik, amíg a korsó a csorgófej alatt megtelik, pár percre megállva, kicserélik mondanivalóikat.

A csorgó vizének különösebb gyógyítóerőt — az emlékezés szerint — általában nem tulajdonítottak, sem a múltban, sem a jelenben. Halálos betegek azonban még ma is gyakran „megkivánják“ a csorgó vizét s ha isznak belőle, úgy érzik, hogy megkönnyebbülnek.

A csorgóval kapcsolatban a falu legényei még a régi időkből származó népdalt énekelgetnek. *László Albert* 41 éves dolgozó paraszt az ének szövegét így mondja el:

„Gyalakuti csorgóból nem jó vizet inni,
Gyalakuti lányokat nem jó megölelni,
Mert ha egyszer megölelem,
Rászokik az ölelő két karom
Ölelni, csókolni,
Mert az az én galambom.“

A gyalakuti tavaszi csorgóújítás hagyományos szokását — a megújítás tényét, gyakorolt formáit alapul véve — bizvást az egyes népek hajdani és szélesskálájú viltiszteleti szokásaihoz sorolhatjuk, amelyek különböző alakban nyilvánultak meg éppen a tavasz ünneplésével kapcsolatban.

Székely festők

Írta: MÁTTIS JÁNOS

Erdély földje, az égbenyúló Kárpátok balladaszerű szűkszavúsága, megkülönböztető más látást, más ízt ad ennek a hegyekkel övezett föld sajátos emberének.

A korszellem, a többféle nemzet sokszínű műveltségének összetevődése, különböző környező behatások egyéni átalakítása sajátos életet, sajátos művészetet termelt ki.

A XVIII. század elején a magyar talaj még nem volt elég érett arra, hogy a megnemértettség elől külföldre menekülő magyar művészeket itt-hontartsa. A magyar művészet visszhangja külföldön hangzott el.

A nyugati klasszicizmus fennkölt formaszellemét a biedermeierkor érzélgős polgári ízlése követte. A bécsi és pesti kedélyes biedermeierrel szemben az erdélyi szellem zord, szűkszavú, komor. Az elszigetelten élő arisztokrácia, a jómódú, részben idegen polgárság, a magyar és román jobbágyság súlyos szenvedései egyenlőtlen dinamikájú társadalmi rétegződést adott.

Ebből a talajból bontakozott ki az erdélyi biedermeier, magyar vonatkozásban is első itthonelő magyar festő *Barabás Miklós* (1810—1898) művészete. Nem felforgató tehetség, de komoly, becsületes művészete, végtelen szorgalma, mesterségbeli tudása találkozott korának ízlésével, mely a finom, érzélgős szépséget, a jólét derűjét — fénykép hiányában — megörökíteni kívánta.

Barabás Miklós 13 éves korában festette első arcképét. Rendszeresen sohasem tanult. Elképzelhetetlen úton sajátította el a festés technikáját. Aránylag keveset járt külföldön, de művészetét semmiféle idegen hatás tartósan nem befolyásolta. Már 21 éves korában megvolt a maga határozott egyéni iránya és kialakult művészete. Saját ösztöne, egyéni látása és józan valóságérzéke volt tudásának ősforrása. Nemcsak Magyarország, Erdély és Bukarest vezető nagyjait, előkelőségeit, hanem az akkori társadalom minden jellegzetes alakját megfestette. Témája, előadásmódja, technikája gazdag változatot mutat.

Barabás művészetének lényege az arckép. Korának magyar, erdélyi és román történelmi és kulturális szereplőinek változatos képmássorozatát örökíti meg. Tudatosan idealizál és büszke arra, hogy „húsz évvel fiatalít és a kép hasonló marad”. Női arcképeinek a finom báj, a közvetlen életmelegség ad különös szépséget, mely férfi arcképein hiányzik.

Itt van Bittó Istvánné arcképe. (Budapest Fővárosi Képtár.) Az arc és ruha puha fénytelenége élesen válik ki a sötét háttérből. Könnyed,

finom testtartása kaligrafikus vonalban zárul. Minden mesterkéeltség nélkül, a személyi jelenlét élő benyomásával élvezzük ezt a komoly, tiszta szépséget. A nyugodt lét sugárzó derűjét a festő problémamentes előadásmódban tökéletes technikával oldotta meg.

Barabás az arckép keretein kívül, az emberi test teljes megismeréséhez sohasem jutott el. Kevésszámú kompozíciói, életképei ezen a téren fogyatékossgot árulnak el.

Barabás Miklós, e kifogástalan modorú, európai műveltségű vándorfestő érdeme nemcsak abban rejlik, hogy korának arcképcsarnokát megörökítette, hanem hogy színes, eleven önéletrajzában élményei keretében

1. kép. Barabás M.: Miniatür arckép (akvarell). A sepsiszentgyörgyi múzeum képtárában.

hihetetlen érdekességgel és egyéni ízes stílusában megörökítette a kor életét, a nemzeti szokásokat, a kiváló emberek jeles tulajdonságait vagy fogyatékossgait.

Különösen érdekes képet ad a hároméves bukaresti tartózkodásáról (1830—1833). Önéletrajzának ezt a részét a Román Tudományos Akadémia 1930-ban hivatalos kiadványban megjelentette. Egyik ilyen jellemző epizód Kisseleff orosz tábornokkal való találkozása. Kisseleff, a román fejedelemség akkori katonai kormányzója, nagyműveltségű és művészetkedvelő ember volt, aki kitüntető megbecsüléssel maga vezette be Bancratio hercegnő révén az egyik fényes ünnepség alkalmával Barabást a leg-

előkelőbb társaságba. A meleg ajánlás nyomán három év alatt annyi megrendelést kapott, hogy eltávozásakor 700 arany volt zacskójában.

Barabás önéletrajzában jellemző korrajzot ad a bukaresti állapotokról, szokásokról és viseletekről, különösen a térfoglaló európai szokásokról a keleti formákkal szemben.

Barabás művészete útjelzőként áll a magyar festészet történetében. Az első itthonélő magyar festő, akivel kapcsolatban magyar művészetről beszélni lehet. A magyar élet művészetvárása és Barabás művészi és emberi értékei egymásra találtak.

A Barabás Miklós után következő magyar festőnemzedék hosszú sorozatának egyik jellegzetes *székely* alakja a sepsiszentgyörgyi születésű

2. kép. Nagy I.: Kukoricafosztás. A sepsiszentgyörgyi múzeum képtárában.

Gyárfás Jenő (1857—1925): Van benne valami a felvillanó nagy tehetség tragikus sorsából. Pályája komoly előkészület után merészen ívelt fel, hogy azután hirtelen az elkedvetlenedés némaságába burkolozzon.

Budapesten, Székely Bertalan meditáló egyénisége volt számára az első művészeti útmutató. Később Münchenben Wagner Sándor és Dietz hatása alatt akadémikussá vált. Még itt készült, de minden egyéni iz nélkül „Az első fog” című képe, mely komoly sikert arat. Csak fokozatosan bontakozik ki fejlődő művészetének igazi hangja első remekművében — *Karlovsky Bertalan arcképében*, mely Gyárfás jellegzetes művészetét teljes érettségében adja. Ez az arckép a magyar portréfestészetben teljesen egyedülálló.

A fiatal festő alakja könnyed biztonsággal oldalt támaszkodik. A kompozíció egyszerű, természetes vonalvezetése harmonikus egységet ad.

A ruha és háttér tompított tónusából az arc és kezek kiváló, választékos színfoltja elmélyülő tudásra vall. A fej beszédes kifejezését, a rendkívül finom kezek fehérségének játéka kíséri, a gallér és ing mozgású megvillanásával. A kitűnő kompozíció, a rajz és szinkultúra, a fény és tónus elosztása fegyvelmezett tudásról tanúskodik. Gyárfás emberábrázolásában ritka jellemző erő van. A jól megalapozott akadémikus tudáson és a pontos részlettanulmányon túl, a mozdulat hangsúlyozatlan könnyedsége, az arc és kezek friss rajza és merész színezése egészen új, egyéni és mesterien bátor. 1877—1880-ig volt Münchenben, azután hazatért Sepsiszentgyörgyre. Már Münchenben is sokat foglalkozott irodalommal, különösen Arany balladáival és még itt készítette el vázlatait remekművéhez, a *Tetemrehívás*-hoz.

A Tetemrehívás-sal kapcsolatban szokták Gyárfás nevét leggyakrabban emlegetni. Ezt a nagy művet a tanulmányok egész sora előzte meg. Talán a legérdekesebb az, a már expresszionizmus határát érintő vázlat, mely Budapesten Wolfner gyűjteményében található. A kompozíciós elrendezés egészen más, mint a nagy festményen. Kund Abigél a ravatal előtt áll. A festő, a tragédia legválságosabb pillanatát választotta ki, amikor az asszony arcán a fölfokozott fájdalom az örület borzalmává változik át. A vonalvezetése szertelen, szagztatott; a kísérteties zöldek, kékek, a kifejezés és festőiesség legvégső határáig fokozzák. Ezen a vázlaton érzik legjobban a lelki átélés megrendítő élménye. Hatása mély, megdöbbentő.

A nagy festmény már sokkal leszűródöttebb és még így is lenvügző benyomású. Kund Abigél alakja már átgondoltabb, az örület szertelensége már tompult. A körülötte lévő alakok páratlanul jellemzőek; riadtan elcsendesedetten mutatnak Abigélra.

A kép elnyerte az aranyérmet, de Keleti Gusztáv hideg kritikája elvette a művész kedvét a további munkától. Visszavonult Sepsiszentgyörgyre s főképpen csak arcképekkel foglalkozott. Az a művészi lendület, az az ihletettség, mely ezt a képet áthatja, egyetlenegy későbbi képén sem jelentkezik. Még többször próbálkozott drámai tárgyú kompozíciókkal, de egyik sem közelíti meg ezt a két remekművet.

Székelyföldben gyökerezik ugyancsak a robusztus temperamentumú, ma élő izig-vérig székely festő, *Nagy Imre*, akinek festői látása, a múlt vonalától eltérően, a hagyomány és a modern festői szemlélet új megnyilatkozásává ötvöződik össze. Már nem irodalmi hatást, sem a régmúlt újraátérzését, hanem a jelen élet benne átélt valóságát adja vissza. Művészetének eredményeképpen megalkotta a székely ember és az őt környező tájkép mai élő típusát.

Bibliográfia:

Eber László: Művészeti lexikon.

Genthon István: Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig.

Márkosfalvi Barabás Miklós: Önéletrajza.

Szabad Művészet, II. évf. 2. szám. 1948.

Diószeghy László

1872—1942

Irta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

Diószeghy László 1872-ben Sepsiszentgyörgyön született, dolgozó munkás szülőktől. Apja, *Károly*, üstgyártó rézműves volt, anyja neve *Heinze Lujza*. Iskoláit Sepsiszentgyörgyön, az állami fiúpolgáriban kezdte az 1883—84. iskolai évben. Abban az időben érvényben lévő hat polgári osztályt az 1888—89. iskolai évben végezte el. Ügyes, tehetséges tanuló volt, kitűnő tornász, ünnepi szavaló, rajzkészsége korán felhívta tanárainak a figyelmét s a polgári iskola VI. osztályának elvégzése után, 18 éves korában, Sepsiszentgyörgy városa ösztöndíjjal a müncheni festőakadémiára küldi el, ahol *Böcklin Arnold*, majd *Herterich Lajos* német festő tanítványa lesz. Miután Münchenben tanulmányait befejezte, *Budapesten* helyezkedik el s a *Nemzeti Szalonban* állított ki több képet, melyek közül az egyik, a „*Virágos rét*” című, díjat is nyert. Arc- és tájképeket fest olajban, továbbá freskókat, többek között ő festette *Blaháné* öltözőjének freskóit is. Fejlődésének következő szakaszában áttér az akvarell-festészetre. Erre az időre esik 1904-ben történő házassága is, ami élete további folyására döntő jelentőséggel bír, ugyanis 1907-ben felesége rokonai meglátogatására az *Arad-tart.*-ban levő *Újszentannára*, majd *Borosjenőre* megy. A vidék természeti szépsége, gyönyörű népviselete olyan hatást gyakorol

¹ A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum gyűjteményeinek anyaga jórészt lelkes gyűjtők adománya révén jött létre. Az adományok között az utóbbi évek során páratlan a maga nemében *Diószeghy László* festőművész mintegy 25.000 darabból álló, tudományosan feldolgozott lepkegyűjteménye. A lepkegyűjtemény anyagát *Diószeghy László* a *Retyezát* s *Borosjenő* környékén gyűjtötte s még életében a sepsiszentgyörgyi Múzeumnak adományozta. A gyűjtemény az adományozó 1942-ben bekövetkezett halála után *Borosjenőn* maradt, s *Lönhard Miklós* órásmester gondozta. Anyagi nehézség miatt csak 1948 őszén kerülhetett sor az elszállítására, amikor *Kisgyörgy Tamás*, a múzeum igazgató-választmányának elnöke s e sorok írója személyesen utaztak le *Borosjenőre* s gondoskodtak a gyűjtemény elszállításáról. A *Solymossy-kastély* padlásfeljárója alatt hányódó lepkegyűjteményt sikerült megmenteni a pusztulástól s az ajándékozó eredeti terve szerint, a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum egyik külön termében nyert elhelyezést.

rá, hogy végleg le is telepedik *Borosjenőn*. Képeinek tárgya jórészt *Arad-tartomány* festői vidéke s népe. *Aradon* 1907-ben rendezte az első gyűjteményes kiállítását. Ettől kezdve majdnem minden évben rendez kiállítást. Sok képét az aradi *Kultúrpalota* őrzi, így a „*Pokol kapuja*“, „*Dézsás mőcok*“, stb. című képeit. A tájfestés mellett templomi freskókat s oltárképeket is festett, így a szegedi *Szent Rókus* templom, az *Arad-tartományi Újszentanna, Bokszeg*, a *Kolozs-tartományi Vice* községek templomai számára. Magánmegrendelésre is festett szentképeket. Művészete magánviseli két mesterének, *Böcklinnek* és *Herterichnek* a hatását. Különösen

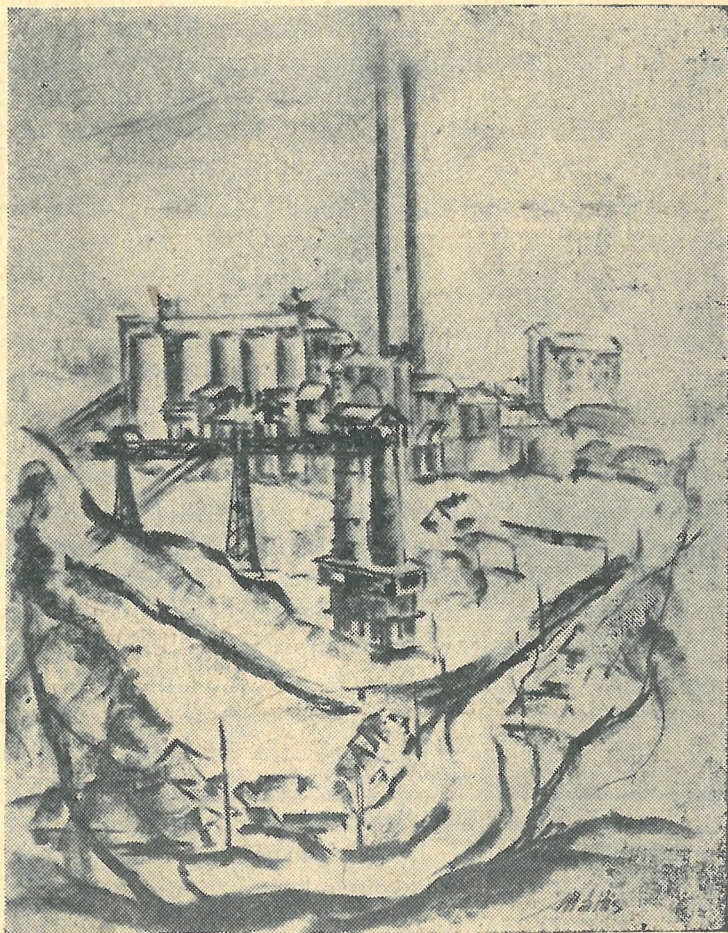

1. kép. Diószeghy L.: Téli táj. A sepsiszentgyörgyi múzeum képtárában.

Böcklin hatása nyilvánul meg képei színeinek megkapó természetességében és frissességében, romantikus s mégis modern tájképi felfogásban. *Herterich* hatása érzik templomi tárgyú képein. Képei közül sok külföldre is kijutott, így *Londonban*, *Konstantinápolyban*, *Alexandriában*, *Kairóban*, sőt *Amerikában New-Yorkban*, *Winnipegben* és *Buenos-Airesben* is őrznek egyes magánszemélyek *Diószeghytől* festményeket. Sok képe van *Aradon*, *Borosjenőn* és környékén. *Dr. Balogh Ernő* borosjenői kórházi főorvos tulajdonában van néhány szép olajfestménye. A *sepsiszentgyörgyi Múzeum* képtára csak egy ifjúkori olajfestményét, mely *Horváth Elek* zeneiskolai tanárt ábrázolja, továbbá három akvarellét őrzi.

Diószeghy László a tudományos világ előtt nemcsak mint festő, de mint kiváló lepkegyűjtő s szakértő is ismeretes. Már tanuló korában nagy érdeklődést tanúsított a természettudományok iránt. Az 1885—86. iskolai évben, III. oszt. tanuló korában, a „*növénygyűjtés*“ terén kifejtett mun-

kásságért 2 frt. jutalomban részesült. Borosjenőn történt letelepedése, a vidék gazdag állat- és növényvilága ösztönzőleg hatott ilyen irányú tevékenységére. Festői témák keresése közben állandóan gyűjtötte s preparálta a *Retyezát* vidékének lepkevilágát. Tudományos kapcsolatokat tartott fenn a belföldi s külföldi szakemberekkel (többek között *Ostrogovits* és *Szádeczky-Kardos Gyula* kolozsvári, *Max Bartel* nürnbergi professzorokkal). Életének utolsó éveiben a londoni *British Múzeum* számára gyűjtött adatokat az *Erdélyi Kárpátok* faunájára vonatkozólag. Az 1931. év júliusában a *sepsiszentgyörgyi múzeum* által rendezett székelyföldi kutatókörüton is részt vett, mely alkalommal főleg a volt *Háromszékmegye* területén végzett gyűjtőmunkát. Kutatásainak eredményeit részben tudományosan is feldolgozta. Nevezetesebb munkái: *Die Lepidopterenfauna des Retyezát-Gebirges* (Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt LXXIX—LXXX. Band. Jahrgang 1929—30; *Beiträge zur Lepidopterenfauna des Retyezát-Gebirges*. Publicațiile Muzeului Jud. Hunedoara. Tom. V. (XXVII), Mem. 2. Deva, 1930.)

3. kép. Máttis J.: Épülő gyár.

Diószeghy László festőművész és természetkutató

Írta: Dr. BALOGH ERNŐ

1910-ben kerültem Borosjenőre, mint kórházigazgató, egy addig előttem ismeretlen vidékre. Nemsokára megérkezésem után megismerkedtem Diószeghy Lászlóval, már akkor híres festőművésszel és egy-két találkozás elég volt, — sajnos, most már elmondhatom, — hogy 32 éven át egész a sírig tartó barátságot kössünk. Erős, férfias, szép ember volt, tele erővel, jókedvvel, szívós, kitartó szorgalommal, különösen akkor, ha valamit feltett magában. Fáradtságot, sok alvást nem ismert, lángoló, fellobbanó lelkesedés űzte. Mindig odaadó, önzetlen jó barát volt. Ha azonban valaki nem úgy viselkedett, mint jó pajtás vagy barát, egyszerűen úgy eltűnt szemei elől, mintha sohasem létezett volna. Büszkén vallotta: góbé vagyok a sírig, ha tetszik valakinek, vagy sem. Művész volt tetőtől talpig és örök természetrajongó és kutató. Ez adja lényének jellemzését.

32 évi barátságunk alatt alig beszélt szülővárosáról és gyermekkoráról és csak szórványosan fiatalságáról. Olyan egyéniség volt, hogy ez nem is volt fontos. Előttem állt a kifejlődött férfi és művész. Csak a pesti művészetiiskoláról beszélt és a müncheni évekről, arról a vidám, boldog művészi nyomorról, amit Murher olyan örökreszólóan írt meg a Bohéméletben. Budán izmosodott meg festőművészete és lett kiállító művész. Fejlődése azonban haláláig nem szűnt meg és sokoldalúsága csak fokozódott. A müncheni iskola avatta művésszé, sőt mesterré. Nagy volt, mint genrefestő, mint tájképfestő, az olaj- és vízfestés mestere és ami minden ábrázoló művészetnek alapja, a ceruza- és szénrajz felavatottja. Hihetetlen nagy volt rajz-, tárgy- és színelemzése, úgy, hogy amit művészi lelke magába vett, szinte a fejébe rögződött meg a művészi vázlat és bármikor friss látás erejével támadt fel benne. Ezért alig volt szükséges neki vázlatok készítése, pedig vázlatai csupa művészi élmények voltak. Művészi tárgyainak megválasztásában nemcsak abszolút művészi érzéke nyilatkozott meg, de egy melegszívű, derült lélek, egy kiegyensúlyozott egyéniség.

Aki látta ceruza- és szénrajzait, érezte a tökéletes tudást és az uralkodást a tárgy és eszközei felett. Birtokomban van egy gyönyörű retyezati ceruzarajz, az ő ideáljáról, a cirbolyafenyőről, amely tépetten áll a szirttetőn: csupa élet, hangulat, tipikus retyezati tető, egy egyszerű ceruzarajzban. Nagy feltűnést keltettek genre-képei: a dudás cigány tépett, rongyos ruhájában, a dézsás mócok, kik dézsával telerakott kócos lovaik előtt ballagnak, a pipázó öreg, ezer ráncsal az arcán. Sajnos, ezek a remek darabok, e művészi csúcsteljesítmények, részint magántulajdonban

vannak, részint leánya lakásával elpusztultak. Talán egyet őriz közülök az aradi Múzeum képtára.

Az arcképfestészetben is nagy volt. Apjáról és magáról festett olajképe és anyjáról készített szénrajza tökéletes, teljes jellemzést adott és megmutatták sokoldalú és alapos művészi sokoldalúságát. Az arcképfestészetéről azonban letért, mert a lefestett alakok hiúsága sok nehézséget okozott, mert művészi felfogásából sohasem engedett. Úgy járt, mint Rembrandt a világhírű „Éjjeli őrjárat” miatt. A híven lefestett pocakos városatyák és nyárspolgárok nem hitték el, hogy úgy néznek ki, mint valóban, lekritizálták és nem akarták átvenni s ez a művésznak egész életében sok keserűséget okozott.

A tájképnek igazi nagy mestere volt. Itt tűnt ki tárgyválasztásának, izlésének, kompozíciójának nagystilú volta. A pleinair-nek s a színeknek költői mestere volt akár olajban, akár akvarellben. Sohasem használt fedő színeket, a frissen felrakott, abszolút kikevert színek szikráztak, égtek és ködei csodálatos szépséggé varázsolták a Maros, az Olt mentét, a retyezāti holdas képétől pedig alig lehetett elmozdulni. További képein uralkodik a levegő, az ég és csodálatos vizei. Mikor kérdeztem, hogy lehet így ábrázolni a vizet, hogy az embernek szinte fáj elválni szemléletétől, erre azt felelte, hogy az égtől és a szél játékától függ a víz felületének képe. Ha az eget a földre fested, kész a víz csodálatos felszíne. Vizes képei alig száradtak meg, rögtön gazdájukra akadtak. Csodálatos költője volt a tavasznak és az ősznek, a bámulatos csipős tavaszi levegőben pompáztak a ragyogó színű virágok, a selymes, friss füvek kecsesen hajladoztak. Ősszel vakítottak a berkenye, a bükk, a vadszőlő vérpiros levelei, a szürkés, ködös időben. A hárs vakító sárga levelei, a cser bronzszínű lombja, valami kedves, békés ősz hangulatát lopták szívünkbe. Téli tájképei talán a legcsodálatosabbak. A hó száz és száz színváltozatban vonul fel előttünk. A kemény tél hava és a tavaszi olvadó hó ezernyi hangulatát örökítette meg. A hóárnyalatok kontrasztjai, a lombtól fosztott fák gyönyörű rajza, elbűvölővé tették havasi tájait. Retyezāti képeiről a havasok levegője, bája és drámai ereje nyugóz le. A zsupfedeles, az avult zsindeyes kunyhók, cigányputrik életre keltek képein s az előttük bólogató parasztmályvák és az ablakok muskátlija szinte becsalogatják a nézőt.

Ha műtörténeti szempontból bíráljuk meg Diószeghy műveit, azt mondhatjuk, hogy egyik iskolához sem tartozott tulajdonképpen. Alapművészete a barbizoni iskolából indult ki. Ennek a festőiskolának a kiindulási pontja volt a természet finom, aprólékos megfigyelése, pontos ábrázolása és a színek eredeti visszaadása. Ennek az iskolának világhírű nagyságai voltak Millet, Corot, mindenek felett a hunyadmegyei világhírű székeiy Paál László, aki több aranyérmet, köztük a grand prix-et is elnyerte. Diószeghy azonban nem sorolható be tisztán ez iskola hagyományai közé, mert képei az impresszionizmusnak azt a lényegét is tartalmazzák, ami a szín, a levegő, ég visszaadását is szem előtt tartja, az anyag, a forma alá rendelésével és az igazi pleinair kiindulási pontja, melynek kifejező művészei Manet, Renoir, Pissaro és a mi kezdeményező Szinnyei Merse Pálunk voltak. Diószeghy művészete a két iskola közé esik forma, rajz, kompozíció, szín, levegő, ég és különösen szintárvlat szempontjából. Diószeghynél a forma és kompozíció tulajdonképpen barokk formát mutat.

A neoimpreisszionizmustól távol állott már színkezelése miatt is. Ez ugyanis mint egy prizma át látja és érzékelteti a színeket. A felbontott színek a szemben és lélekben alakulnak át a kívánt színekké. Ennek egyik faja a pointilizmus, mely különböző tarka pontokból rakja össze a színt és tárgyakat. Diószeghy mindig friss színeket használt és az éles átmeneteknél is közvetítő színeket alkalmazott, ami impresszionista jellegű. Így tehát a régi müncheni iskolától középírányban haladt a barbizoni és impresszionista iskolák között. Így maradt egészen egyéni. Ha találkozott festő barátaival vagy a nagybányai festőkkel, erős vitába került velük a festészeti irányzatok szempontjából. Mindenesetre nagy művészi lélek volt, tökéletes művészi érzéssel, biztos és ősz művészi ihlettel és izléssel. Mint valódi székhely lélek, mindenhez értett, sok diszitó rajzot, kézimunka-, csipke- és bútormintát tervezett, melyek kivitelben pompásan és művésziiesen hatottak.

A művészet múzsája mellett azonban egy másik múzsa-démon is felmerült a művész életében. Az örökös természet és színek rajongóját megrohanták a vágyak a fürge és gyönyörű lepkék iránt. Egész nap a festőállvány előtt ülve, vágyik ki a szabadba festői impressziók után és közben kergetni a színes pillangókat. Már Pesten gyűjtögette a lepkéket az ivlámpa fényénél. Lassan kezd megismerkedni a lepkék világával és a lepkék biológiája is kezdi érdekelni, valamint belső és külső életük. De a főváros és környéke lepkefaunája teljesen fel van derítve, sok érdekességet nem nyújt, hiszen sok a kertészeti növény, kevés az erdő a környéken, nincsenek irtások, vadvirágos rétek. Így ki-kirándul a környékre. Jó volt azonban ez a kezdő ideje a megismerésnek, érintkezés szakemberekkel, tudósokkal. Mind több és több idejét szenteli a lepkészetnek, kezd bele-mélyedni. A festészet még mindig erősen foglalkoztatja a lelkét. A lepkészet, mint mentőangyal jelentkezik, mikor a festők bohémélete sokszor és önkönytelenül is magával ragadta. A lepkészet iránti egyre melegedő vonzalom azonban mindinkább a szabad természetbe csalogatja. Egy különös esemény azonban új irányt mutat életében.

Testvérbátyja Arad-tartományban lett állomásfőnök és egy nyáron ellátogatott hozzá, mert azt irta bátyja, hogy igen sok szép festői vad vidék van arra, hiszen nemrégén nyílt meg az új vasútvonal azon a vidéken. Leutazik és bizony sok szép festmény köszöni létét ennek a látogatásnak. Azonban nem tud betelni azzal a sok szép és különös ritka lepkével, melyek oly gazdagon röpködnek ezen a vidéken, ahol még lepkészek is alig fordultak meg. Borosjenő és vidéke igen érdekes volt ebből a szempontból. Itt emelkedik ki a síkból egy egyedül álló kialudt vulkán krátereivel, trahit, illetve andezit kőzeteivel. Diószeghy előtt végig botanizálta a hegyeket Simonkai és még a hegytetőn is szteppenövényeket talált, később egy zoológus egy ritka kis denevérfajtát és egy igen ritka, piciny egeret talált. Különös növények és ezeken ritka állatvilág és még ritkább lepkefauna tenyészik. Elhatározza, hogy családjával együtt hátatfordít a fővárosnak és leköltözik Borosjenőre, mint festő és mint lepkész. A zombékos, lápcs talaj, a hegy, tavak dús vegetációja rengeteg festői problémát vonultat fel előtte és a dús lepkefauna pedig kimeríthetetlen kincsét csillogtatja meg előtte. Távol a főváros zajos életétől, a természet gyönyörű témákkal és lepkeegyedekkel tárul ki előtte. Szorgalmasan fest genre- és

arcképek mellett tájképeket, szinte habzsolja a szebbnél szebb és változatosabb tájképeket olajban és akvarellben. Aradi és váradi kiállításai eseményszámba mennek, minden képe elkél és azután boldogan adhatja át magát a lepkészetnek. Járra a vidéket. Éjjel áttanulmányozza a sok ritkaságot, mesterien preparálja és osztályozza. Gyűjteményére fel-felfigvelnek és szakemberek sűrűn fordulnak meg nála. Le-leközöl egy-egy érdekes lepkét. Gyűjteménye hosszas és kitartó gyűjtés, preparálás és osztályozás útján kezd értékes lenni és közlései is híresek lesznek még külföldön is. Nagy levelezésbe kezd, sőt ritka példányokat küld Pestre, Bécsbe és Németországba pontos meghatározás végett. Ez az óriási munka a festészetet kezdi háttérbe szorítani. A lepkészet terén egyre tovább fejlődik tehetsége. Nemcsak ritkaságai szaporodnak, de egyre nehezebben hozzáférhető lepkéket gyűjt, míg végre az éjjeli, kis, ú. n. mikrolepkéket kezdi gyűjteni. Ez igazán fáradságos és gyakran egész éjszakai munkájába kerül. Hányszor láttam, mikor éjszakai elfoglaltságomból hajnal felé hazatértem, a zádkert, hová ablakai nyíltak, világos volt messzesugarú acetilénlámpájától. Amint a hajnal kinyílt, már nem tudott lefeküdni. A frissen gyűjtött lepkéket azonnal preparálta és meghatározta. A múzsából démon lett és csalta, hívogatta egyre beljebb a lepkék csodatartományába. Voltam vele lepkészni a Retyezáton, a mokrai hegyen és a Rovinató mellett. Az éjjeli mikrolepkék gyűjtésére érdekes módszert dolgozott ki. Vagy éjjeli repülésük alatt fogta azokat, vagy hajnalban, mikor már elültek, ekkor ő, vagy vele lévő barátja egy bottal verdeste előtte a bokrokat s az éppen pihenni készülő vagy már alvó lepkéket felzavarta, bágyadtságukban könnyen hálóba kaphatta. Annyira ismerte a lepkéket, hogy röptében, egy szempillantás alatt felismerte és nevén nevezte. Ha abból a fajtából már volt neki, vagy közismert volt, elengedte, vagy meg sem fogta. De ha ritka és aberrációs példány volt, felismerve azonnal rohant utána és addig kergette minden akadályon keresztül, míg zsákmányul ejtette.

Szerencsésen jött közbe az is, hogy Erdélyben klasszikus stílusa miatt több templom freskójának megfestésére hívták meg. A sepsiszentgyörgyi Múzeumnak fel kellene kutatni ezeket a templomokat, esetleg köriratban felkérni a plébániákat, hogy közöljék azokat a templomokat, melyeken ő festett s esetleg fényképen örökítve, őrizni meg azokat. Ezek mellett különböző helyeken kiváló alkalom nyílt a lepkészetre. Minden évben ellátogatott a Retyezátra, ahol egyszer én is bejártam vele annak egy részét egész 2.100 m. magasságig. Itt is fáradhatatlan volt a lepkészetben és festészetben. Sokszor fárasztó nappal után rájuk áldozta éjszakáját is.

Ritkaságait mindig megmutatta és elmagyarázta hovatartozandóságát, leírását. Fontos volt, melyik az illető lepke tápnövénye s így alaposan ismerte a növényeket is. Egyik nagy ritkaságának további példányát úgy tudta csak megfogni, hogy ismerte tápnövényét. Névszerint ismertem ritkaságainak nevét, sajnos azonban nem lévén lepkész, a hosszú évek leforgása alatt kipárolgott emlékezetemből. Leírásai azonban megjelentek nyomtatásban is és szaktudósok összeállíthatják munkájának eredményeit, annyival is inkább, mert most már gyűjteménye is itt van szülővárosa múzeumában. Aggódva kell megemlítenem, hogy halála után több lepkész átnézte gyűjteményét és félek, hogy ritkaságai tönkrementek, vagy elkalódtak. Ez pedig óriási és pótolhatatlan veszteség lenne. Azt a híres lep-

két (gondolom *Lycaena Bavius* sec. Diószeghy) Viczén, Kolozs megyében fogta. Ez majdnem szerencsétlenségbe sodorta. Egy merész hegyoldalon vette észre ezt a lepkét és még röptében megállapította, hogy ilyen még nem látott és nincs neki. Rohant utána és elhatározta, hogy bármi is történjék, elfogja. Rohant utána lejtőkön, csúszamlós helyen, hol ágakban, gyökerekben kapaszkodva, össze-vissza sebezve magát. Végre a lepke leszállt egy salviára. Elfogta és egyuttal meg is tudta tápnövényét. Azután megállapította, hogy olyan egyedülálló, eddig ismeretlen lepke, ami most már csak az ő birtokában van. Azonnal leköszölte külön kiadásban saját neve és jelzése alatt. A külföld is felfigyelt. Báró Rothschild Londonból azonnal írt, hogy kerüljön bármibe is, fogjon neki egy példányt és ezer lejt ajánlott fel. Akkoriban ez az összeg annyi volt, hogy egy szőlőt lehetett volna venni rajta épületekkel együtt. A következő nyáron el is ment a lelőhelyre és kutatta salvianyiláskor a rekedő lepkéket. Sikert is neki e ritkaságból több példányt és ami a fontos, hímét és nőtényt is fogni. Gondolom, hogy az öt példányból jutott nemcsak Rothschildnak, hanem a Nemzeti Múzeumnak is és még neki is maradt 1—2 példány. A többi ritkaságok megszerzése is nehéz fáradságok eredménye volt. Mindezeket követték a preparálás, meghatározás és a csoportok összeállítása és gyűjteményes elraktározása. Hozzájárult még ezekhez a peték gyűjtése, a bábok kiásása és ezeknek mesterséges kiköltése. Mindezek hosszú és türelmes, kitartó munkát követeltek.

Mindezeket azért írtam le ilyen részletesen, hogy a nagy közönségnek fogalma legyen, milyen hatalmas kutató és rendszerező munkát végzett több, mint négy évtizedes szakadatlan tevékenysége alatt, amellyel, hogy művészetében egyre tovább izmosodott és elmélyült s amellyel megélhetését is biztosította. Mindezek betetőzése volt a „Retyezát lepkefaunája” című összefoglaló műve, mely a nagyszebeni Naturwissenschaftliche Verein különlenyomatában jelent meg. Ez a tanulmány a külföld számára is forrásmunkául szolgál.

Ennek az ernyedhetetlen munkásságnak az eredménye az a lepkegyűjtemény, ami az ő forró óhaja szerint is most szülőföldjére, a Székely Nemzeti Múzeumba visszakerült. Ilyen diszes helyen őrizi meg a Székelyföld egyik hálás fiának dicsőségét. Ha képeiből legalább néhány eredetiben vagy legalább fényképmásolatban a legtöbbje itt lehetne, dicsősége még nagyobb lenne.

A lepkegyűjtemény leírására vagy ismertetésére nem vállalkozhatom, mert a lepkészettel nem foglalkoztam. A Mesterrel és gyűjteményével én más irányban foglalkoztam. Engemet a lepkészet biológiai, fejlődéstani és örökléstani része érdekelt. Ebben igen sokszor voltam az én barátom segítségére és a mikroszkopolást mindig én végeztem, különösen a szárnyszerkezet, a fej, a csáp, a szívószerkezet, a pikkelyek mikroszkopiai vizsgálatát, azután a megnagyított peték összehasonlítását. Érdekes volt a második szárny degenerálódását vagy eltűnését megállapítani. Ezek a regreszív tünetek egészen más alakot kölcsönöztek a lepkéknek, mint például a psychidaek-nél. Ilyenekből az egész sorozatot összegyűjtötte és szinte szemmel lehetett kísérni a szárnyak visszafejlődését, amit a lepke életfeltételei követelt meg. Az ember kétfedelű (biptera) állatnak gondolná,

míg a mikroszkop egy pikkely vagy egy dudor alakjában megmutatta a két hátulsó szárny csökevényét.

A lepkegyűjtemény ismertetésére dr. Köntzey Gerő ny. járásorvos lenne legalkalmasabb, Küküllővárról. Ő maga is 40—50 éve űzi a lepkészetet és Diószeghynek nemcsak lepkésztársa, de jó barátja is volt és évekig együtt lepkészték a Retyezáton. Sok időt töltöttek együtt és igen jól ismerték egymás gyűjteményét.

Diószeghy mint ember jó és nyíltszívű volt, őszinte jó barát, kedves, vidám bajtárs az élet dagályában és apályában. 61-ik életévében féloldali hűdés érte. Kezdetben alig tudott beszélni s a hűdés megbénította jobb kezét és lábát. Bámulatosan kiheverte. Újra festett és lepkészett. Ezután állította össze és rendezte teljesen gyűjteményét, mint mondta, örökségül a sepsiszentgyörgyi Múzeumnak. Négy évvel később idegdaganat támadta meg, amely ágyba is döntötte. Jobb keze és lába nem bírta a mozgást, fájdalmai is egyre fokozódtak, alvása is egyre romlott. Legyengült és az örökké mozgó test nem bírta ki az ágybaszegzettséget. Napról-napra gyengült és látni lehetett, hogy a vég közeledik. Röviddel halála előtt festés közben találtam. Kezei be voltak kötözve, fáradt volt és látszott, hogy a munka nehezeére van, az idegcsomókon lévő apró daganatok miatt. Szemrehányásokkal illettem, de ő szelid mosollyal felelt és rámutatott két megkezdett képre: „ezt a két képet mindenáron be kell fejeznem. Az egyikkel ki kell fizetnem betegségem alatt felgyűlt kölcsöneimet, a másik árán elfognak temetni, mert tisztán akarok elmenni és magam akarom eltemetni magamat“. „Hallotta?“ — szól oda feleségének. Az egyik egy tórészlet, ahol a tiszta vízben egy élénk vöröslombú bükkfa nézi magát őszi színeivel a csöndes tó tiszta vizében, mint egy ős ember az élet tiszta vizében, a másik egy finom ködbeborult folyammente, elmosódó nyárfákkal, amint életére is kezd ráborulni a mindent elfojtó köd. Egy búcsúzó művész végső látomásai. Azonnal jelentkezett vevő. És azzal adta el a képeit, „ezekért bármilyen ár kevés, mert jegyezze meg, asszonyom, ez az én hatyúdalom, többet a mester nem fest.“ Két nap múlva irtózatos fájdalmait édesen nyomta el a morfiuminjekció és ő elaludt és átjutott a ködös túlsó partra, ahol többé nincs művészi álom, munka és fájdalom és ahol örök csend honol.

Felolvasta: Székely Zoltán 1949. január hó 29-én, a sepsiszentgyörgyi múzeumban tartott Diószeghy-émlékünnepély alkalmából.

A volt Háromszék vármegye ásványvizei

Irta: Dr. BANYAI JÁNOS

Jelen alkalommal egy kritikai összehasonlítás keretében ~~ahajtom~~ tisztázni egyelőre a volt Háromszék megye területén eddig ismert ásványvizes forrásainknak az ügyét a rendelkezésre álló adatok alapján.

A nagyközönség a forgalomba hozott vagy a fürdésre használt vizeken kívül alig tud ezekről valamit. Az irodalomban igen szórványosan találunk adatokat ezeken a közismert előfordulásokon kívül is, viszont igen sok olyan falu van a volt megyében, amely nem szerepel a közismert borvizes helyek között s hogy a határukban, vagy sokszor a községen belül is van borvízforrás, vagy kút, arról sokszor még a falubeliek sem tudnak. Volt olyan eset is, amikor maga a tulajdonos, telektulajdonos igyekezett titokban tartani, vagy egyenesen eltönni, megsemmisíteni, mert neki keülemetlen volt, hogy a borvize miatt még a kapuját se csukhassa be, vagy ha kint volt a határban, akkor meg a forrás környékét tapodták le s csináltak kárt ezzel.

Mivel a lakosság sokat nem törődött a forrásokkal, azért történik meg, hogy szinte szemünk láttára források születnek, de egyben különböző okok miatt források is tűnnek el.

Mivel az ásványvizes helyek igen fontosak a geológiai kutatások szempontjából, ezért súlyt kell helyeznünk az eltűntek helyének is a pontos térképezésére. Ezt megcsinálhatjuk a források hátramaradt nyomai alapján, vagy pedig megbízható bemondások után, ahol a környék többi forrásai megadják ahhoz amúgyis a valószínűséget.

A mostani számotvetést abból a szempontból is szeretném kihangsúlyozni, mert kísérlet akar lenni egy későbbi monografikus feldolgozáshoz a kiegészítő adatok gyűjtésére.

Ugyanis kb. kétszáz évvel ezelőtt Mária Terézia rendelte el a Monarchia összes ásványvizes forrásának az összeírását s a falunként beküldött jegyzékek alapján Crantz J. állította össze az akkori állapotoknak megfelelő jegyzéket. Hogy milyen lelkiismeretesen dolgoztak az őseink, arra jellemző, hogy a jegyzékben sok olyan község szerepel, amelynek a neve a későbbi irodalomban soha nem fordul elő. A helyszínen érdeklődve, a lakosok általában semmit sem tudtak arról, hogy a falujuk határában ásványvizes forrás volna. S mégis volt! A határnevek alapján, más helyen az egyszerű pásztorembereknek minden bokr alját ismerő tudásuk vezetett rá az alig-alig élő, vagy már megsemmisült forrásra, amelyet újból életre lehetett kelteni.

Egy ilyen összeírást, amelyet Mária Terézia annakidején elrendelt, megpróbáltunk a háború előtt Csikban. A mai nemzedékre igen szomorú

fényt vet az összehasonlítás! Voltak olyan falvak, amelyek a régi leírásban szerepeltek s tapasztalatból tudtam már, hogy megvoltak a források s a hivatalosan beküldött jelentésekben mégsem szerepeltek.

Az ásványvizes források felkutatásához nagy türelem kell s ismerni kell a kivallatáshoz a nép szókincsét s igen sokat, főként a határjáró embereket kell kikérdezni s a helyszínen meggyőződni a tényleges helyzetről.

A hosszú időn át folyó adatgyűjtés volt az eredménye annak, hogy alapul szolgálhatott 1941. évben az Erdélyi Fürdők Szövetségének az „Orbán Balázs“ Borvízkutató Intézet felállítására Székelyudvarhelyen.

A cél az volt, hogy az eddigi kataszterben összegyűjtött adatokat kiegészítsük s az értékesítés szempontjából számbajöhető s még meg nem vegyelemzett vizeket a kémikusok vegyék munkába, így minden forrásra az adatokat összegyűjtve, alapot szolgáltatassunk a gyógyászati szempontból való feldolgozásra.

Három kémikus állott munkába s a helyszíni vizsgálatok megejtése után, sajátkezűen vették a mintákat a laboratóriumi munkához.

Háromszékre már a munkálatok megkezdésénél is öröndetes eredmény született. Amit a geológiai kutatás alapján megállapítottam a kovásznai sósízü — Selters-típusú — vizekben, a gyógyászati szempontból igen értékes arzént is sikerült kimutatni.

Egy ötéves tervre beállított program befejezését akadályozta meg a háború, ami után Erdély többi részére került volna a sor.

A háború alatt az Intézet elveszítette a felszerelését s alig maradt meg valami a feljegyzésekből, térképadatokból is.

Nehogy valamiképpen még ez is megsemmisüljön (magánháznál veszedelmes az ilyeneknek a tartása!), azért az eddigi ismereteink alapján próbálom az ügynek jelenlegi képét összeállítani. Ott, ahol a források igen sűrűn voltak egymás mellett, ott egyenesen a telekkönyvi kataszteri lapokat használtam fel. Így voltak feldolgozva az ismertebb fürdőink, de még azok az általában kevésbé ismert falvaink is, mint Hatolyka, Petőfalva, Bodok, Oroszfalu. (Ezeknek, valamint Kovászna-Vajnafalva hasonló feldolgozását újból kell megejteni!)

Az ásványvizes helyeinknek a történelem folyamán felbukkant neveiről kell első sorban megemlékeznem, mielőtt a felsorolásba belekezdénénk.

A polyáni borvíz szerepel Mátyás királynak a moldvai hadjáratával kapcsolatban, de hogy vannak még régibb adatok is, azt a helynevek összeállítása alapján Bogáts Dénes közleményeiből tudjuk. Leíró munkában inkább a torjai Büdös barlang szerepel az 1500-as évekből s Kézdi Polyánt említi, a Székelyföld legrégibb leírója, Lakatos István, az 1600-as évek végéről. 1767-ben Fridwaldszky J. (2.) Hatojkat és Polanyaeről beszél (Kézdi Polyán jelenleg Kézdiszentkereszt). Kibédi Mátyus István 1766-ban a Nagy Batzoni Pisztrángosi meszes és az Uzonkai vasas borvizeket ajánlja. Az egymásután sűrűn megjelenő leírásokban (magyarul, de főként latinul és németül) mindjobban szaporodnak a borvizes helyek nevei. Sőt, a XVII. század végén elemzéseket is közölnek le, amelyek a mostani tájékoztató s típus megállapítására szolgáló munkálatoknak felelnek meg. A földrajzi munkák sűrűn foglalkoznak az önálló Erdély leírásával s érdekes, hogy mindig van köztük különbség a felsorolt nevekben¹.

¹ Egy monográfiában lehet majd szó ezeknek a *részletes* ismertetéséről!

I. A RÉGI IRODALMI ADATOK KÖZÜL VEGYÜK A LEGTELJESEBB- NEK LÁTSZÓ CRANTZ-FÉLE MUNKÁBAN SZEREPLŐ ÁSVÁNYVIZES KÖZSÉGEKET.

(A zárójelben közölt szám a hátul felsorolt irodalom sorszámozott műre vonatkozik, amelyben az illető község vizének az elemzése megjelent. Crantz azoknak a neveit is közli, akik az illető víznek a legelső vegyi vagy gyógyászati ismertetői voltak.)

ARAPATAK (Máttyus István). A régi közigazgatási határok szerint a mai Előpatakfürdőnek volt a régi elnevezése. Az egykori fürdőtelep az utóbbi időkben Előpatak néven külön községgé alakult. Megjegyzendő, hogy a fürdő belterületén levő közismert forrásokon kívül igen sok teljesen hasonló van az Előpatak fejében, a Görgő csúcsa alatt.

HIDVÉG (Máttyus). A mai önálló Nyáraspatak község idetartozott akkoriban, mint telep, mert ezen a részen van a borvízforrás a Nyáraspatak déli ágának a fejében.

FARKASPATAKA (Chenot). Ez nem községnek, hanem a Bölön község határában levő forrásnak volna a neve, mert azt tulajdonképp Farkaslaki borvíznek nevezik, a fölötté levő csúcs elnevezése után.

NAGYBATZON (Máttyus). Nádasalja, Pisztrángos, Uzonka külön-külön vannak említve, de mind Nagybacon község határába tartoznak. Valamiennyi a kárpáti homokkő területén ered. E forrásokon kívül még több van a Sugó, Kigyós, Sós, Sötét patakokban. Ez utóbbiban kénes édesvízű.

TELEGDI BATZON helynevet külön említi meg, de ez a vármegyék rendezésével beolvadt Nagybaconba.

ALMÁS. Lehetne Homoródalmás is, mert annak a határában vannak borvizes források. Mivel a sorrendben Crantz a szomszédos Kézdi székbeliek között említi, így csak Kézdiálmásról lehet szó. Itt csak a Lemhény patakba beömlő VERES patak mellett levő édesvízű kénes forrás jöhet számításba, amely közlekedésileg Lemhényhez esik közelebb s a katonai térkép adatai szerint már ennek a községnek is tartozik a határába. Az 1900-as évek elején az akkori Szántó Károly jegyző betonmedencés fürdővé építette ki. Ennek a forrásnak a víze volt, amely az 1700-as évek közepén e vidéken a kutatókat félrevezette a sűrű kentejkiválástól fehérre színezett vizével s ennek az alapján kerülhetett be az irodalomba a higanynak az itteni előfordulása. (1. Székelység.)

BÉLAFALVA. Újabban a lakosság nem tud róla. Valószínűen a falu alsó és a Kurtapatakra vivő utca utolsó házainak kútjaiban levő vasas lerakódású s már kihalófélben levő gyengén borvizes ízű kútról lehet szó. A falu fölött, a Sajkáta nevű helyen, egy eltűnőfélben levő, a sárgás vasas lerakódástól eliszapolt forrás van.

BODOK. A ma már egészen nagy irodalommal rendelkező s milliós palackszámot elért híres vízről Crantznak az a megjegyzése van, hogy nagy ereje miatt semmi jelentősége nem lehet!

HATOLYKA. Borvizes falu. A falu közepén kis fürdőmedencéje is volt. Ez a gyengén beszívárgott talajvízből táplálkozott s éppen a vízszé-

gényisége miatt hagyták fel. Itt tulajdonképp erős széndioxidos gázömlésről van szó, gázfürdőnek lehetne átalakítani.

KOVÁSZNA. A sok borvizes forrása és kútja miatt valóságos fürdővárossá fejlődött. Már eddig is nagy irodalma van.

KÉZDISZENTLELEK. Crantz több forrásról tesz említést. Ma senki sem tud arról, hogy a község határában borviz volt. Annyit sikerült mégis megállapítani, hogy a Kászonpatakában, a Tóth-malom fölött, a víz állandóan bugyborékol s mint a közeli lakosok mondják, alacsony vízállás-kor ez a rész szárazra kerül s akkor azt kissé körülássák s a borvizet hordják. Régen Kiskászon község közigazgatásilag ide tartozott s nagyon valószínűen ennek a falunak a felső végéhez közel eső köpös borviz s a mellette levő borvizes medencéről lehet szó.

MÁLNÁS. A község határában több helyen van borviz s ezek közt az a nagyobb csoport keltette a feltűnést és ez is szerepelt mindig az irodalomban, amelyek kihasználására a mai Málnás-fürdő alakult. De igen sok forrás van a fürdőtől keletre leendő Száldobos nevű patakban is. Ezen a részen az Olt mindenütt bugyborékol a gázömlésektől.

NAGYAJTA. Ma senki sem tud arról, hogy a községben vagy a határában általában véve borvízforrás volt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a Középjáta határába tartozó ú. n. Dombos fürdőről van szó, amely a Kakas patak egyik déli mellékvölgyében van, a Köröspatakra vezető megyei út alatt. Itt 3 forrás van egymásmellett, az egyiket primitív fürdőmedencévé építették ki. Igen kevés vízű, édesvízű kénhidrogén forrásról van szó.

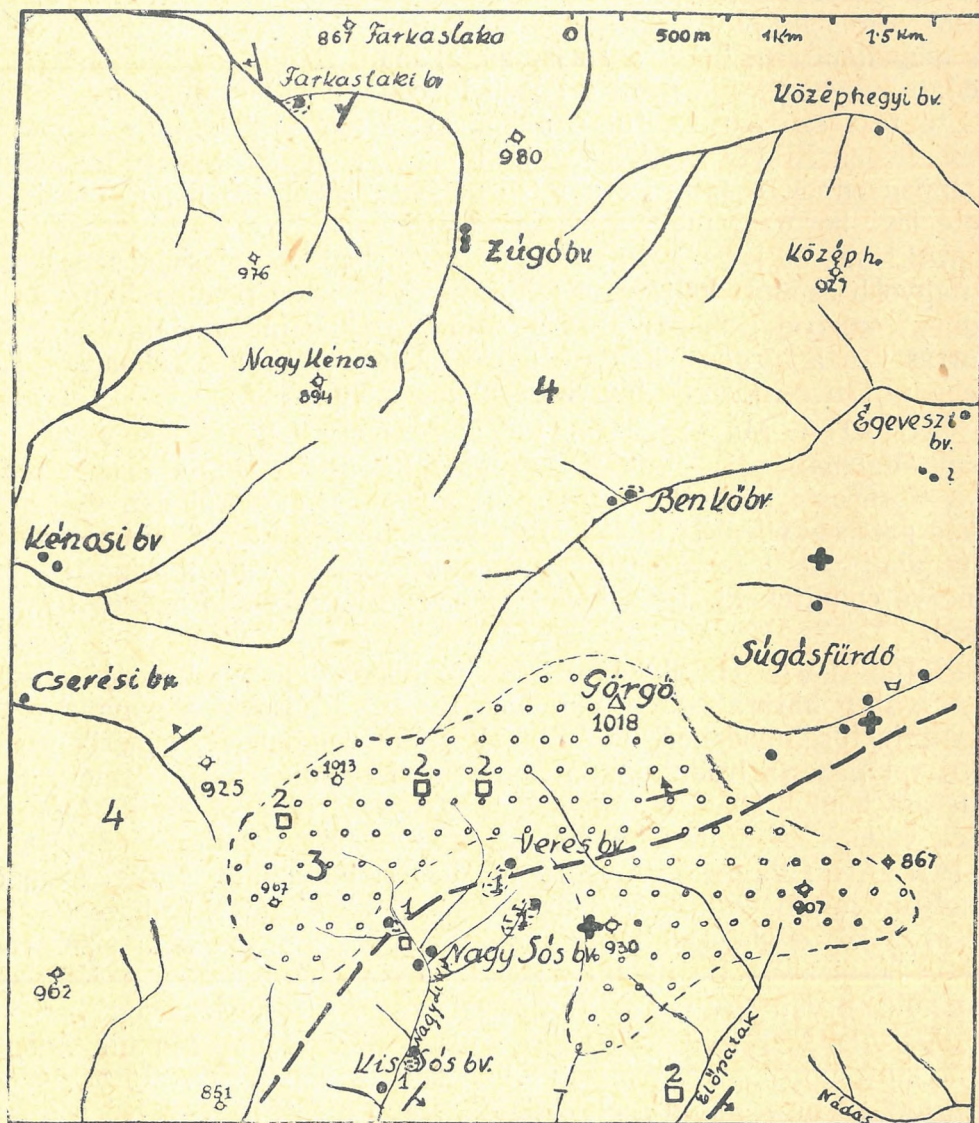
PETŐFALVA. Hatolykához közel s ahhoz teljesen hasonló borvizes falu. A község határa is tele van borvizes forrásokkal s a nyugati részén kis primitív fürdőmedencét is építettek s Fortygó néven ismerik a vidéken. Itt találták az irodalomban „imecsfalvi múmia“ néven ismert leletet is, a terasz homokjában, a falu déli részén, ahol száraz széndioxidos gázömlések vannak. A száraz homok és a gáz okozta a múmiaképződést.

POLYÁN (Wagner). A legrégebb ismert borvizünk. A régi irodalomban polyáni néven említik, az újabb neve a községnek Kézdiszentkereszt. Nemcsak a két egybefoglalt forrás borvízkútja van, hanem a szomszédok kútjai is borvizesek. Ezenkívül a falutól északra, az erdőn, a Kecsehim nevű patakban van egy különálló borvízforrása. A terület kárpáti homokkő.

SÁRFALVA. Borvízforrásról a faluban nem tudnak semmit. Azonban sikerült kinyomozni, hogy a falutól délkeletre a határon, a Borzás nevű helyen, egy 20 m átmérőjű helyen kopár folt van. Ez a pont beleesik abba a törésvonalba, amely a torjai Büdös, Oroszfalva, Osdola határában levő borvizes pontokat összeköti.

SEPSISZENTGYÖRGY. A város belterületén most is megvan a kénes vízű Györgybiró-féle, egyszerű kádas, melegített fürdőberendezés. Ehhez közel, már a Debren pataka medrében, a téglavető alatt, 2 borvízforrás van cementköpűbe foglalva. A Szemerja nevű városrészben még egy pár évtizeddel ezelőtt, a Bogáts-féle telken volt kénes kádfürdő, amely már megszűnt. Az Előpatak felé vezető úton az utolsó házak után egy betonfoglalású, bővizű kénes forrás van. A Nádaspataka mellett, fent az erdőn, említenek borvizes forrást. A városhoz tartozik a külön név alatt szereplő Sugásfürdő.

SYGAS, igazában Sugásfürdő, amely, mint előbb említettük, Sepsi-szentgyörgy város határában fekszik, attól északra, kb. 8 km távolságra. Kis fürdőtelep, a telepen levő forrásokon kívül, szerte az erdőben, több forrásos és gázömléses hely van. A terület alsó krétakárpáti homokból áll.

2. kép. Előpatak—Sugásfürdő borvizei.

1 = Mésztufa és vasokker lerakódások, 2 = Nagyobb mészkötömbök a kárpáti homokkőterületen, 3 = Alsó kréta konglomerat. 4 = homokkő és pala. Szaggatott vonal = antiklinalis tengely. A fekete pontok a borvízforrások. Kereszt CO_2 = széndioxidos száraz gázömléses helyek.

Dr. Bányai János eredeti felvétele.

ZABOLA. A község lakosai általában semmit sem tudnak arról, hogy a határukban ásványvizek fordulnának elő. Pedig az irodalomban a régi országhatáron levő sósforrások (Putna, Murdan) sokszor szerepelnek a petróleumkutatásokkal kapcsolatban. De a részletesebb utánajárással kitéjt, hogy a község alsó határában is vannak borvizek. A Zabola-fúrész-

telep vasúti állomás közelében a megszünt fatelep kútja borvizes. Éppígy a gróf Mikes-féle „Éva major“-ban is 3 borvizes kút van. Egy borvizes forrásokban gazdag hely került felszínre, amikor a határnak, Martonfalva irányában, a Feketeügy mellett levő mocsaras rétet lecsapoltatta gróf Mikes.

ZALÁNY. Tulajdonkép Zalán község, amelynek a sok borvize a későbbi irodalomban szóba sem kerül. Pedig a községben s közel a községhez több helyen előforduló földes, vasas vizei igen alkalmassá tennék a községnek fürdőteleppé való fejlesztését. A falutól délre, Szász István főmérnök erdejében, pedig kénészvízű források vannak. A terület az alsókréta-kori homokkőves zónába tartozik. (Valamikor idetartozott az egykori üveg-huta-telepen alakult Zalánpatak, most önálló község, határában levő borvizes terület is.)

IMECSFALVA. Ujabban nem tudnak semmit, hogy a falu határában használatra alkalmas borvízforrás volna. A határnevek közt pedig szerepel. A falu alatt, a Gelence patak kanyarulatának átvágása közben, találtak egy borvízforrást, de az is eltűnt az áradások alkalmával.

II. A KÉSŐBBI IRODALOMBAN SZEREPLŐ HELYEK.

TORJAI BÜDÖS BARLANG. Eleinte Sombor pataki fürdők néven említik (Zsombor pataka fejében, amely Bükszád község felé folyik le). Az itt kialakult egyszerű építményű fürdőtelep Mikes-féle fürdők néven volt később ismeretes, de együtt volt a barlang alatt az egykor „Sósmező“-nek nevezett réten, de már a torjai határban, a volt báró Apor-féle birtokon levő másik teleppel. Együtt mindig, röviden *Büdös* néven említik. Mivel a Hargita mentén ilyen „Büdös“ nevű fürdőtelep volt, azért kellett az irodalomban „torjai“ néven megkülönböztetni. A közelben alakultak ki Csiszárfürdő (1896 körül) és a Bálványosvára alatti forráscsoporton a Bálványosvár-fürdőtelep, vagy röviden az alapító bank neve után Transylvania-telep. A Büdös barlang alatti fürdőtelep neve 1895-ben, az akkori viszonyok szerint modern fürdőszálló megépítése után, a kellemesebben hangzó Bálványosfürdő nevet vette fel. E környéken nemcsak a fürdőtelepek forrásai fontosak, hanem az erdőben elrejtve levők is. Ezeknek a fejlesztését vette tervbe gróf Mikes, amikor a birtokon a Bükszád község határában levő szakaszra menő forrást egy óriási nagy fürdőtelep alakjában akarta kiépíteni. A munkálatok megkezdődtek 1943 nyarán s az építkezési tervekhez az összes források be voltak térképezve s a fürdőfejlesztés terve készen volt.

A Büdös barlang környéke ma már hatalmas irodalommal rendelkezik, de fontos volna egy olyan összefoglaló nagy munka, amely részletes térképen tenné közismertté a vidék összes forrásait, amint a munka meg is kezdődött a Bálványosfürdő telepének 5000-es méretű, Zayzon Géza műszaki főtanácsos térképe alapján.

SÓSMEZŐ és OJTOZ környékén levő sós- és édesvízű kénész forrásoknak a régi Ojtoztelepi része alatt egy 75.000-es színezett geológiai térképen már ismertek Böckh Jánosnak a Sósmezei petroléum-előfordulásokról szóló munkájában. Kiegészítésre szorul az Ojtoztelepen felül eső rész.

MIKÓUJFALU (8.). A Hankó-féle ásványvizes munkába a határában levő *Hunnia* alkalikus-sós borvizének az elemzése által került be, mint legtöbb székelyföldi forrás, amelyet Hankó elemzett. Az Olt mellett a vasas szénsavas vizeknek egy egész sorát találjuk. Viszont a községben, fent a teraszon a községháza körüli kutak a Hunnia típusú sósízű vizet tartalmazzák. Fent az erdőn, a Kis Patakban is van, elkülönülve az előbbieket csoportos előfordulásától, két vasas borvíz.

ELŐPATAK (11.) Az 1700-as évek irodalmában még ismeretlen név, mert a kezdődő szerény telep Árapatak község határában lévén, annak a nevére szerepelt. Alig van ásványvizekkel foglalkozó munka, amelyben e fürdő ne lenne említve. A források azonban, amelyek közismertek, nemcsak itt találhatók a telepen, hanem egy hasonló forráscsoport van a Görgő csúcsa alatt, az Előpatak völgyének a fejében. (Ezek a Görgő körüli forrásokat egybefoglaló 25000-es térképen vannak feltüntetve!) A fürdőtelepek feldolgozásának mintájára mellékeljük a fürdőnek kataszteri térképlapjait, a források feltüntetésével!

ÁRKOS. A Hankó-féle elemzéssel került be az irodalomba a *Gloria*-forrás révén. A falu határában, fent az erdőn, még több forrás van, köztük a Benkő-forrás is, amely mint a Gloria, palackozva közismert Háromszéken. A források mind az alsókréta homokkőben erednek.

ZALÁNPAKAT forrásait Orbán Balázs említi s több érdeklődés a gazdag borvízvidék után többé nem is mutatkozott. (6.)

LISZNYÓPATAK. Érdekesen írja Orbán Balázs (6.). A Lisznyó patak völgyében, nem messze a vártól, — Szép patak beszakadásánál, — kénköves fürdő buzog fel, melyet régen nemcsak a belföldiek, hanem „oláhországi boérok is nagy számmal látogattak“, de Előpatak felemelkedésével ez lehanyaglott s most nagyon kevés látogatója van. Kárpáti homokkőből eredő kénhidrogén források. A mai Lisznyópatak község valószínűleg az egykori fürdőtelep körül építkezők maradványából fejlődött ki.

KISBOROSNYÓ (6.). Orbán Balázs a Bagoly patak szélén talált Büdöskút nevű forrást, amelynek tejfehér lerakódása van. A Várberccel szemben a Macskás nevű csúcs északi aljában van a Varnica nevű gyönyörű forrás, amely mellett a sziklában látszik az ide látogató óriásnak a nyoma. A Macska farkánál a Szereda alatti Aranyoskútnál, a néphit szerint, aranycsepegés van. Ezek a helyek közelebbi kutatásra várnak!

VAJNAFALVA. A község területén levő sok borvízforrást és gázömlést a régi irodalomban Kovászna neve alatt említették, mert oda tartozott közigazgatásilag.

ILLYEFALVA (6.). Orbán Balázs említi a Száldobos nevű határ részben levő s az előpatakihoz hasonló borvizet. A szénkutatások alkalmával találtak széndioxid gázömlést. Tényleg, a Száldobos nevű erdőrész alatt, a Hosszúbérc pusztáján, a Felszegi patak jobb partján, az áradáskor előnthető helyen, egy kis cement köpűbe foglalt forrás van, amelynek a közelében a mártban s a patakmederben borvizes-vasas szivárgások és széndioxidos bugyborékolások vannak. Hogy régebben itt, talán a pleistocen alatt erőteljesebben működő források voltak, mutatják a Felszegi patak által lejjebb feltárt vasokkal festett homokrétegek.

Az előbb említettekben foglalt forrástól délre, mintegy 100 m távolságra, — mint mondják, — esős időkben a kis, kiszáradt gödrök bugyborékolnak az ott összegyűlt vízen feltörő széndioxidtól.

Innen nyugatra kb. 150 m-re, a domboldalon mutattak egy helyet, ahol az 1905-ös években fúrással tártak fel egy előpatakihoz hasonló borvizet, vízemelő kúttal szerelték fel s mellette egy kis deszkaházat is emeltek. Ismeretlen tettesek tönkretették az egész felszerelést!

E borvizes terület a kárpáti homokkő-zóna szélén van, ahol a medencelerakódások kezdődnek dombok alakjában (levantei, pleistocén terrasszal fedve).

Fent az erdőn, tisztán a kárpáti homokkő zónájában van a Toronyfarkinak nevezett s itatóvályúkkal felszerelt bővízü forrás, amelynek erős vasas lerakódása van, de minden borvizes iz nélkül, úgy látszik, egy kihálóban levő borvízről van szó.

GELENCE (4.). Fichtel említi, hogy az erdőn meszet lerakó dús forrás van. Ilyen források a kárpáti homokkő területén igen gyakoriak s rendszerint a megszárt borvizeknek a helyét jelölik. Igen sok helyen a borviz ma is megtalálható, mint a torjai Büdös barlang környékén. A régi határhoz felnyúló erdőkben emlitenek sósforrásokat és kénes vizeket. Ezek közelebbi megvizsgálásra várnak.

KÉZDIVÁSARHELY. A város nevén említett borvizforrások tulajdonkép a szomszédos községek határába esnek közigazgatási szempontból. A város tulajdonában van a Kézdiszentkereszt határába tartozó Katrosa nevű erdő is Kászon felé. A Katrosa patak völgyében édesvízü kénhidrogén kis fürdőmedence van. A patak fejében tovább még 4 hasonló forrás és egy kihálófélben levő meszes-vasas lerakódású borviz van. (25.000-es lapon térképeztem be ezeket.) Kézdivásárhelynek egy nagyobb erdőrésze a Nagy Sándor csúcsa alatt van, melyeket Kecskés és Zsiros néven ismerik. Itt is több sós-kénes forrás s lent, közel a régi határhoz, az egykori fűrésztelep mellett, borvizforrás is van. A bitumenes palából nyers petróleum szivárgása miatt nevezték el az erdőrészt. Ez a forráscsoport közel van a moldvai részen levő Szalánc-fürdőhöz (Slănic Moldovenesc), amelynek modern vízelemzései vannak.

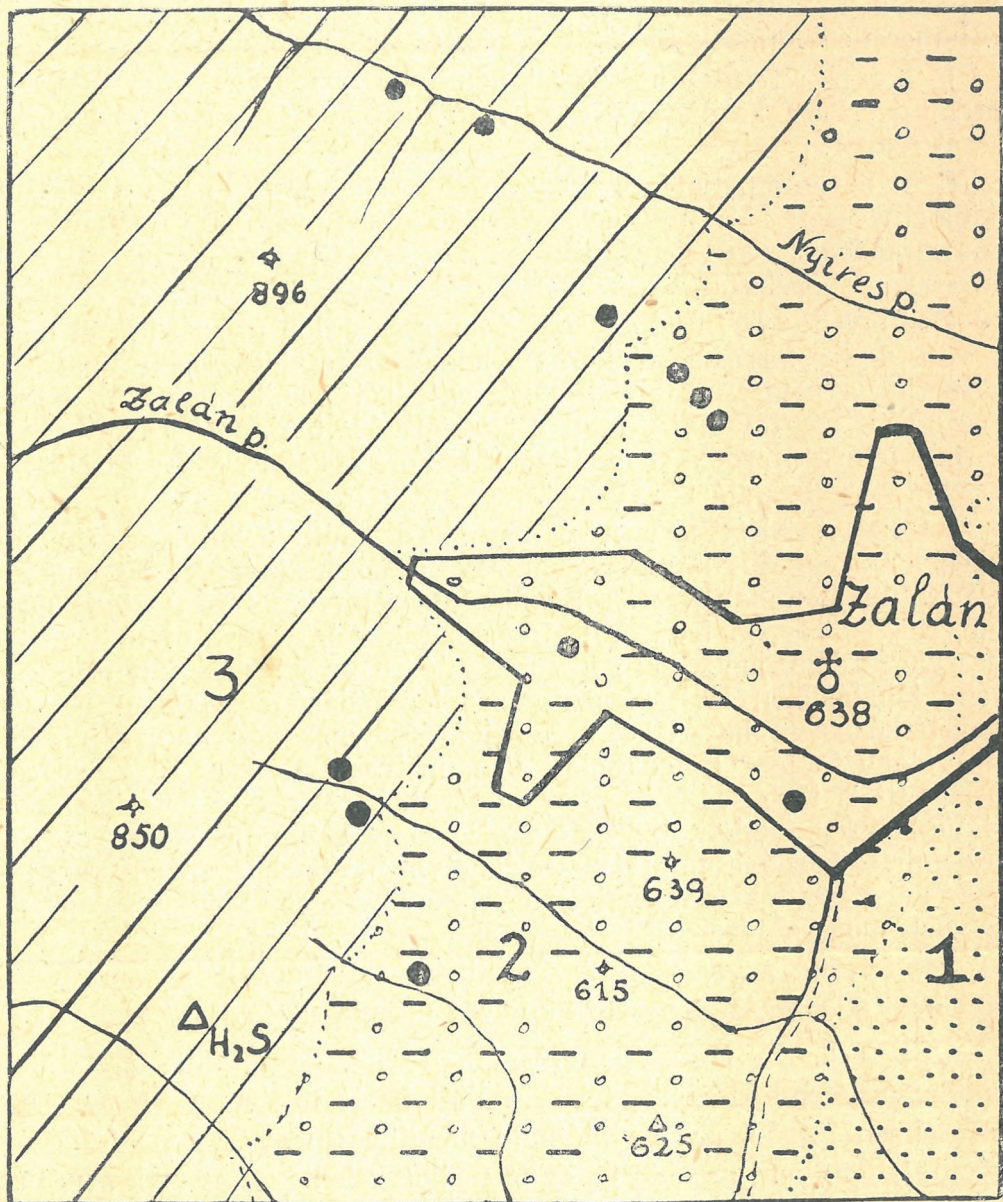
Rendszerint a város nevén említik az oroszfalvi határban fekvő Fortyogó nevű kis fürdőtelepet is, borvizes strand- és kádfürdőkkel. (10.)

OSDOLA. A Brassóban megjelent „Encián” című turista lapban közöltem már egy kis ismertetést a régi határ mellett a Kovács hegyről (helyesebben Kovás, az itt található menilites palák miatt). Jóízű, vasas borviz található fent az oldalon az út mellett s lent a völgyben, nem messze innen sóskút van.

FUTÁSFALVA. Papp Károly dr. közölt le a Földtani Közlöny 1912. évi kötetében részletes ismertetést a falu határába tartozó Pokolvölgy forrásairól, vízelemzésekkel együtt. A térképen közölt forrásokat azóta fel lehetett szaporítani e terület és a falu közti részen felkutatottakkal. A falu déli részén, az utolsó házaknál, gyengébb borvizes forrás s mellette egy pár lépésre kénes vízü fürdőmedence található.

ALSÓCSERNÁTON. A falu környékén több kénes vizű forrás van. (6.)

FELSŐCSERNÁTON. A közismert s Orbán Balázs által is említett Csókás fürdő kénes vizén kívül a Nagy patakban és a Tör patakban vannak hasonló források. (6.)

3. kép. Zalán község ásványvizes forrásai.

1 = Andezit homokból álló terasz. 2 = Kárpáti homokkő termelékletje. 3 = Alsó kréta kárpáti homokkő és pala. A fekete pontok = meszes-vasas borvizek. Háromszög H_2S = édesvízű kénhidrogén forrás.

Dr. Bányai János eredeti felvétele.

OLTSZEM. A vasúti őrház mellett kis fürdőmedence s bent a réten borvizes szivárgások. A Bodrok néven említett s a régi irodalomban elter-

jedti sós-kénes víz tulajdonkép Oltszem határában van, a vasúti őrháztól felfelé, a vasúti pálya közelében, innen nem messze. De van kénes forrása az Olt nyugati részén levő erdőkben is, kb. Málnás falu irányában. Három gyengébb borvízforrása van az oltszemi kastélynak lejövő völgy közepe táján, a tanya fölött.

MIKLÓSVAR. A falu fölött az erdőszélen, a Sárosbükk patakban van egy kénes-édesvízű forrás, amely csordaitatónak van berendezve. (Lásd: Bányai János: Barót-ajtai barnaszén terület. 1914.)

III. AZ EDDIG NEM ISMERTETETT FORRASOK.

BESENYŐ. A falu fölött, már az erdő közt, szerény kénesfürdő van, amelyről jóformán csak a helybeliek tudnak.

MAKSA. A falunak lejövő Besenyő patakban fent az erdőn említene kénes, bűdös forrást. Ez közelebbi vizsgálatra vár.

DALNOK. A község fölötti erdőkben, északra és nyugatra, több kénes édesvízű forrás. Ezek közül legnevezetesebb a Bűdöskút pataknak a fejében a nyugatra forduló hajlásában levő kis fürdőmedence, mellette számos forrással. Szászné patakában az erdő szélén hasonló primitív fürdőmedence, mint mondják, legerősebb a Mongorcsi vagy Víz tisztája nevű árokban levő. A község alsó részén a Kenderes patakban is van egy felhagyott kis fürdőmedence. (Valamikor betonmedence volt itt, fürdőkabinokkal.) Scheint a Land u. Volk v. Szeklerland 1832-ben kiadott munkájában a Nádasgödre nevű helyen timsós lerakódást említ!

SZENTKATOLNA. A Fortyogó Fürdő felé Oroszfalu határát képező lecsapoló árokban van egy igen hordott, jóízű borvízforrása. Az árokban mintegy 50 m hosszúságban szivárgások és bugyborékolások láthatók. A vasúti megállójától északra eső mezei út keresztezésénél van egy kimúlófélben levő borvízforrás, éppen a vasút árkában. Igen vasas lerakódású.

KŐVÁR. A községbe lejövő patak mellett van kénes édesvízű forrása.

SZARAZPATAK. Az előbbi völgygel párhuzamosan lejövő patakban 3 kisebb szabad kénes forrás van, édesvízű. Egy másik egész külön ettől a csoporttól a falutól északra, a Madonka-tető keleti oldalán, éppen a 854. magassági pontnál van, az erdei út mellett.

ESZTELNEK. Az itteni előfordulásokra a 25.000-es térképlap Borvizfeje nevű 788. magassági pontja hívta fel a figyelmemet. Tényleg, a falu felső végén egy utcai kút s mellette az udvaron levő kút voltak borvizesek. A falun kívül a Kis Tamás földjén erős széndioxidos gázömlés és ehhez közel egy másik helyen szintén. Orbán Balázs a Háromszékről szóló kötetében említi az eltűnt Jézus forrást a falu északi végén, lent a patak mellett, amelynek gyógyhatást tulajdonítottak s kápolna is volt mellette!

KÉZDIMARTONOS. A falu fölött, a Kenderes-tó patakban, az erdő alatt, Finta Vilmos igazgató buzgóságára hidegfürdő-medencét és kádfürdőt építettek az 1930-as években. Alatta a patakban még 2 forrás. Ezek valamennyien édesvízű kénesforrások. A faluból Osdola felé vezető út közelében, az Óriáskő-patak mellett van erősen bugyborékoló szénsavas, meszet-vasat lerakó borvízforrása. Elhanyagolt állapotban.

GELENCE község határában, az erdőn, állítólag Csiby plebános borvízforrást talált. Fichtel szerint kövesítő forrása van.

PÁVA. A Nagy patak martján, a falu fölött, a Nyír nevű helyen, egy gyenge, alig bugyborékoló, kevés vasat lerakó borvizforrása van.

KOMMANDÓ község, mint fatelep alakult ki a régi Papolc határában. A fűrésztelep fölött keletre, alig pár száz lépésre az erdőben kénes forrás. Hasonló a környéken több van.

ZÁGON. A régi határ felé, az erdőn, az előbbi vonulathoz tartozó kárpáti homokkőben említenek több kénes forrást.

COFALVA. A falun alúl, a Várhegyre átvivő híd mellett, a Feketeügyben van erős gázömlés.

VÁRHEGY. A falutól északra, a Lécfalvára vezető út mellett, egy lecsapolt, mocsaras rét van, amelynek az árkában gyengén bugyborékoló vasas lerakódású forrás van.

LÉCFALVA. A Feketeügy martjában, ahol a Telek felé tartó mezei út gázlója van, a víz állandóan bugyborékol a nagy széndioxidos gázömlés miatt. A mart alatt dr. Keresztes Károly 1 m átmérőjű foglалásba borvizet fogott fel, amelyet az áradás eltemet.

KÉZDIMARTONFALVA. A figyelmemet e községre a Bogáts Dénes által gyűjtött helynevek hívták fel, amelyek közt Borvízkút és Borvízremenő elnevezések ma is megvannak. A helyszínen sikerült megállapítani, hogy a Feketeügy martjában a forrás megvan ma is és amint a hely szárazra kerül, kis gödröt ásna neki s a lakosok hordják is.

KÖRÖSPATAK. A Nagyajtára vezető út közelében, a Csinód patak völgyében, magasan a patak szintje felett, az oldalon egy kis fürdőmedence van kénes édesvízzel. Mint mondják, feljebb van még egy kénes forrás. Vajon a Büdös tető nevű helyen nincsenek hasonló források?

NYÁRASPATAK. Ujonnán alakult község Hídvég határában. A falun lejövő Nyáras patak déli ágában van egy jóízű borvizforrása.

LIGET. Ennek a határa régen szintén Hídvéghez tartozott. A Korlát patak fejében, a Cseresi hegy északi oldalán lemenő kis mellékágban van egy kis jóízű borvizforrása. (A falu melletti Büdös oldal helynév mire mutat?)

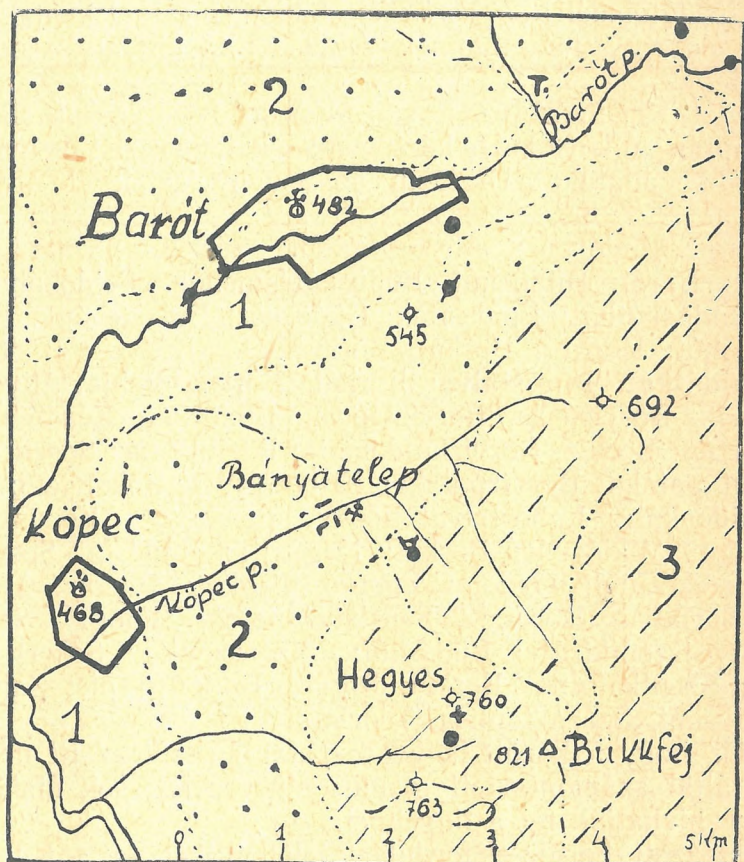
BÖLÖN. A Crantz-féle jegyzékben szereplő Farkaspataka nevű víz e község határában van, de az igazi neve Farkaslaki borvíz. A Farkaslaki borvíz völgyének a fejében, a Görgő csúcs alatt van a Zugó nevű borvízforrás. De van egy kénes, édesvízű fürdőmedence is a községtől délre, az erdőszélen. (Lásd előbb Farkaspataka.)

KÖZÉPAJTA. (Lásd Nagyajta.)

KÖPEC. A Hegyes tetőn, az út mellett, széndioxidos gázömléses hely van. Alatta, a Kurta patak mellett, fent az oldalon, egy kevés vízű borvízforrás található. Az ú. n. Fenyves borvíz, a szénbánya fölött tulajdonképp Barót község határába tartozik.

BARÓT. A Szálaserdő nevű részen van egy ivóforrás és mellette egy szerény fürdőmedence, kevés vízbőséggel. A Vastag törmelék lejtő nem alkalmas forrásfoglalásra. A község keleti oldalán, a réten van a beszívargó talajvíztől felhígult faköpüs borvíz, a Takó kaszálón. Innen nem messze,

a hegy alatt, a csordahajtó út közelében, egy gyengén szejkés izú forrás szintén. A községen alul, a Barót pataka martjában említettek időnként felbukkanó vasas lerakódású forrást.

4. kép. Köpec—Barót határa.

Jelmagyarázat: 1 = árterület (alluvium), 2 = Terasz és barnaszénképződmények (pleistocén és pliocén), 3 = kárpáti homokkő (krétakorú). Fekete pontok = borvízforrások (az áthúzottak eltűntek, vagy eltűnőfélben). + = széndioxidos gázömléses hely. T = timsós föld.

BODOK. A falura leménő Komlós ároknak a Csere tető felé eső oldalán Nagy Béla ref. pap az 1930-as években egy kis mocsaras helyet megásott. Az addigi bugyborékolás miatt borvízre gondolt. Később megfúrták a helyet s állandó metános gázömlést kaptak.

BARÁTOS. A vasúti állomáson, a fatelep számára kútásás közben, kaptak borvizet. Igen jó ízű borvízforrást tártak fel a Szörcsére vezető mezei út közelében, csatornaásás közben. A barátosi erdőn is tudnak egy kénes forrásról.

KISKÁSZON. Lásd Kézdiszentlélek.

KÉZDISZENTKERESZT. Lásd Pollyán-Kézdipolyán.

CSISZARFÜRDŐ. Lásd Torjai Büdös barlang—Bálványosfürdő.

BÁLVÁNYOSVÁR FÜRDŐTELEP. Lásd Torjai Büdös barlang.

LEMHÉNY. Lásd Almás.

FORTYOGÓ FÜRDŐ. Lásd Kézdivásárhely.

OROSZFALU. Lásd Kézdivásárhely. Újabban a falu határában a Fortyogó fürdőről a faluba vezető mezei út szélén ásott árokban tártak fel borvizet. A fürdőtől délre, a Török-féle földön, fúrással kaptak szintén borvizet. A községben a templommal szemben levő kútban széndioxidos gázömlést említenek.

Az eredeti s a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában elhelyezett régi okiratok alapján a következő községeinknek feljegyzett helynevei alapján kellene további adatokat tisztázni az ásványvizeink előfordulása szempontjából²:

Angyalos: Büdöskút; Alsócernáton: Sós-zék, Szejkés-kút; Barátos: Sós-földszere; Barót: Büdöskút, Büdöskút-tramenő; Feldoboly: Sóhelytető, Büdöskút, Büdöskúthát; Egerpatak: Büdöskút; Eresztevény: Borvíz; Gidófalva: Büdöskút; Haraly: Borkút, Borkút-lábja; Hídvég: Büdöskút oldala; Ikafalva: Büdöskút; Imecsfalva: Borkút, Borkútdombja; Illyefalva: Alsóborvíz, Borvíz, Borvizeske, Borvízláposa, Büdöskút; Kézdi-almás: Borkút; Kézdic-somortán: Borvíz, Borvízkútdombja; Kézdi-kővár: Sós-kút; Kézdiszentlélek: Sós-kút pataka, Borvízpataka; Kisborosnyó: Sóhelytető; Köpec: Borvízoldal, Büdöskút; Laborfalva: Sóstó; Lemhény: Köpüskút, Büdöstó; Málnás: Zugó; Miklósvár: Borkút; Nagyajta: Büdösfa, Sósmező; Nagyborosnyó: Szejkés-föld; Osdola: Zugató, Borkút; Papolc: Toplica; Réty: Büdöskút; Sárfalva: Borvíz; Sepsiköröspatak: Böfög; Sepsimartonos: Borkút; Sepsiszentkirály: Büdöskút; Szárazpatak: Sókert; Szászfalu: Szejkés-föld; Szentkatolna: Borkút, Borvíz, Borkútgyepje; Zabola: Borkút; Zágón: Büdöskút, Száraztoplica, Topricsa.

Hisszük, hogy a közölt helynevek alapján, sőt az itt nem közölt, de a lakosság által számontartott gyanús elnevezések sok újabb ásványvíz-előfordulásra hívhatják fel a figyelmet.

Ha tisztázott borvíz-előfordulási lelőhelyeket és a helynevek figyelemre méltó adatait összevetjük, kitűnik, hogy a volt Háromszék megyének alig van olyan községe, amely itt ne szerepelne. Megtörténhetik, hogy alaposabb utánajárással még azok közül is be fog kerülni egy pár a névsorba.

A volt Háromszék megye eszerint az országnak ásványvizekben leggazdagabb területe s azt lehetne mondani, alig van olyan típusú víz, amely ezek közt feltalálható ne volna.

A részleteknél, amelyeknek a pontos felvétele is megkezdődött, csak a háborús körülmények miatt pusztultak el adatok, szükség lesz egyes községek forrásadatainak a kataszteri térképlapra való rávitelére. Ezek is megvoltak, de közülök csak Előpatak, Málnásfürdő és Bodok térképlapjai maradtak meg a hidrogeológiai adatok feltüntetésével. Eltűntek s így új felvételekre várnak: Kovászna, Petőfalva, Hatolyka, a torjai Büdös Barlang környéke (beleértve Bükszád község határát is).

Épp így sort kell kerítenünk az egyes kiválasztott, alkalmas és fejlesztésre érdemes vizeinknek a legrészletesebb s a legkorszerűbb elemzé-

² A fenti adatok levélbeli közlését Bogáts Dénes múzeumőr barátomnak köszönhetem, aki a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében levő határnevekről szóló munkáját az ásványvizeink szempontjából volt szíves kiegészíteni.

sére. Egy pár vizet kivéve a többi, mind csak a típus megállapításra alkalmas átlagelemzést mutat fel. Gyógyászati szempontból pedig éppen a nehezen kimutatható ritka elemek a legfontosabbak. Ezek emelhetik csak igazán a vizeink értékét (például a legutóbbi időkben tudtuk meg csak a kovásznai sósborvizek igazi értékét a bennük rejlő arzénben).

A források felsorolásánál tervemtől eltérően nem térhettem ki a források környékének földtani leírására, mert az igen felduzzasztotta volna e munkát, épp így kénytelen voltam mellőzni ezuttal a meglévő ásványvízelemzéseknek is a közlését. Ezek nagy részét az idézett munkában találhatja meg az érdeklődő.

Hangsúlyoznóm kell a végén, hogy e munka csak számbavevés akart lenni s az előfordulási adatok szempontjából kiegészítésre vár, bár a legtöbb forrásnak az adatai kataszterszerűen össze vannak gyűjtve s várják a leendő remélhető kiegészítésükkel a volt vármegye borvízeinek monográfikus kiadását.

Székelyudvarhely, 1949. február 10.

IRODALOM:

(Csak a legfontosabbakat s főként azokat közlöm, amelyek legelőször emlékeznek meg az egyes előfordulásokról s amelyek elemzési adatokat tartalmaznak.)

1. K. Mátyus István: *Diaetetica*. 1766. II. k. (A későbbi bővített kiadás 1780 körül, már sokkal több s átlag analízisekkel csoportosított ásványvíz felsorolását tartalmazza.)
2. Fridvaldszky J.: *Mineralogia M. P. Transilvaniae*. 1767.
3. Crantz H. J.: *Gesundbrunnen d. Österr. Monarchie*. 1777.
4. Fichtel J.: *Mineralgeschichte von Siebenbürgen*. 1788.
5. Barbenius J.: *Die Gesundbrunnen des Sekler Stuhle*. Háromszék, 1791.
6. Orbán Balázs: *Háromszék*. 1869.
7. Hankó V.: *Die Bäder und Mineralwässer d. erdélyer Landesteile*. 1900.
8. Hankó—Papp S.: *A Magyar Birodalom Ásványvízei és Fürdőhelyei*. 1907.
9. Papp K.: *A futásfalvi Pokolvölgye környéke*. Földtani Közlöny. 1912.
10. Bányai J.: *Kézdivásárhely vidéke*. Földtani Közlöny. 1917.
11. Bányai J.: *Előpatak*. 1936.
12. Crasu—Manole—Cociasu: *Apele Minerale din România*. Ținutul Bucegi. 1941.
13. Székelység. Szerk. Dr. Bányai J., 1931—1944.

A VOLT HÁROMSZÉK ÁSVÁNYVIZEI.

Saját felvetései alapján készítette.

Dr. Bányai János
geológus-mérnök

- = Szensavas források (Borvizek)
- ▲ = Lénés
- = Lonyhasós
- + = Széndioxidos gázrömlések (Mofetta CO₂)
- x = Metános
- = Éltűnt vagy eltűnőben lévő borvizek
- ◻ = Palackozott borvizek
- P = Petroleum előfordulások
- ▲ = Szénsavszűrőgyár. (Lé-megszűnt!)

1. kép. A volt Háromszék vármegye ásványvizei.

Nemesfémek előfordulása a Hargitában

Irta: Dr. BÁNYAI JÁNOS

Európa legszebb fiatal vulkáni vonulata, a Hargita, sokáig úgy szerepelt, mint egy anyagában nagyon egynemű andezitből felépített hegység. A közettani vizsgálatok tökéletesedésével mutatták ki, hogy az andezitféleségeknek szép sorozata található itt.

Már Herbach F., az 1878-ik évben s később Pálffy M. 1895-ben elég jó összefoglaló képet tudtak nyújtani a változatos, szép közettani összetételéről. E munka folytatója Szádeczky Gy. részben saját, főként az általam begyűjtött anyag mesteri feldolgozásával már világos képet tudott nyújtani a rendkívül változatos, és az alaphegységből asszimilált anyagok felvétele által kapott típuskeveredésekről. Sajnos, hogy e vizsgálatok mind nem jelenhettek meg, de kéziratban vannak.

Az utóbbi évtizedek részletes geológiai felvételei terelték rá a figyelmet sok olyan adatra, amelyek megvilágítják nemcsak a hatalmas vulkáni sor bonyolult szerkezeti összetételét (3, 12, 13, 19, 20, 26.), hanem a vulkáni utóhatások által előállott rendkívül változatos bomlási módosulatok szerepét (5. 8.) is. Különösen a borvizek kutatása adott alkalmat sok olyan ténynek a megvilágítására, amelyeknek szerepe éppen az újabb felfogás kialakulásában válik nagy fontosságúvá.

A legutóbbi időkig az volt az általános vélemény a fémtartalom szempontjából, hogy ezek teljesen hiányoznak a Hargitából. A már ősidőktől ismeretes tény, hogy az ősembertől kezdve találunk adatokat a vasolvasztásra, általában nem igen vették számításba, mert a vas felléptét nem a Hargita eredeti anyagával való összeköttetésnek tartották, mint azt Erdély nemesfémeket tartalmazó hegységeiben látjuk.

A vasat, akár limonit, akár a szferoszideritek alakjában is tárgyalták, azt mindig a borvizek témájával kapcsolták egybe és sehogy sem akarták a Hargita-kérdéssel megoldani.

Hogy a Kakukhegy szép hematit lemezkéi több mint egy évszázada foglalkoztatják a tudományos irodalmat s hogy az onnan kikerült vascsillám alakjában ismert csillogó szép kristálylapok az ásványgyűjtemények nagy ritkaságai, mind nem adtak elég tápot arra, hogy vajon még a most szemeink előtt is lejátszódó geokémiai folyamatok, mint amilyenek a borvizeknek, vagy még előbb a gejzireknek a szerepe, mégis csak kell jelentenek valamit az ércek keletkezése szempontjából.

Köztudomású s alapvető tény az érctelepek keletkezésének a vizsgálatánál, hogy repedéseken feltörő s mélyből felszálló forróvízes oldatok a felsőbb szintekben lerakódó ásványi anyagnak a hordozói.

Könnyű elgondolni, s azt már a részletes kutatási adatok igazolták is, hogy a forró oldatok, mint ásványképző tényezők anyagukat olyan rétegekből oldják ki, amelyeket az útjukban találnak. Közel a felszínhez a csökkenő nyomás és lehülés által az anyagok legnagyobb része leválik s a felszálló útjukat képező repedés falára lerakódnak. A lerakódásban elsősorban a nehéz fémek vesznek részt, azokkal a nemfémekkel, amelyek szintén nehezen tarthatók oldatban.

Ha most már e szemszögletből nézzük a Hargita esetét, a még most is működő melegvízi források, az egykori gejzireknek az utódai nyilván mutatják az ezen a területen még most is folyamatban lévő ásványképző működést. Ha a Hargita területén már ismert rendkívüli sok opál-előfordulási foltot nézzük, nyilvánvaló, hogy ezek nemcsak a felszínen lerakódott kovasavanyagok felszállítására mutatnak, hanem a mélyebben lerakott érces anyagok jelenlétére is engednek következtetni. Hogy ennek van már itt, a Hargitában is, elfogadható példája, a Madarasi Hargita csúcsához közel fekvő higanyérces (cinnaberit) előfordulásokra kell rámutatnunk, amelyek az erdélyi fejedelmek idején kitermelés alatt állottak.

Ezzel el is érkeztünk a Hargita nemesfémekének a kérdéséhez.

Hogy a Hargitában arany van, érdekes, hogy azt a falusi „kincskezesők” jobban tudták, mint a kutatók, a szakemberek. Ennek a paradoxonnak az a magyarázata, hogy amit már régen kimutattam (5. 8.), a Hargitában számos helyet ismerünk, ahol a borvízforrások közelében pirit-impregnációk vannak, amelyeknek a csillogása vakította el a mi falusi kutató társainkat, akik elfeledték azt a jó régi közmondást, hogy „nem mind arany, ami fénylik”!

Próbálkoztak az „aranyuk” értékesítésével, de sehol eredményt nem érhettek el, mert nem úgy volt az eset, ahogyan ők azt elképzelték, az egész piritet tiszta aranyként gondolván, hanem a tény az volt, hogy igen kis százalékban — mint általában — majdnem minden pirit-előfordulás tartalmaz ugyan aranyat, de ennek a kinyerése kohósítási eljárást kíván. Viszont ehhez, hogy kifizethető is legyen, hatalmas pirittömegre volna szükség.

Sok szép ábrándot, felcsigázott reménységet tört le a szomorú valóság.

És végeredményben mégis ezeknek a nagy „arany kincsek”-ben fanatikusan hívőknek van igazuk.

A részletkutatásokkal felszínre került rendkívüli sok adat alapján fel kell tételeznünk, hogy a Hargitában is kell számitanunk a nemesfémek előfordulására, amelyek közül az egyik biztosan jelenlévőt, a higanyt már előbb említettük is.

Papp Károly mutatta ki az Erdélyi Érchegeységben végzett vizsgálati alapján, hogy a vulkáni kőzetekben ott lehet reménység nemesfémek előfordulására, ahol ezek kristályos pala alaphegységet törnek át. Ugyanis a mindenféle anyagunk letéteményesei a kristályos palák, amelyekben ha esetleg nem is érckoncentrációk alakjában, amelyek már maguk is alkalmasak a kitermelésre, hanem impregnációkban fordul elő az érces anyag vagy tiszta fém, az áttörő lávaanyagba olvadnak be s mintegy természetes kohósítási folyamattal lesznek annak az alkotó részeivé. A kisebb nyomás,

a lehűléssel járó differenciálódás hozza magával az ásványonkénti kiválást s főként koncentrációját egyes helyeken.

Ezeknek a folyamatoknak a mi Hargitánkban is megvannak a feltételei.

A kristályos palák a Hargita tövében Csikrákos mellett a felszínre is kijutnak (13.). Ugyanis a hargitai vulkánizmus megindulása előtt a mai Keleti Kárpáti vonulaton belül is volt egy másik is, amelynek egyik részlete a Persányi hegységnek kristályos palán nyugvó mezzozoikus vonulata, a másik a Csíkszenttamás határában folytatódó részlet.

Hogy az áttört közbülső rész tényleg megvolt, azt az előbb említett csikrákosi kis maradvány bizonyítja, de ennek nagyobb tömegét Csíkszenttamás és Csikjenőfalva nyugati határában lévő hatalmas kristályos palatömeg s az ezt átjáró gránitos pegmatitok és aplitok (12.) bizonyítják a legjobban. De más bizonyítékai is vannak az Erdélyi belső medence felől. A sómasszívumok az ekcémászerű felnyomulásukkal magukkal cipelték a sótelep bázisát képező s az akkori felszínen lazán ott heverő szikla darabokat is. Ezért találunk a parajdi sóhegy tetején s a szováti sótómsz szélén hatalmas nagy kristályos pala-, kvarctömböket is a többek között.

De a Hargitát kísérő hatalmas méretű platót felépítő kidobott törmelékben is gyakoriak a félig-meddig megemésztett kristályos pala- és kvarc-kavicsdarabok. Nyilvánvaló, hogy a kirobbanás alkalmával feltépett alaphegység törmelékei ezek.

Tehát azok a feltételek, amelyek az erdélyi fiatal eruptivumban található nemesfémtartalom keletkezésénél szerepet játszottak, mindazok itt a Hargitában is megtalálhatók. Csak a mi vulkánosorunk, igen fiatal lévén, nem mehetett még át azokon a változásokon, amelyek az Erdély nyugati részén levő vulkánikus területen az arany könnyű feltalálását elősegítették.

Az egyik változás a repedéseket kitöltő töltelék utólagos átalakulásában áll. Ugyanis — ahogy szokták mondani — még a keletkezésük, születésük pillanatában sem egységes tartalmú, egy a mélységbe lenyúló repedés, telér tartalma. A nemesfémtartalom rendszeren benn van a telért kitöltő ásványokban (főként a szulfidokban). Ilyen állapotban marad mindaddig, amíg a felszín annyira le nem mélyül, hogy a talajvíz szintje el nem éri s a felszín alatt a közeli patak szintjéig árkuláló víz a repedésekbe behatolva a levegőről magával hozott oxigén- és szénsavtartalmával meg nem bontja a telért tartalmazó ásványokat. Erre éppen a szulfidok a leghajlandóbbak. Így aztán utólag egy újabb ásványképződési folyamat áll be, amely az ásványoknak kétféle csoportját szüli meg. Az egyik fent marad oxidációs termék gyanánt a bomlási szinten, a másik része pedig oldat alakjában a repedéseken a mélybe süllyed le s ott rakódik le. Az előbbi, az ú. n. okszidációs zóna keletkezésre vezet, amelynek főanyagát a limonit képezi (vaskalap) s ebben igen sokszor lehet találni már nemesfémeket termés állapotban. A budapesti egyetemi ásványtani intézetben van egy ilyen limonitos példány apró aranykristálykákkal. A mélybe leszálló oldatok az újonnan képződött ásványoknak egy egész sorát rakják le, s ez a zóna volt alkalmas az oldatba átment aranyak is a kiválására. Itt kaphatók a legszebb termésarany leletek.

A teljesség kedvéért még hozzá kell fűznünk, hogy cementációs zónában (koncentrációsna is nevezik a rendkívüli sokféle ásványi anyag felhalmozódása miatt) levő változatos ásványi társaságtól nagyon eltér a még mélyebben fekvő eredeti ásványi tartalmat az eredeti állapotában tartalmazó szint, az ú. n. primer zóna.

A Hargitánk szempontjából erre a feltűnő ásványi elkülönülésre nemcsak, hogy még nem volt ideje, hanem alaki körülményei miatt módja sem. Az egyik hargitai bejárásom alkalmával Barbat Th. geológus nagyon helyesen jegyezte meg, hogy a Hargita keletkezési körülményei hasonlóak a nagybányai területéhez. Különbség csak az, hogy a régibb születésű nagybányai érctermő hegyek külső alaki szempontból a nagymérvű letarolás miatt a mélységben rejlő érces telérek hamarabb kerültek a külszínnel érintkezésbe.

A Hargita vulkánológiai szempontból szinte tanulmány tárgyul szolgálhatna az aktív vulkánok tanulmányozására, annyira frissen megőrizte eredeti alakját. A szép kráterek, lávafolyások, a kidobott törmelékből felépített hatalmas plató még ma is egy szünetelő vulkán hatását keltik, amely akármelyik pillanatban folytathatja borzalmas kitörését. Ez az oka, hogy az egyebütt hamar a felszínre került érces telérekben megkezdődhetett az atmoszferiliák által beindított bomlási folyamat, amely aztán a felismerésükre is vezetett (a feltűnő vasas foltok a felszínen az érces telérek kibúvásával. Ez az ú. n. vaskalap, amelyről előbb szó volt).

Ez a folyamat itt a Hargitában nem indulhatott meg a feltételezhető érces telérekben, hanem már vannak nyomok erre, még pedig a most is működő borvízforrások hatására. (5. 8.)

Ennek az oka éppen a Hargitának majdnem az eredeti állapotban való maradásában keresendő.

A mi nemzedékünknek s talán az utódainknak is sokáig kellene várniok, hogy a Hargita mélyében rejtőzködő anyagaink felszínre kerüljenek. Nekünk kell ennek a lassú természeti folyamatnak elébe vágnunk azzal, hogy a már kikutatott ércesedési helyek alatt a lehető legmélyebb szintekben keressük meg a még érintetlen állapotban levő eredeti (primer) zónát. E zóna fölött talán a Hargita belsejében reáakadhatunk a már megindult átalakulási eredményekre is, amelyeket még feltárások hiányában nem ismerünk. Ezeket csak sejtethjük a cinóbertelepek kisebb méretű feltárásaiból, amelyeknek, sajnos, részletes bányageológiai adatait nem ismerjük, csak a felfedezett s beomlott bányák kidobott törmelékeiből következtethetünk valamire.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Az előbbieken röviden csak fel akartam hívni a figyelmet erre a nagyon fontos témánkra. A tárgyalás menetében főgondot fordítottam arra, hogy amint a szovjet kutatások is teszik a nagy Lenin irányító gondolatának az elfogadásával, a tudományos kutatásoknál ne álljunk meg az elméleti síkon, hanem kapcsoljuk be lehozott eredményeinket a gyakorlati megvalósítás lehetőségeibe.

Erre igen szép példának látszik a Hargita eddig nagyon hallgató természete. Igyekezzünk megszólaltatni olyan módon, hogy beszéde tényleg hasznos legyen.

Megvan minden okunk arra, hogy az eddigi kutatási eredmények alapján megindulhassanak azok a feltárási munkálatok, amelyek már bizonyíthatják a tényleges kitermelésnek a szükségességét.

IRODALOM:

1. *Herbich F.*: A Székelyföld földtani és őslénytani leírása 1878.
2. *Pálffy M.*: A Hargita hegység andezites kőzetei. Orv. Term. tud. Értesítő. Kolozsvár, 1895.
3. *Bányai J.*: A Hargita vulkánikus kőzeteinek elterjedése. Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve, 1929.
4. *Bányai J.*: Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához. u. o.
5. *Bányai J.*: A székelyföldi ásványvizek lerakódásainak geológiája. Szádeczky Emlékkönyv, Kolozsvár 1933.
6. *Bányai J.*: Természetes gázforrások. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár 1935.
7. *Bányai J.*: A székelyföldi ásványvizek. u. o. 1934.
8. *Bányai J.*: A Hargita metamorfizált zónái. U. o. 1937.
9. *Bányai J.*: A Hargita-vidék hasznosító ásványi kincsei. E. M. E. Emlékkönyv. XV. 1938.
10. *Bányai J.*: A Székelyföld hasznosítható ásványi anyagai. E. M. E. Emlékkönyv XII. 1933.
11. *Bányai J.*: A Székelyföld ásványvizeinek eredete és forrásfoglalásai. E. M. E. Emlékkönyv. XIII. 1934.
12. *Bányai J.*: Csíkszenttamás márványtelepe. E. M. E. Emlékkönyv. XVI. 1939.
13. *Bányai J.*: A felső Oltzorosok geológiai viszonyai. Erdélyi Irodalmi Szemle. Kolozsvár, 1927.
14. *Bányai J.*: A Hargita déli részének opállerakódásairól. M. Tud. Akad. Math.-Term. Értesítője. Budapest, 1932.
15. *Bányai J.*: A hazai gyógyvizek eredete. Hidrológiai Közlöny. Budapest, 1942.
16. *Latiu V.*: Contribuția la studiul calcogr. Revista Muzeului Geol. Miner. Cluj, 1930.
17. *Stanciu V.*: Provinciile minerale ale României. U. o. 1930.
18. *Stanciu V.*: Linia de eruptiv Hargita. Lucr. Inst. de Geografie Univ. Cluj, 1937.
19. *Szádeczky Gy.*: Munții vulcanici Hargita—Căliman. D. d. S. Inst. Geolog. București, 1927. Vol. XV.
20. *Török Z.*: Földtani vizsga a Kelemen Havasok erupt. Magy. Földt. Int. Évkönyve, 1932.
21. *Török Z.*: Kelemen Havasok eruptiv tömegeinek talapz. Múzeumi Füzetek. Kolozsvár. Új sor. 1944.
22. *Török Z.*: Bélbor—Dragoiasa vidékének tekn. U. o. 1944.
23. *Török Z.*: Raport asupra cercet. geolog, din regiunea apus. Mt. Călimani. D. d. S. Inst. Geolog. Vol. XVIII., București.
24. *Török Z.*: A Maroshévízi Medence tekton és vulk. viszonyai. Múzeumi Füzetek. Kolozsvár. Új foly. 1945.
25. *Török Z.*: A maroshévízi Tarnița vulkánológiai probl. U. o. 1945.
26. *Török Z.*: A maroshévízi Gyulaháza vidékének geológiája. U. o. 1945.

A marosvásárhelyi mammutlelet

Irta: Dr. DRAGOMÁN PÁL

Az emberek mindig a legnagyobb érdeklődéssel fordultak a fosszilis állatmaradványok felé. Ezek közül is különös figyelmet szenteltek a mammutnak, melynek csontjai már jó nehánszáz esztendővel ezelőtt napfényre kerültek. Ezeket az óriás csontokat is misztikus, babonás félelemmel övezték és számtalan monda borzalmaival vették körül. Kezdetben óriási emberek csontjainak gondolták s nehogy bajt okozhassanak láncrafűzték, templomok, kolostorok vagy éppen városházak falaira aggatták és szent borzalommal szemlélték.

Hála azonban a tudomány fejlődésének, mely e csontokra is fényt derített, megállapítván, hogy azok elefántszerű állattól származnak. Először azon elefántok maradványainak tartották, amelyeket a rómaiak Indiából hoztak magukkal. A XIX. század elején azonban Cuvier kiderítette, hogy a mammut az elefántok családjába tartozik és valóban őse a mai indiai elefántnak¹.

A diluvialis korban az *Elephas antiquus* volt a legnagyobb mammut. Ugyancsak ekkor élt még a pliocenből átszármazott *Elephas meridionalis* is. Legelterjedtebb azonban az *Elephas primigenius*, amely hatalmas csordákba verődve egész Európát és Észak-Ázsiát benépesítette.

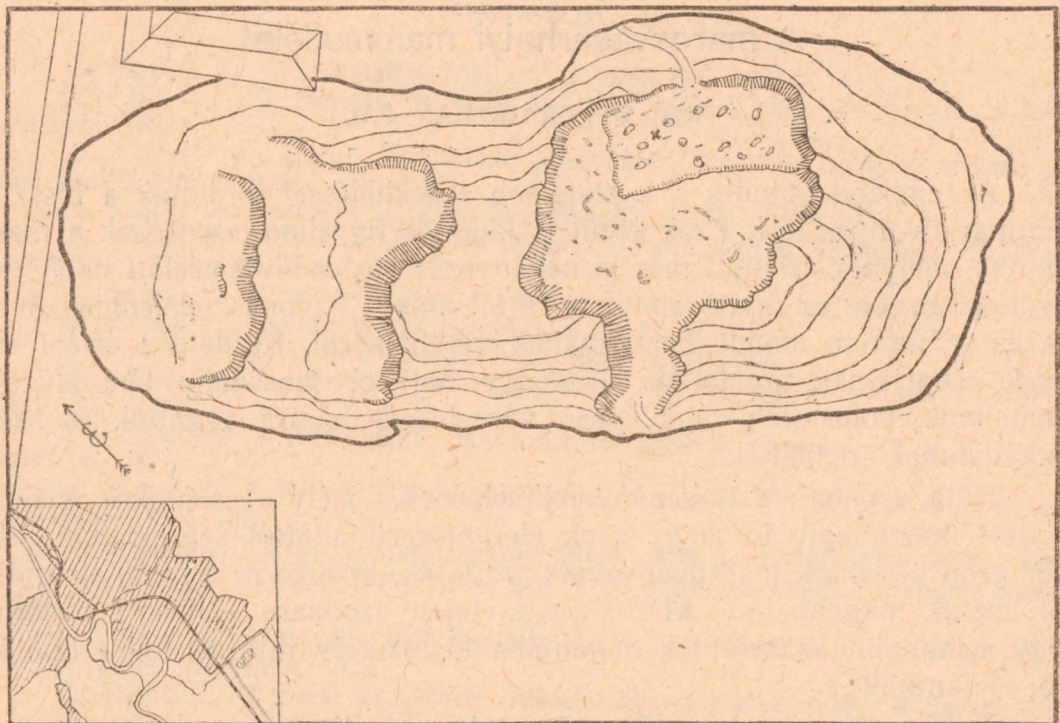
Az ősember sziklarajzaiból, valamint abból a tényből, hogy az ősember csontjai, hideg éghajlati állatok (mammut, barlangi medve) csontjaival együtt kerültek elő, arra engednek következtetni, hogy a mammut a diluvialis ősember kortársa és vadászatának fontos tárgya volt. Érthető tehát a múzeumok különös érdeklődése a mammut maradványok iránt, melyek kitűnően beilleszthetők a múzeum témakörébe, ahol kézzelfogható objektív erővel bizonyítják az ősember korát.

Ezért fogadta a marosvásárhelyi tartományi múzeum munkaközössége is kitörő örömmel azokat a mammutcsontokat, melyeket 1952 februárjában és decemberében ugyanazon a lelőhelyen, Marosvásárhelyen találtak.

Mindkétszer telefonon értesítették a múzeumot, hogy a város D-Ny-i határában épülő Encse¹ Mór és Reconditional üzem melletti kitermelésben lévő kavicsbányában, ismeretlen állati csontokra bukkantak.

¹ Műveltség könyvtára: Az ember.

Már az első értesítés alkalmával 1952. február 29-én — helyszíntre siettünk (1. sz. kép.), de a csontokat már a lelőhelyről kiemelve az irodában találtuk. Megállapítottuk, hogy mammut pofacsont- és fogtöredékekkel állunk szemben. Pontosabban 5 drb. mammut fog-töredék, 6 drb. pofacsont-töredék, melyben 9 idegcsatorna-végződés ágyazódott be, — képezte a lelet összességét.

1. kép. A mammut-csontok lelőhelyének helyszínrajza.

A fogtöredékek méretei:

2. kép.	31.5	cm	hosszú	17	cm	széles	10	cm	vastag
3. „	19	„	„	17	„	„	9	„	„
4. „	21	„	„	12.5	„	„	7.5	„	„
5. „	11	„	„	9.8	„	„	8	„	„
5. „	10	„	„	9.8	„	„	8.2	„	„

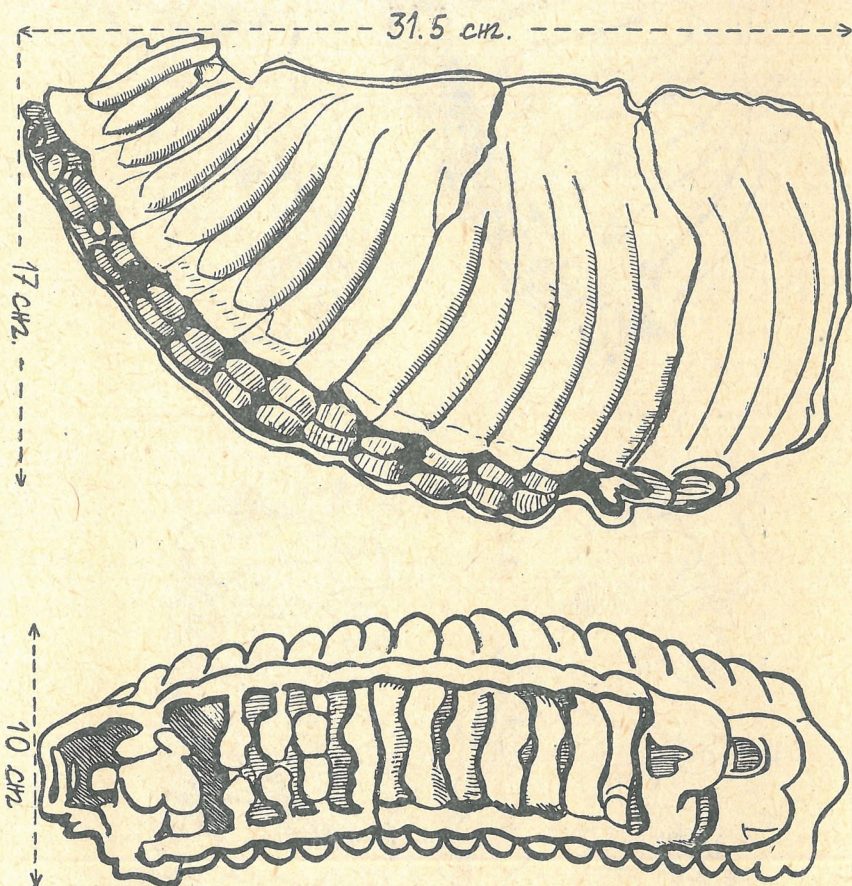
A pofacsont-töredékek méretei:

6. sz.	34	cm	hosszú	15	cm	széles
6. „	23	„	„	14	„	„
7. „	21	„	„	16.5	„	„
8. „	25.5	„	„	13.5	„	„
8. „	25	„	„	13	„	„
8. „	16	„	„	6.5	„	„

A lelet részletes vizsgálata közben, elmondották az irodában, hogy a talált csontok közül néhány még elkallódott. Ezután a lelőhelyre mentünk, ahol a lelet megtaláló munkások segítségével, a lelet pontos helyzetét

rekonstruáltuk. Eszerint megállapítottuk, hogy a lelet igen szerencsés körülmények között a 12 m vastag és a munkások által kitermelt folyami réteg legalján lévő két nagy homokkő közé szorult, melyek egyrészt megakadályozták a továbbsodródásban, másrészt jelentékenyen védtek a fizikai hatásoktól. Ezzel magyarázható, hogy a kb. egynegyed koponyát kitevő lelet, jömegetartású, megkövesedett, kitűnő állapotban került elő.

A második telefonértesítés az elsőhöz hasonlóan 1952 december 19-én érkezett. Ismételten kiszálltunk a helyszínre és megállapítottuk, hogy a feb-

2. kép. Mammut fog-töredék oldal- és előnézetből.

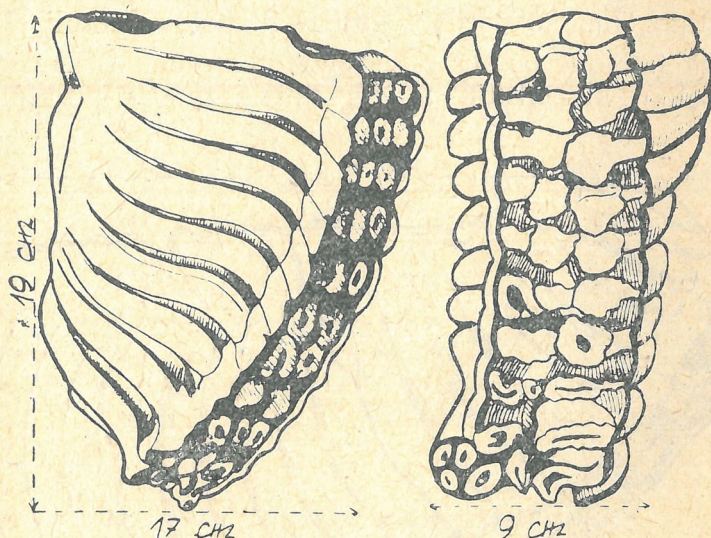
ruári lelőhelytől mintegy 20 m-re. É-ra, termelésben lévő 6—7 m vastag homokrégteg alól kilátszó csont, a geológiai jégkorszakban elpusztult mammut (*Elephas primigenius*) hatalmas agyara.

A kilátszó agyar-darab dimenziói hatalmasak voltak, amiből már az őszállat rendkívüli nagyságára következtethettünk.

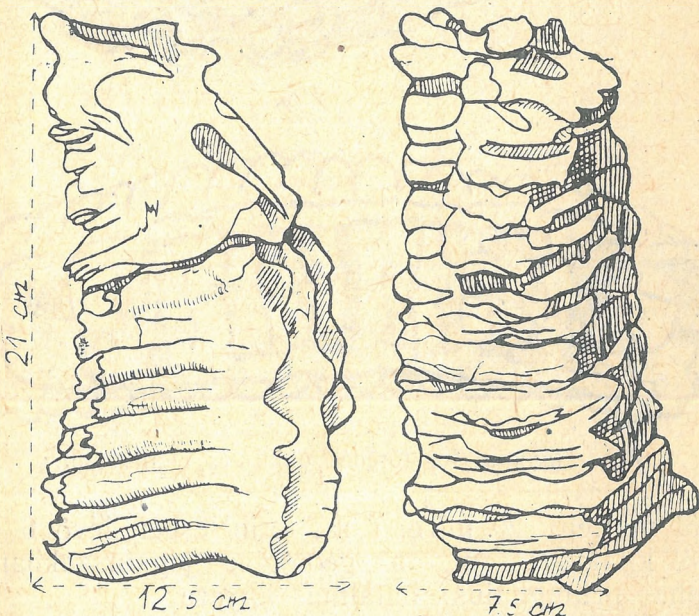
A lelet kiemelése, a bánya munkásai és munkavezetőinek véleménye szerint mindaddig lehetetlennek látszott, míg a leleten fekvő 6—7 m vastag kavics-réteg kitermelése meg nem történik. — Erre való tekintettel úgy az irodában, mint a helyszínen dolgozó munkások körében a legmesszebbmenő felvilágosító munkát végeztük a lelet tudományos értékére vonatkozóan, melynek nyomán megnyugtattak bennünket, hogy nélkülünk nem is

érintik a leletet és kiemelését a mi irányításunkkal csak akkor fogják megkezdeni, ha a fölötte levő homokréteg kitermelése megtörtént.

Mindennap megvizsgáltuk a leletet és figyelemmel kísértük a munkálatokat. December 24-én d. e. mégis arra a megdöbbentő tényre értünk

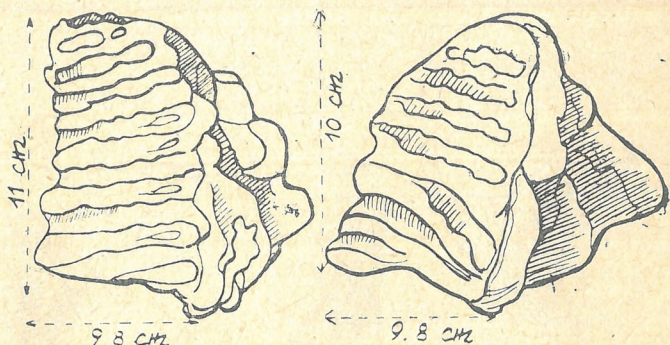
3. kép. Mammut fog-töredék oldal- és előnézetből.

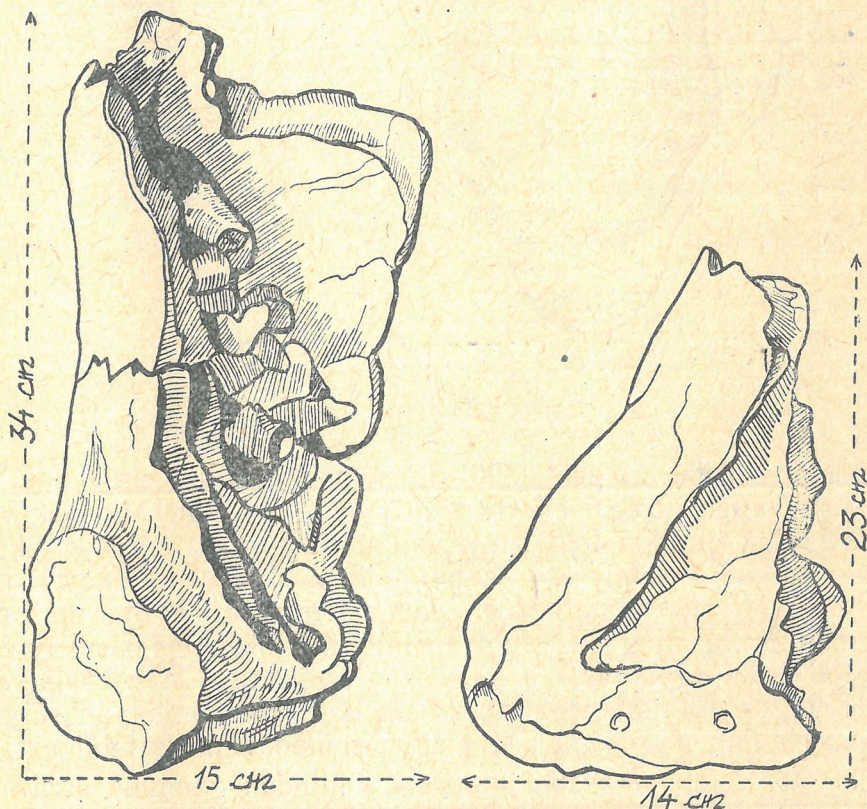
4. kép. Mammut fog-töredék oldal- és előnézetből.

ki, hogy bizonyos Tamás elvtárs, akivel öt napon keresztül egyszer sem találkoztunk, s aki állítólag a homokbánya santier-főnöke, annak ellenére, hogy figyelmeztették, egyedül nekiállott és valósággal kipiszkálta a hatalmas agyart. Hozzánemértésével azonban, a teljesen kilugozott, valósággal képlékeny, rossz állapotban lévő agyart 11 helyen eltörte s ezzel felmérhetetlen kárt okozott a tudománynak annál is inkább, mert olyan pél-

dánnyal álltunk szemben, melynek hosszúsága 310 cm-es ívben görbül, átmérője pedig 20 cm, illetve vékonyabb végén 13 cm, s mint ilyen országos viszonylatban is a legszámottevőbbek közé tartozik. Ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy a kiemelt agyar nem teljes, mert elkeskenyedő végéből hiányzik legalább 60—70 cm — akkor joggal következtethetünk az

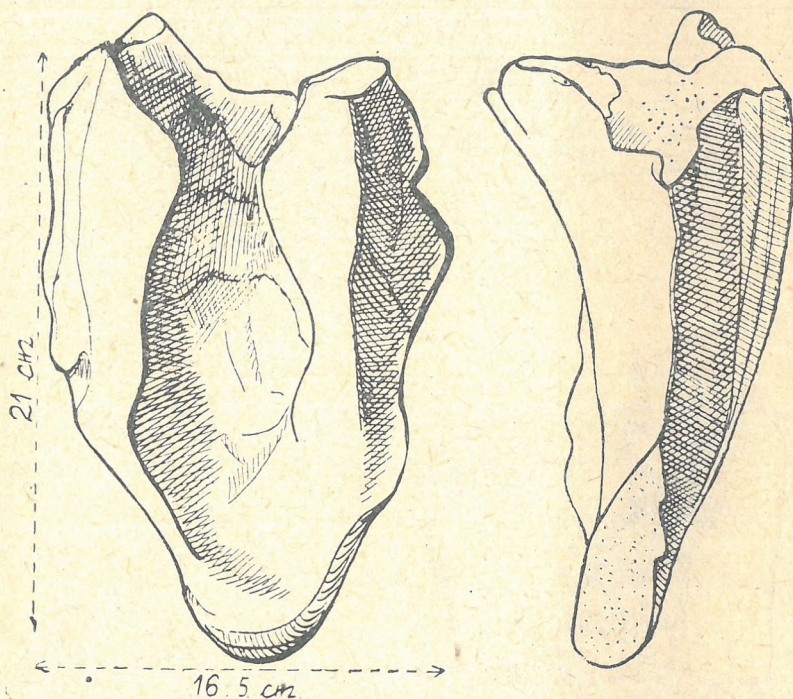
5. kép. Mammut fog-töredék.

6. kép. Pofacsont-töredék.

állat roppant méreteire, mely bizonyító erővel támasztja alá az ősember rajzait és az orosz tudományos közlemények adatait. Mert ki kell hangsúlyoznunk, hogy Oroszország valóban sokat tett a mammutleletek feltárása és rekonstruálása terén.

Ebből a szempontból szerencsésnek mondható adottságaival egész Európa sem vetekedhetik. — Amíg Európa földjéből csak mammutcsontvázakat ismerünk², addig Szibéria örök jégében kitűnően konzervált és csak a tavaszi hóolvadáskor felszínre kerülő mammutmúmiák bukkantak elő, amelyeken tökéletes épségben megtalálhatók voltak, az állat izomzata, bőre, hosszú, bozontos szőre, lágyrészei, sőt szájában és gyomrában, mely ebben az esetben kitűnő konzervdoboznak bizonyult, a jónéhányezer évvel ezelőtti utoljára elfogyasztott növényi élelem összetételét, a tundranövényféléseket is pontosan meg lehetett határozni.

7. kép. Pofacsont-töredék.

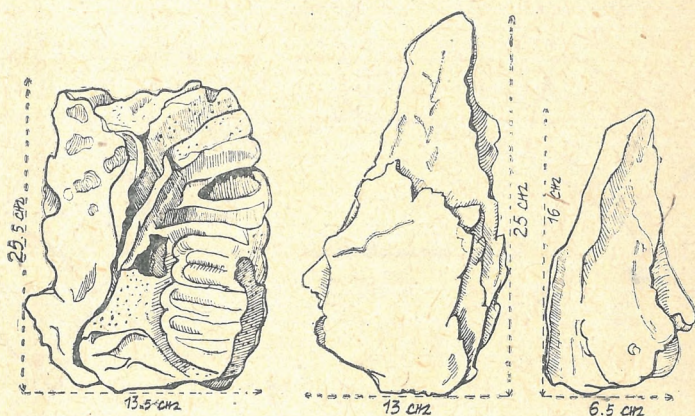
A pompás szibériai példák közül, hogy többet ne említsünk, csak a beresovkai és sanga-jurachi leletre hívjuk fel a figyelmet, melyek végérvényesen tisztáztak minden félreértést a tundrák királya körül s tökéletesen eloszlatták azokat a kételyeket és pótolták a hiányokat, melyek az állat külsejére és méreteire vonatkozóan eddig fennállottak. Ma már elmondhatjuk a mammutról, hogy ugyanolyan jól ismerjük, mint bármely élő állatot. Az állat testét gyapjas, borzos szőr borította. Magassága elérte a 3—4.50 m nagyságot is. Megállapították, hogy kétszer olyan súlyos volt, mint a mai elefánt, nagysága pedig egyharmaddal múlta felül azt.

Ritka szép lelet birtokába jutottunk s minden gondunk arra irányult, hogy a legmegfelelőbb konzerválási móddal tartóssá és ellenállóvá tegyük a csontokat. — A fogak és pofacsont-töredékek nem okoztak különösebb nehézségeket, mert ezek igen jómegtartásúak voltak. A hatalmas agyar azonban, rossz állapota miatt igen nehezen volt kezelhető.

² Lambrecht K.: Az ősember.

Miután a konzerváláshoz szükséges előtanulmányokat elvégeztük s a konzerváláshoz szükséges technikai felszerelést beszereztük, hozzáálltunk a konzerválás munkájához.

Tekintettel arra, hogy az agyar túlzottan át volt itatva vízzel, több heti lassú száradásnak tettük ki azért, hogy az elpárologtatott víz helyére kötőanyagot itathassunk, vagyis a tulajdonképpeni konzerválás munkáját elvégezhessük. Az agyardarabokat tehát a lassú száradás után lazaszővésű géz-pólyába fásliztuk azért, hogy megakadályozzuk a kiszáradás következményeként fennálló esetleges széthullástól. — Ezután a fáslizott darabokat csakúgy, mint a fáslinélküli fog- és pofacsont-töredékeket, híg és langyos enyv-oldatba helyeztük, ahol 5—6 órán át hagytuk. Az oldatból kivéve, a csontokat ismét néhány napi hosszú száradásnak tettük ki anél-

8. kép. Mammut fog- és pofacsont-töredékek.

kül, hogy a géz-pólyát eltávolítottuk volna. — Ezután az előbbi eljárást most már sűrűbb enyvoldatban megismételtük. Az újabb száradási eljárás után a pólyát lefejtettük s a száradás következtében keletkezett kisebb-nagyobb repedéseket híg enyves-gipszpéppel tömítettük. — Száradás után az egyes agyardarabokat egy-két helyen 1 cm széles fémbronccsal szorosan összefogtuk s az újonnan készült tárló fenekének finoman szitált homokrétegében az egész hatalmas agyart rekonstruálva, pontosan összeillesztettük. Sajnos az agyar kiemelése alkalmával elkövetett gondatlanság következményeként egy 30 cm-es, súlyosan sérült darabot a konzerválással sem sikerült megmentenünk. Ezért a pompás agyar tárlóba helyezése alkalmával 30 cm.-t rövidült s 280 cm-es ívben görbül (9. sz. kép.).

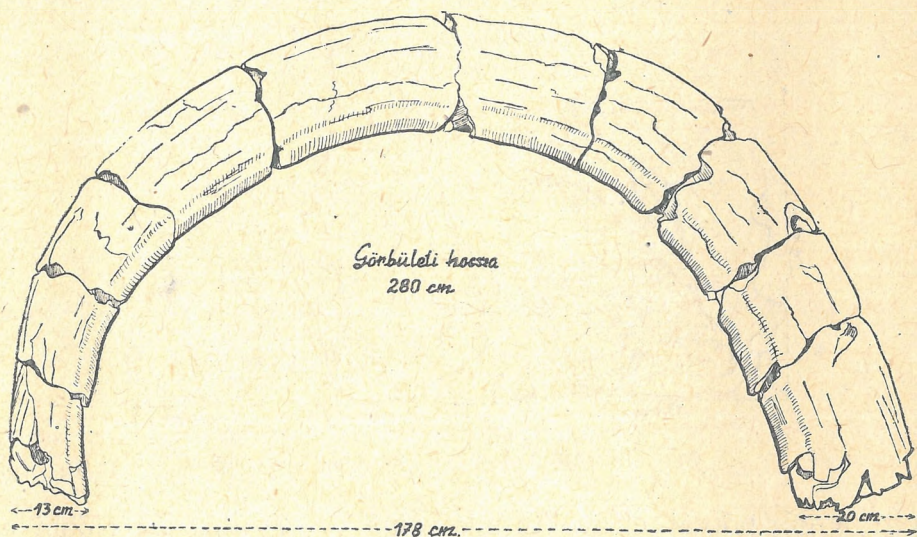
A leletek korának megállapításánál igen lényeges a réteg, melyben az illető lelet fekszik, mert fényt derít az illető időszak geológiai és földrajzi körülményeire.

A mi leletünkre települt rétegek a következők

1. Legalul, a lelettel egy szinten szétszórt, de nagy darab homokkő konkréciók fekszenek;
2. erre kb. 5.5 m vastag kavicsréteg települt;
3. fölötté 4 m vastag sárga homok ült;
4. e fölött 1.70 m vastag sárga agyagos föld következett;
5. legfelül pedig 1—1.20 cm humusréteg feküdt. (10. sz. kép.).

Az alsó rétegek dőlésiránya D-É irányú, melyeken ellentétes, K-Ny. dőlésirányú felsőrétegek feküdtek. Ez azt jelenti, hogy két egymással 90^0 -os szöget bezáró irányú és időben egymásután ezen a helyen átmenő folyó vagy patak hordalékait figyelhetjük.

Az alsó réteg — melyben a lelet közvetlenül feküdt — a Maros diluvialis rétege. A Maros a jégkorszakban mai medrétől mintegy 1000 m-re D-re, de azzal párhuzamosan folyt. Ebben az időben az Erdélyi medencében száraz, steppe jellegű éghajlat uralkodott. A csapadék kevés volt, a földkéreg pedig kemény. Ezért a folyó vízmennyisége megkevesbedett, törmeléke megszorodott, tehát erozios tevékenysége lecsökkent. Vagyis munkaképessége kisebb lett, mint az elvégzendő munka. Ennek természetes következménye az lett, hogy medrét feltöltötte. A jégkorszak utáni felmelege-

9. kép. A mammut agyar.

dett időszakban a folyó vízmennyiségének és erozios tevékenységének arányos növekedése következtében, ismét bevágódott É-felé s új medret ásott magának. A régi feltöltött medermaradvány, ez a magasban maradt és elsimított fennsík, ma mint a Maros terasza kíséri a várost és kitűnő települési helyül szolgál. A Maros diluvialis teraszát elrontotta a D-É.-irányban folyó és a Marosba ömlő Róka pataka, mely a Maros diluvialis rétegeire, fiatal aluvialis réteget — agyagot — rakott.

A mi lelőhelyünkről, ha kelet felé fordulunk, kitűnően láthatjuk a Maros-terasz folytatását a Kövesdombon, mely valamikor összefüggő egész volt lelőhelyünkkel. A két teraszrész közötti völgyet a Róka pataka vájta ki s K-felé húzódott vissza.

Lelőhelyünk tehát kavicsterasz, artéri, rétegezett iszappal fedve, mintahogy a kavicsteraszok általában lenni szoktak.

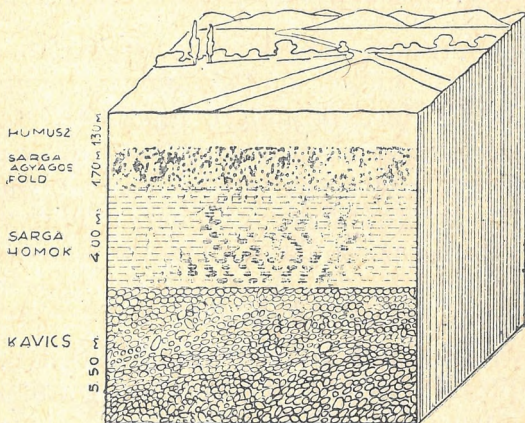
A rétegek és a leletek helyzete azt mutatják, hogy a csontokat a víz sodorta lelőhelyünkre. Az állat valószínű lelőhelyunktől távolabb pusztult el, számára valami tragédia következtében, mint annyi más társa. Lehetséges, hogy az Erdélyi medencében száraz steppei éghajlatot jelentő diluviumban, a szárazság kényszerítette arra őszállatunkat, hogy vizet ke-

ressen a Maros medrében. Eközben lezuhanhatott valamilyen magas part-ról, esetleg csontját törte és elpusztult. Maradványait aztán tovasodorta a víz.

Gyakran hangzik el a miért? a mammut kipusztulásával kapcsolatban.

Akadnak geológusok, akik azt bizonygatták, hogy az ősember pusztította ki vadászatai során és akadtak mások, akik kimutatták, hogy az ősember nem hogy nemi tizedelte meg, de még csak nem is ritkította meg számukat.

Lambrecht Kálmán „Az ősember“ című könyvében azt mondja, hogy a mammut a jégkorszak derekán rasszokra különült. Így alakultak ki a Közép-Európai, Szibériai és É-Amerikai mammut rasszok. A rasszokra tagolt

A leletre települt réteg tömbszelvénye

10. kép.

ősi törzs azon a területen, amely rendelkezésére állott, más és más életviszonyok közé került. Itt pusztára, ott tundrára, amott őserdőbe szorult. A változó táplálék, a változó környezet új és új bélyeget nyomott a szervezetre. Megkezdődött az eredetileg erdei életmódhoz alkalmazkodott agyar káros túltengése: a valamikor egyenes, majd enyhén ívelt agyar mind kacskaringósabb disszé torzult, amely nemhogy megkönnyítette volna, hanem ellenkezőleg, megnehezítette az állat táplálkozását.

A faj elvénuült, életereje, ellenállóképessége megcsappant, betegségek kezdték ki. — Új fajok jelentek meg. A ritkuló erdő, a gyérülő pusztas nem nyújtott számára már elég táplálékot. Egyre kevesebb mammut-bocs született, mint ahány aggastyán elhullott. Az utolsó állatok északra menekültek, fel-fel Szibéria kietlen tájaira s ott kivesztek.

Madárvédelem és gazdasági jelentősége

Irtá: KÖNYA ISTVÁN

A mezőgazdaság fejlődése megkívánja, hogy az ember az erdőt, a nem jövedelmező bokros területet, berket, ligetet mind jobban és jobban kiirtsa és a szabaddá vált területet jövedelmezőbbé, gazdaságilag értéke-sebbé tegye. Az új erdővédelmi intézkedések nem tűrik meg az erdőben az odvas fát. A szakszerű erdőgondozás eltávolítja az olyan beteg fát, amely-nek belseje korhadt. Ez az intézkedés azonban madárvédelmi szempontból komoly veszedelemet jelent az odúlakó madarainknak, mert az odvas fa nyújt nekik biztos fészkelési helyet. A bokrok és erdők irtása pedig a sza-badon fészkelő madarainkat fosztja meg fészkelési helyétől.

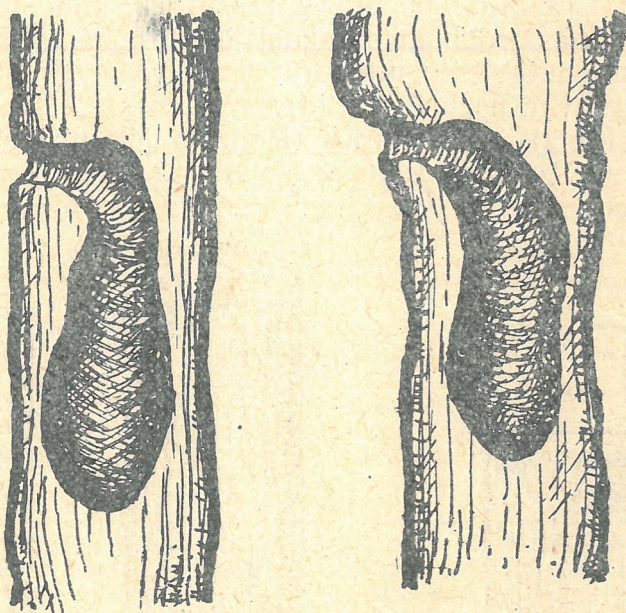
Mivel hasznos madarainknak életfeltételeit elvették, számuk igen megfogyatkozott. Pedig táplálékuk nagyrészt a gyümölcs- és erdei fákat elpusztító rovarok hatalmas tömegéből tevődik össze, amelyeknek pusztítását az ember madarak nélkül nem is tudná megakadályozni. Az ember csak akkor veszi észre a rovar elszaporodását, amikor az már javában pusztít. A fürge kis madár gondosan átvizsgál minden ágat és a petétől a kifejlett rovarig felfal mindent, ami útjába kerül. Rovarevő énekes madaraink általában nagyon falánk állatkák. Egy madár testsúlyának több, mint a felével felérő mennyiségű rovarra képes megenni naponta, sőt, van olyan, amelyik testsúlyánál nagyobb mennyiséget is elfogyaszt.

Ezért kell a hasznos madarainkat óvni, fészkelési lehetőséget bizto-sítani nekik és télen, amikor a hó minden táplálékot eltakar, élelmezésük-ről gondoskodni. A madárvédelmet, mint igen fontos gazdasági és eszté-tikai érdek, népszerűsíteniünk kell a széles néptömegek között. Meg kell érnünk azt, hogy minden háznál legalább egy fészekodú legyen felállítva, ami várja új lakóját. Ha ez megtörténik, számíthatunk arra, hogy vidé-künkön elszaporodnak a rovarirtó madarak és munkájukkal felmérhetetlen anyagi hasznot hajtanak. Nem fordul elő többé az, hogy gyümölcsöseink-ben évekre kiható károkat okoznak a rovarok és gyümölcsfáinkat kopaszra rágják. A legjobb segítőtársunk a madár és a leghálásabb munkatársunk lesz, ha azt a kevés segítséget megadjuk nekik, ami kis életük megmenté-séhez szükséges.

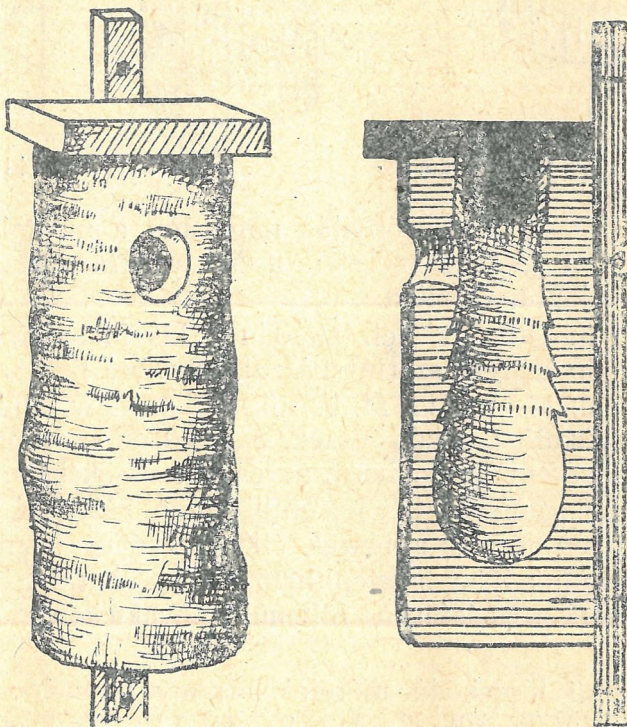
Hadd mutassak rá a madárvédelem fontos eszközeire. Mielőtt azon-ban ezt tárgyalnám, meg kell jegyeznünk, hogy fészkelési szempontból vannak odúlakó madarak és szabadon fészkelők.

Lássuk először az odúlakó madarak fészkelési lehetőségeit.

Az odvas fák és természetes faodúk erdőből való eltávolítása, az odúlakó madarak megfogyatkozását okozta. Természetes, hogy ezek hiánya

1. ábra. Természetes harkályodúk.

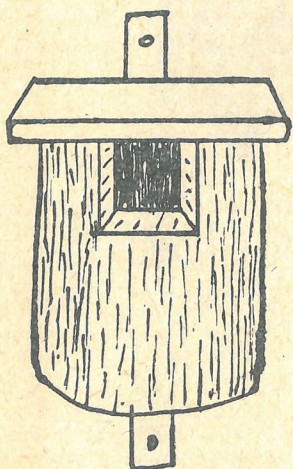

2. ábra. Mesterséges fészekodúk.

gyümölcsöseinkre és erdeinkre nézve komoly károkat jelentenek. Hogy a hiányt helyrehozzuk, a kárt megállítsuk és odúlakóink számát megsza-

rítsuk, szükséges, hogy a természetes faodúkat mesterséges üregek felállításával pótoljuk. Ilyen mesterséges fészkek készítését az alábbiakban közlöm.

A harkályok az odvas fába üregeket kopácsolnak és abban költenek. (1. számú ábra.) Mindig több üreget készítenek, mint amennyire szükségük van, így jut az apróbb madaraknak is. Sok évi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a mesterségesen utánozott harkályodút elfoglalják a cinegék, fakuszok (*Certhia*), csúszkák (*Sitta*), nyaktekercs (*Jynx torquilla* L.), légykapó (*Muscicapa*), rozsdafarkú (*Ruticilla phoenicurus* L.), stb. Ezekben az üregekben védelmet találnak az időjárás viszontagságai, valamint a ragadozók ellen.

3. ábra. „C” típusú odú.

4. ábra. Két félből kivésott fészeküreg. •

A fészekodvak és a bejárónyílás nagysága a megtelepítendő madár nagyságától függ. A fészkek méreteit a Magyar Madártani Intézet által használt méretek alapján közlöm.

A legkisebb méretű „A” jelzésű odú a kis fakopáncs (*Dendrocopus minor* L.) fészekodú mérete szerint készül. (2. ábra.)

Hossza 29 cm, 14—15 cm átmérőjű, 15 cm mély, alul 9—10 cm széles és 6 cm-ig szűkülő zacskós fészkek, 3—3,20 cm-es röpnnyílással, amely kerek és befelé kissé emelkedő, hogy az eső ne essék bele. A tetődeszkára fakorongot erősítünk, amelyet két harántul beütött szeggel rögzítünk. Ez a tetőmegoldás nagyon fontos a fészkek ellenőrzése és tisztítása szempontjából. A fenti méretű odúba betelepíthető a kék-, barát-, búbos-, szén- és fenyvescinege, kerti rozsdafarkú fülemüle, nyaktekercs, csúszka, örvös légykapó.

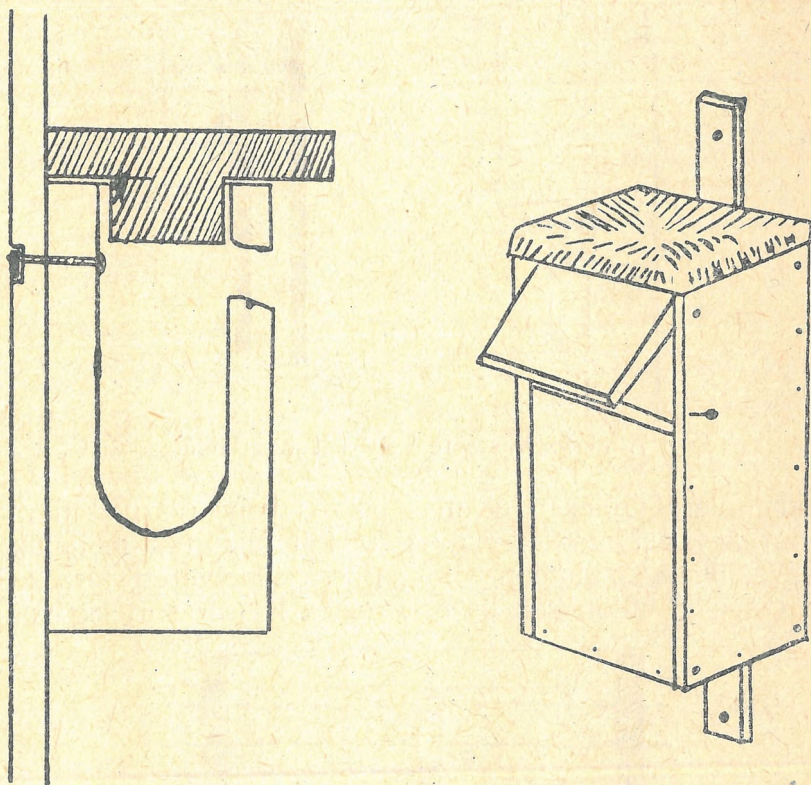
A „B” jelzésű fészekodú méretei a nagy fakopáncs (*Dendrocopus maior*) fészke szerint készül. Hossza 40 cm, 13—20 cm széles fatörzsdarab, az üreg mélysége 23 cm, alul 12 cm, felül 8 cm széles üreggel. A röpluk nagysága 4,6 cm-nél ne legyen nagyobb. Ebben az odúban a fenti madarakon kívül a seregély is fészket rak. E két minta nagyon fontos, mi-

vel az odúlakó madaraink legnagyobb része ezt a két fészekméretet választja.

A „C” minta a barázdabillegető (*Motacilla alba* L.), szürke légykapó (*Muscicapa grisola* L.) és kerti rozsdafarkú (*Ruticilla phoenicurus*) részére készül. (3. ábra).

Ez részben eltér az előbbiektől. A fatörzs hossza 20 cm, szélessége 13 cm, az üreg mélysége 15 cm, alsószélessége 12 cm, felsőszélessége 8 cm, röpnílása egy 5×5 cm-es négyszögletes nyílás.

A „D” odúminta a fekete harkály fészket utánozza. Kb. 50 cm hosszú, 21—26 cm széles fatörzsből készítjük. Az üreg mélysége 30 cm-es,

5. és 6. ábra. Házi gyártású fészekodú. (Csörgei nyomán.)

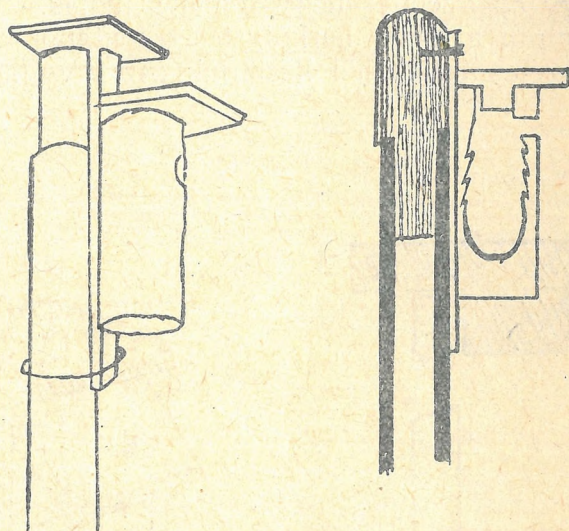
18 cm széles, a röplyuk 6—8 cm között változhat. Megtelepedik benne a búbosbanka (*Upupa epops* L.), kék csóka, kék galamb és a bagolyfélék.

Az odvakat készíthetjük: feketefenyő, fűz, nyár, éger, szil, stb. fából. A fát előbb szárítsuk ki, hogy utólag ne repedjen és a kész odú elveszítse eredeti alakját. A röpnílast 5 fokos szögben fölfelé fúrjuk. Az odú belső fala érdes legyen vagy rovátkált, hogy a kismadarak kapaszkodni tudjanak rajta.

Készíthetünk odvakat úgy is, hogy egy darab 10—15 cm átmérőjű fát ketté hasítunk és kivesszünk. (4. ábra.) Azután a két féldarabot össze-nyervezzük és szeggel, csavarral vagy bádoggal összeerősítjük. Ez az odú azonban nem olyan tartós, mint az egy darabból készült fészkek. Nem tanácsos az odú fenekét külön betétből készíteni, mivel könnyen kihullhat fészkekkel együtt.

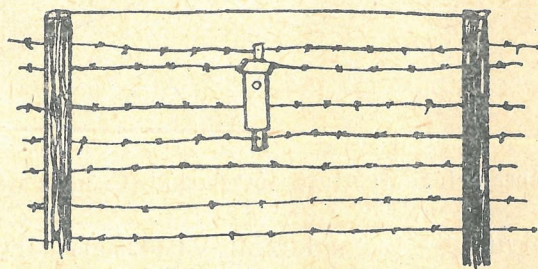
A fedéltartó korongnak nem szabad szorosan illeszkedni az odúba, mert tartós esőzésnél kidagad az odúban és szétfeszíti azt. Inkább két hátrántul beütött szeggel rögzítsük azt. Az odú fedelét horganylemezzel vagy kátránypapírral vonjuk be. A röplyuk széleit csiszolópapírral csiszoljuk simára. Deszkából is készíthetünk tartós fészekodvakat. (6. ábra.)

A fészekodvak elhelyezésénél nagyon fontos a hely megválasztása. Ha nincs megfelelő helyre kitéve, nem telepedik bele a madár. A cinege-

7. ábra. Vascsőre helyezett fészekodú.

félék kertekben, erdőszéleken és más bokros helyen szívesen megtelepednek. Az odút a fák törzsére, vagy fiatalabb fáknál a mellőjük helyezett karóra szegezzük. A szabadon álló karókra kihelyezett fészekodút is elfoglalják a cinegék, különösen ha a közelben bokros sűrűség van. Az odút

8. ábra. Drótkerítésre helyezett odú.

mindig a csendesebb helyekre állítsuk fel, így nagyobb a madár biztonságérzete. Az odú nyílása előtt kis szabad tér legyen, hogy a madár ki-láthasson. A vascsővekre kihelyezett fészkeket is szívesen elfoglalják a madarak. Ezt a macskák sem tudják kifosztani. (7. ábra.)

Felállíthatjuk drótkerítésre is az odút. (8. ábra.)

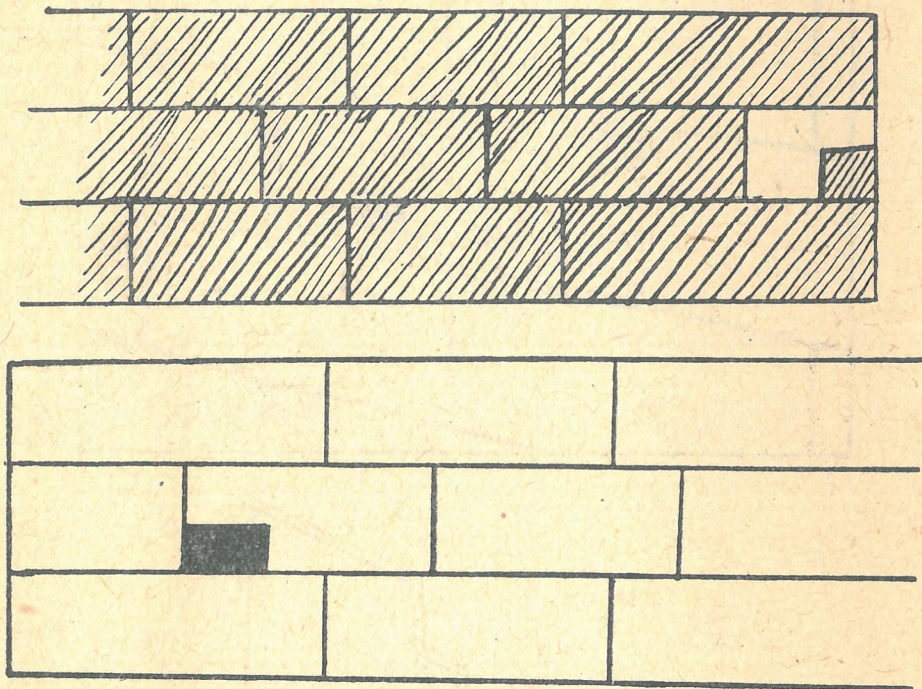
A cinegéken kívül megtelepíthető még a kerti rozsdafarkú, nyaktekercs, kis fakopáncs, csúszka, fakúszó, szürke- és örvös légykapó.

A seregélyek csak a házaktól távol eső csendes helyeken telepíthetők meg, „B” típusú odúban, úgyszintén a baglyok, kékgalamb, búbosbanka, a távolabbi csendes helyeket szeretik és „D” típusú odúban fészkelnek.

Az „A” és „B” típusú odvakat olyan helyen, ahol a verebek nagy tömegben élnek, $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m magasságba helyezzük. Ahol a veréb kevesebb, vagy egyáltalán nincs, ott 2—4 m magasságban lehet elhelyezni.

A „B” típusú odvakat a seregélynél 2—8 m magasságban, a „D” típusú odvakat pedig 3—15 m magasságban állítsuk ki.

Az odút lehetőleg függőlegesen állítsuk fel, ügyelve arra, hogy hátrafelé ne düljön, mert az eső beleesik. A nyílása mindig déli vagy keleti irányba nézzen.

9. ábra. Fali fészekürege.

Az odvakat lehetőleg már ősszel helyezzük ki. Így a télen kóborló cinegék hideg éjszakákon hálóhelyül használják és tavasszal is inkább ott maradnak. Különösen, ha etetőasztalt is állítunk nekik, így szinte biztos, hogy a környező odvakat is benépesítik. Minden 10—15-ik fára elhelyezhetünk egy fészekodút. A seregélyek kolóniákban fészkelnek, így egy fára több odút is helyezhetünk nekik.

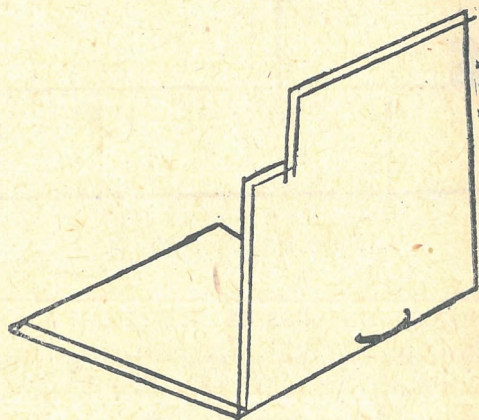
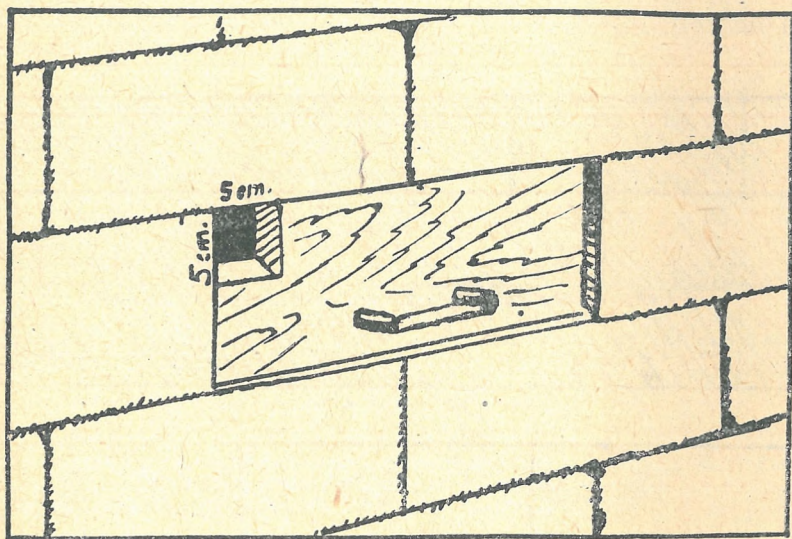
Néhány odút tavasszal is tegyünk ki az akkor érkező vándormadaraknak, a nyaktekercs, rozsdafarkú fülemüle, stb.-nek.

Az odúlakó madarak egy része falrepedésekbe is szívesen betelepszik. Ezeket a repedéseket átalakíthatjuk alkalmas üregeknek, ha két egymásfeletti féltéglát kiszedünk és egy 5×5 cm-es bejárónyílást hagyunk. (9. ábra.)

A falréseknél sokkal alkalmasabb a kihúzható deszkabetét, amely két 15×15 cm-es deszkadarabból áll. (10. ábra.)

A fali rés vagy deszkabetét nyílása 5×5 cm legyen. A deszkát behelyezzük a falba és készen áll a könnyen ellenőrizhető és tisztántartható fészek. Az ilyen odvakat cinegék számára $1\frac{1}{2}$ m-ig, szürke légykapó, rozsdafarkúak számára 2–6 m magasságig vagy magasabban is elhelyezhetjük.

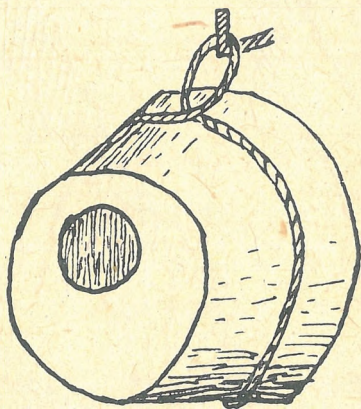
Az odvakat ősszel takarítsuk, javítsuk meg és szilárdan erősítsük vissza a helyükre.

10. ábra. Kihúzható deszkabetét.

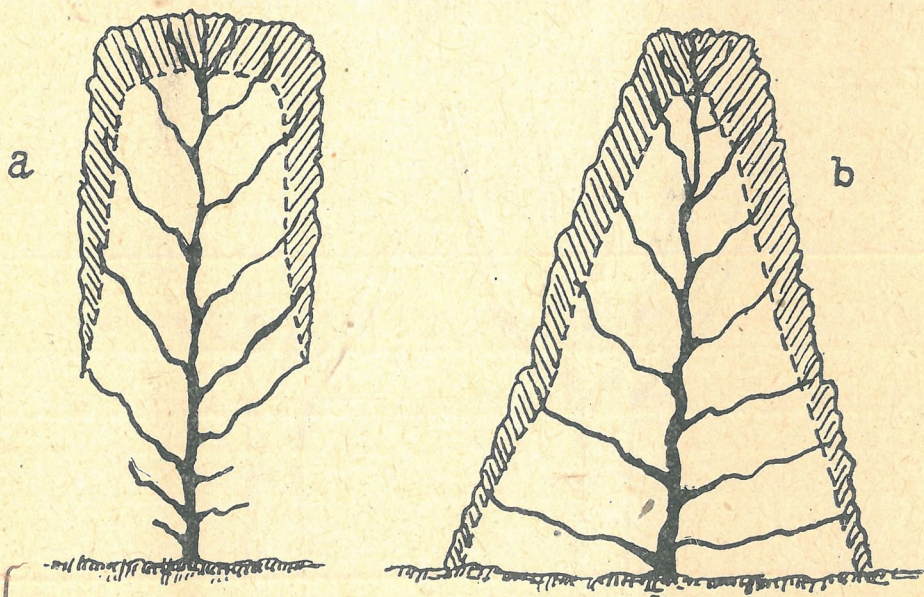
Hogy madárvédelmi törekvésünk igazi célját elérje, nagy súlyt kell helyoznunk a verebek távoltartására és irtására is. A gyümölcsvédelem szempontjából fontos odulakó madaraink megtelepítését néha teljesen megghiúsítja, vagy nagy mértékben hátráltatja úgy a házi, mint az apróbb mezei veréb. Ezek csoportosan megtámadják és a már meglévő fészkekből, még ha tojás is van benne, akkor is kiszorítják a cinegéket. Különböző csapdák alkalmazásával foghatjuk őket. Egyszerű virágcserep is alkalmas erre a célra, amelynek fenekére egy nyílást vágunk, majd falra akasztjuk. Az ide beköltött verebet könnyen kiemelhetjük. (11. ábra.)

Hasznos madaraink között nagyon sok van, amely nem odúban, hanem szabadon fészkel. Ezeknek is lehetőséget kell nyújtani a megtelepedésre. Madárvédelmi ültetvényeket kell létesítenünk. Erdők, mezővédő erdősávok, cserjék, bokrok ültetésével érhetjük el ezek megtelepítését. A gyümölcsös kertet igen sokféle rovar pusztítja. A rovarok pusztítására sokféle madár munkája szükséges. Ilyenek a rigók, poszáta- és fülemülefélék, tengelic, zöldike, kenderike, erdei pinty, stb.

11. ábra. Verébfogó virágcserep.

Az egysoros bokrok általában alul ritkák, felül pedig igen tömöttek, annyira, hogy a madár nem tud áthatolni rajta.

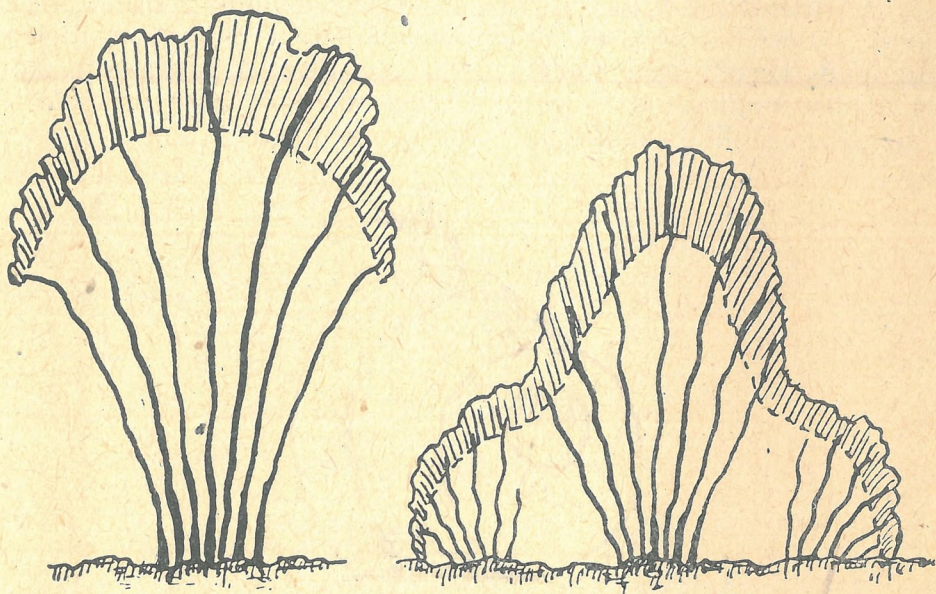

12. ábra. a) Hibás szabású élősvény. b) Helyes szabású, földig leveles élősvény. (Csörgei szerint.)

Ezért legalább háromsorosan ültessük a bokrokat, és a legbelső bokorra, amely a legvédelettebb, az ú. n. törzsbokorra irányítsuk a fészket. A középső bokrok ágait metszéssel nevelhetjük csészealakúvá. Ez alkal-

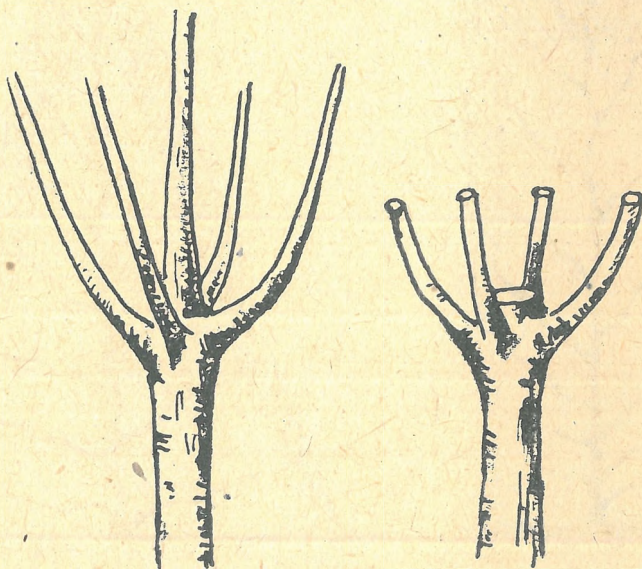
mas fészekrakásra. A sűrű ágcsomók vezérhajtását kerteszőllóval kimet-
szük, a mellékágakat 5—6 cm-re visszavágjuk. (14. ábra.)

A legszebb eredményt azonban a rügyből nevelt ágcsomókkal ér-
jük el. (15. ábra.)

13. ábra. A csokoralakú bokor átidomítása földig leveles bokorra.
(Csörgei szerint.)

A középső vagy törzsbokor magassága 2 m legyen. Fészekrakásra a
legalkalmasabbak az oltott akác, puszpáng, a galagonya, a metszett gyer-

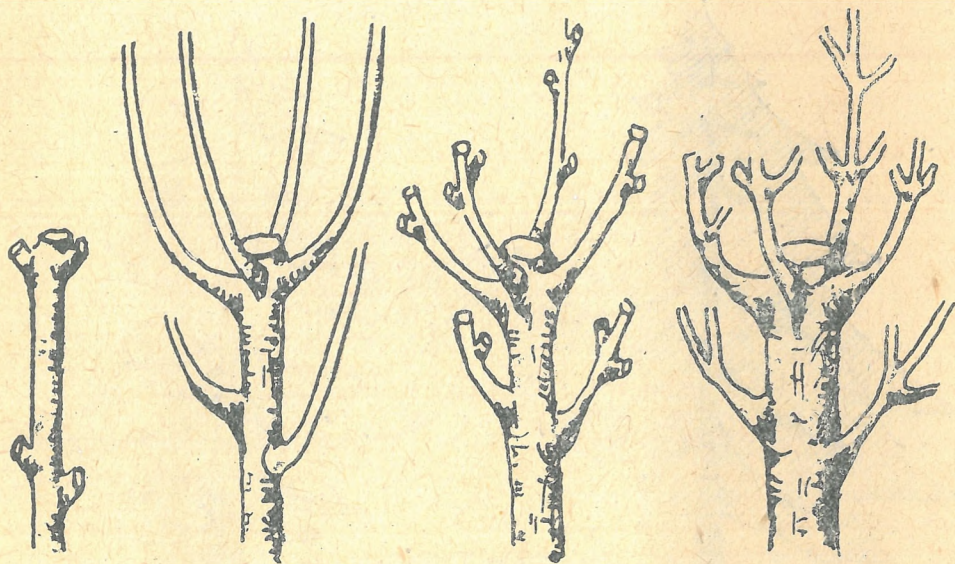

14. ábra. A vezérhajtás kimetszése. (Csörgei szerint.)

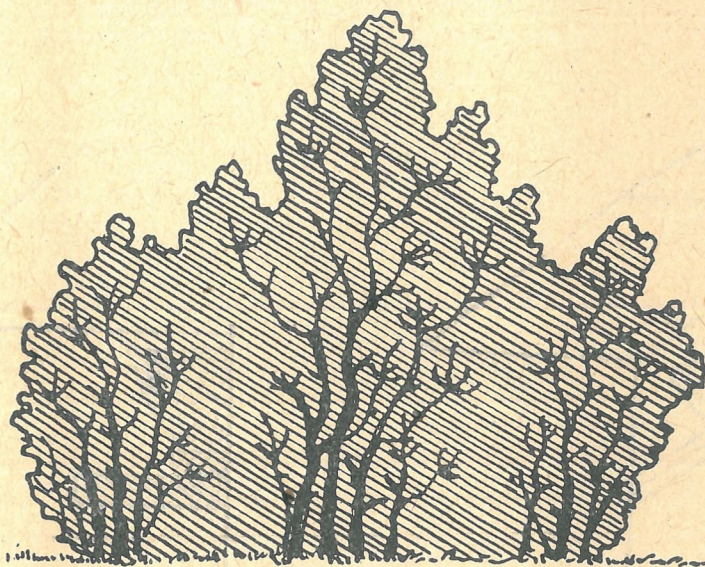
tyánfa, stb. bokrok. A két oldalon védőbokrokat ültetünk és ügyelünk arra,
hogy a törzsbokor magasságát el ne ériék. (16. ábra.)

A lehullott levelet lehetőleg ne távolítsuk el a bokrok alól, mert a

poszáta- és fülemüle-félék szívesebben megtelepednek ilyen helyen. Szívesen fészkelnek a rigók, poszáták és magevő madarak az örökzöld cserjék és fák között. A lucfenyő, babér, Thuja-félék, kínai boróka, mind alkalmas madárvédelmi ültetvények létesítésére.

15. ábra. Ágcsomó-nevelés Berleps szerint.

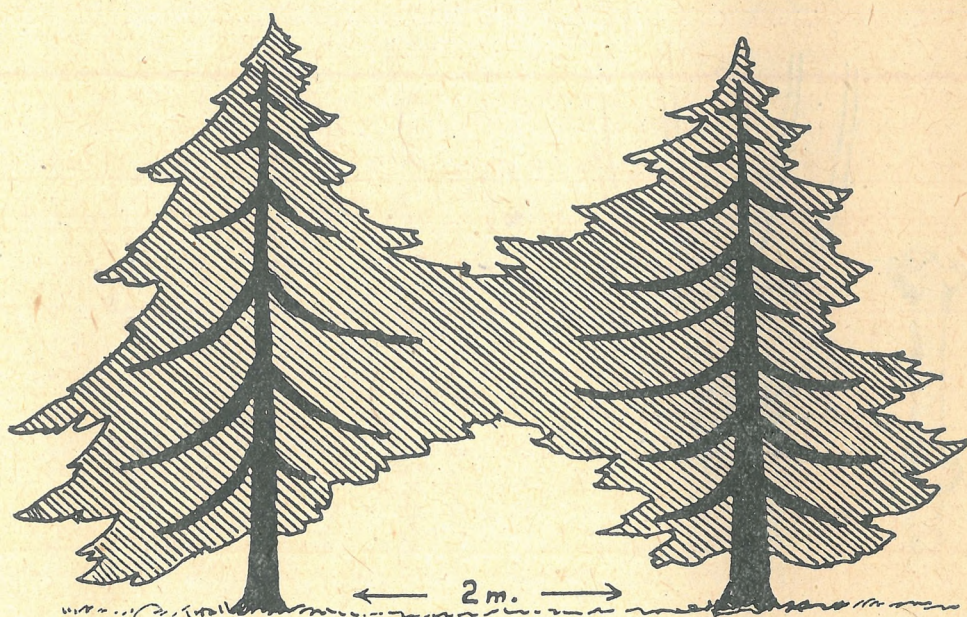
16. ábra. Madárvédelmi ültetvény keresztmetszete.

A gólyát is megtelepíthetjük házunknál, ha a kéményre, letört fatörzsre kosarat vagy régi kereket helyezünk.

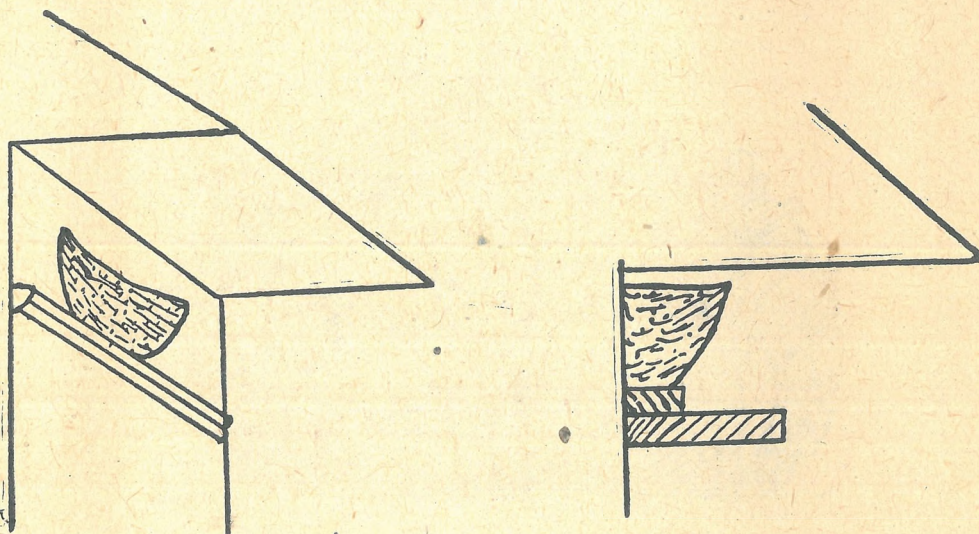
A fecské is egyik kedves madarunk, éppen ezért megérdemli, hogy fészeképítésében elősegítsük. Ezt elérhetjük azzal, ha az eresz alatt a fal felső részét 10—12 cm-es sávban, ripacsos vakolattal vonjuk be, hogy a

fészek legyen mihez tapadjon. Ha a ripacsos rész alsó felére 5—6 cm-es deszkalapot szegzünk, még könnyebben építhetik fészkeiket. (18. ábra.)

E párkány távolsága az eresztől a molnárfecskénél 15 cm-es, a

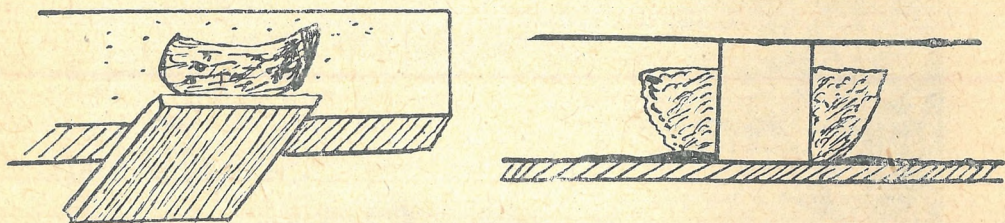
17. ábra. Lucfenyő élősövény keresztmetszete.

18. ábra. Fecskefészek támasztópolccal.

füstifecskénél 20 cm-es legyen. Istállókban a gerendára szegezzünk egy 20 cm-re kiálló deszkát, ami egyúttal az ürüléket is felfogja. (19. ábra.) Tavasszal a kutak mellett tartsunk pelyvával kevert agyagos sarat, hogy ne kelljen ezt távolról hordaniok.

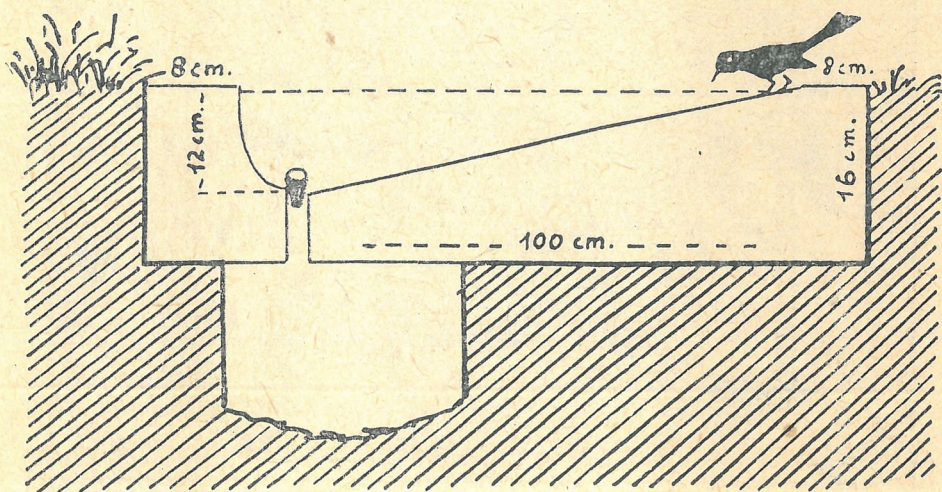
Nagyon fontos volna a legelők közelében a fecskék részére fészkelési helyet biztosítani. Az állatok körül nagyon sok a rovar, amit pusztítának egész nap. Erre a célra fecsketornyok építése volna alkalmas.

19. ábra. Fecskefészek istállógerendán.

Itatók és fürdők.

A madarak nagyon szeretik az olyan helyeket, ahol ivó- és fürdővizet találnak. Szívesebben is telepednek meg ilyen helyen. Ezért állítsunk ki vályut és más yizedényt, ahol mindig friss vizet talál az inni vagy fürdeni akaró madár. A mélyebb vizekbe helyezzünk kis tutajokat, nehogy belefulladásnak az ügyetlenebb madarak. Legalkalmasabb a fokozatosan mélyedő medence, amelyet elkészíthetünk cementből vagy fából.

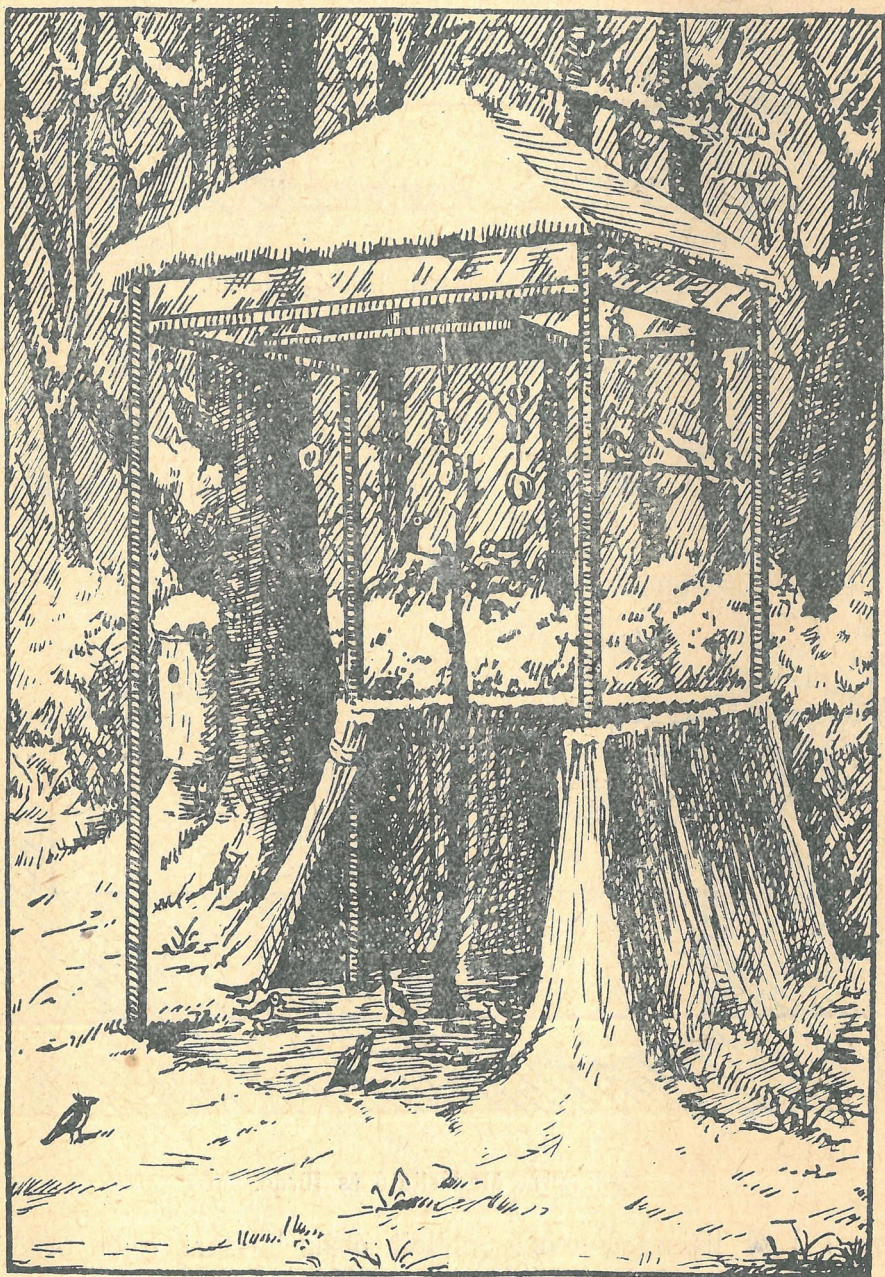
20. ábra. Madáritató és fürdő.

(20. ábra.) Egy ilyen medence mellett órák hosszat gyönyörködhetünk, látva a madarakat a legkedvesebb jelenetekben.

Téli etetés.

A gyümölcstermesztés szempontjából nagyon hasznos madarainknak megfogyatkozását a zord tél is okozza. Ólmos eső és hófúvás idején a fák ágait jégpáncél vonja be és ilyenkor az örökké rovar után kutató cinege és más madár nem kap semmi élelmet. Mivel a madár nagyon falánk és

testsúlyának felét meghaladó rovarmennységet pusztít el, a nagy hidegben néhány órai éhezés után elpusztul. A téli etetéssel pedig nagyon sok hasznos madárnak menthetjük meg az életét. Ugyanakkor a már odacsalo-

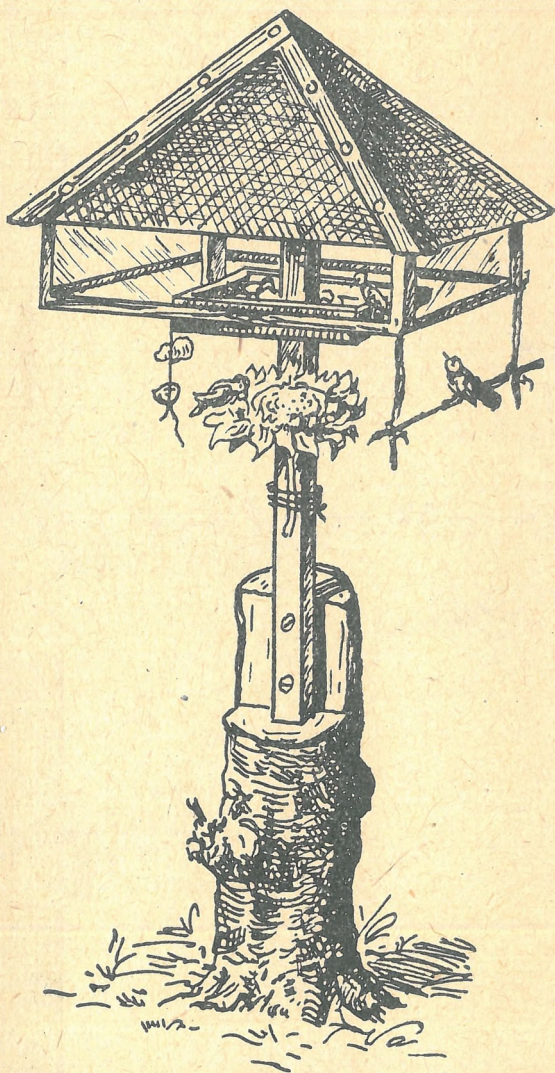

21. ábra. Etető kunyhó.

gatott madarak az ott levő fészekodúban alszanak, így tavaszra is valószínűbb, hogy visszatérnek. De amíg az etetőasztal körül röpködnek, az alatt is tisztogatják a környék fáit és a petéktől a kifejlett rovarig mindent felfalnak. Ha pedig kissé enyhül az idő, rögtön otthagyják az etetőasztalt és hozzálátnak a rovarcsemege pusztításához.

Az etetőasztal mindig olyan kell legyen, hogy az a legnagyobb hóvihárban is el tudja látni éhes vendégeit. Az olyan etető, amely csak jó időben hozzáférhető és hóvihárban nem, a legveszélyesebb, mert akkor hagyja cserben a madarat, amikor a legjobban rá van szorulva.

Az etetőasztalok többfélék lehetnek. Közös vonásuk: peremes asztal, melyet felülről deszkatetőzet, oldalról függőleges üvegkeret véd eső és hó

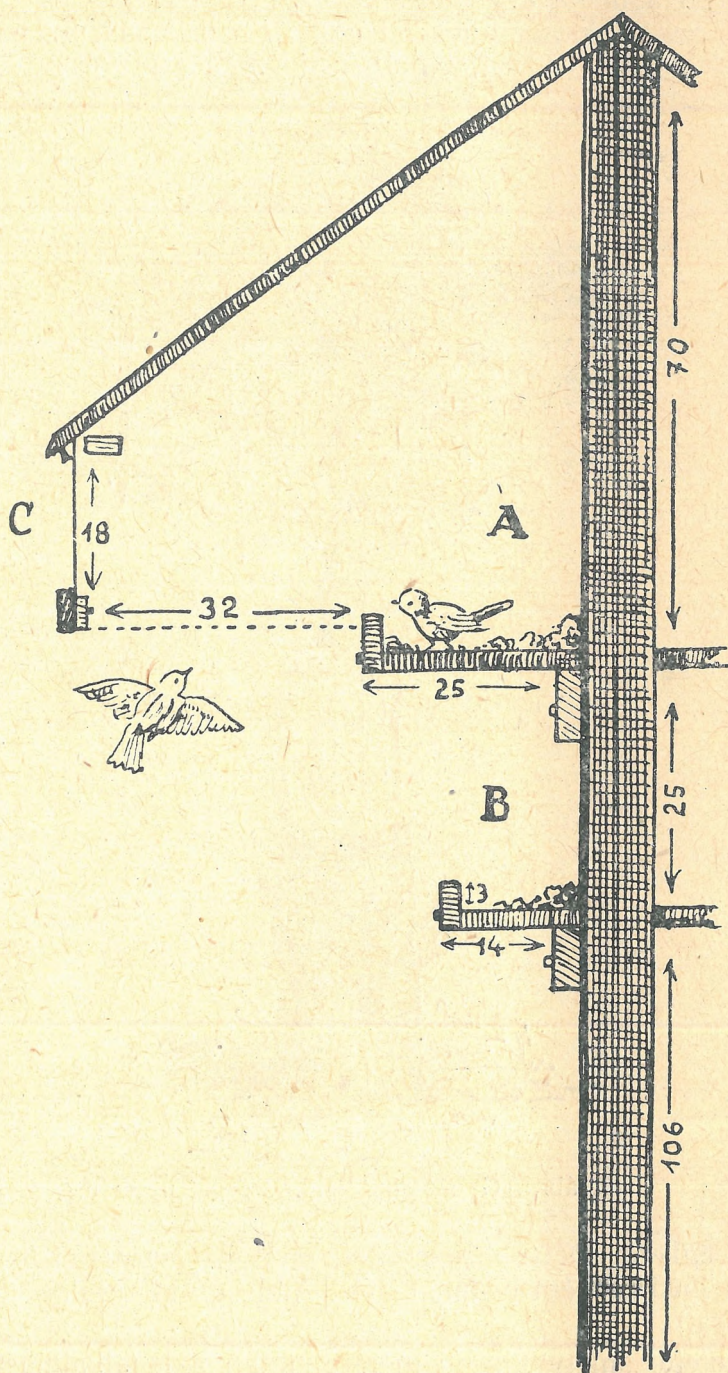
22. ábra. Galambduc-etető. Csörgei nyomán.

ellen. Az üvegkeret mélyebbre nyúlik, mint az asztal felső pereme, így a vízszintesen jövő hó sem csaphat bele. Alól egy kis csalogató asztalka áll. (21—22. ábra.)

A ducetető, amely kisebb méretű, talán a legalkalmasabb kertekben és parkokban. Ha egy ágakra borított gyékénydarabot helyezünk el alatta, asztalt terítettünk a pintyeknek, sármányoknak, búbospacsirtáknak, fekete-rigóknak, stb.

A galambduc-etetőket lehetőleg sűrű bokrok vagy örökzöld fák tisztásaira helyezzük el, távol a forgalmas helyektől.

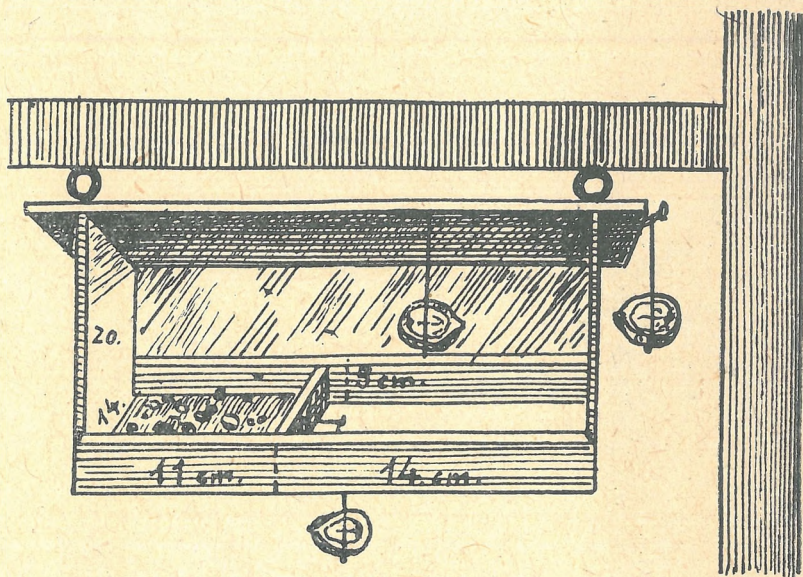
Az etetőknél még igen sok fajtája használatos. Az ablakra szerelt etetők alkalmasak arra, hogy a szobából figyelhessük a madarakat és gyönyörködhessünk kedves mozgásukban. (24—25. ábra.)

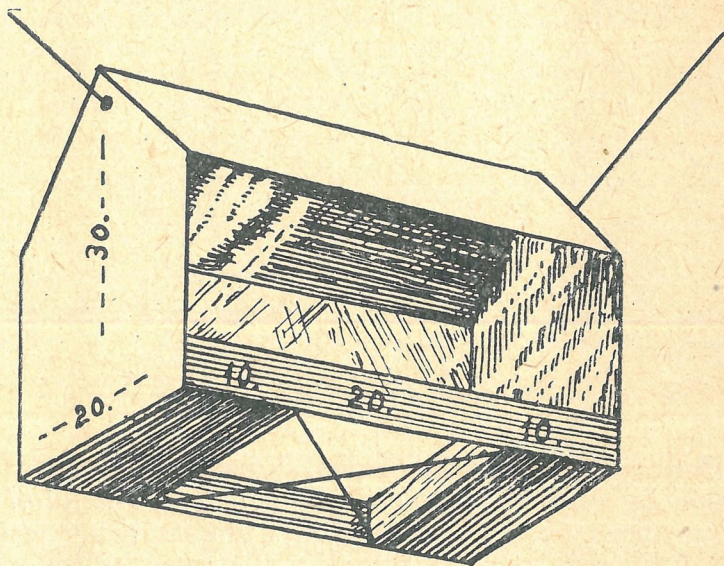
23. ábra. Galambduc-etető keresztmetszete: a) az etetőasztal, b) csalogatóasztal, c) üvegkeret.

Ezek felszerelését gyermekekkel is elvégeztethetjük, alkalmat adva nekik arra, hogy megkedveljék a madarakat. Az etetők bejárónyílásait

annyira szűkítsük, hogy a verebek ne tudjanak beférni rajtuk. Hogy felhívjuk a madarak figyelmét az etetőkre, lecsüngő féldiókat, feltűzött napraforgó-füzéeket, valamint napraforgó-tányérokat helyezünk azokra. Hatásosabb az etető közelében levő fákra is ezeket a figyelmeztetőket felaggatni.

24. ábra. Ablaketető.

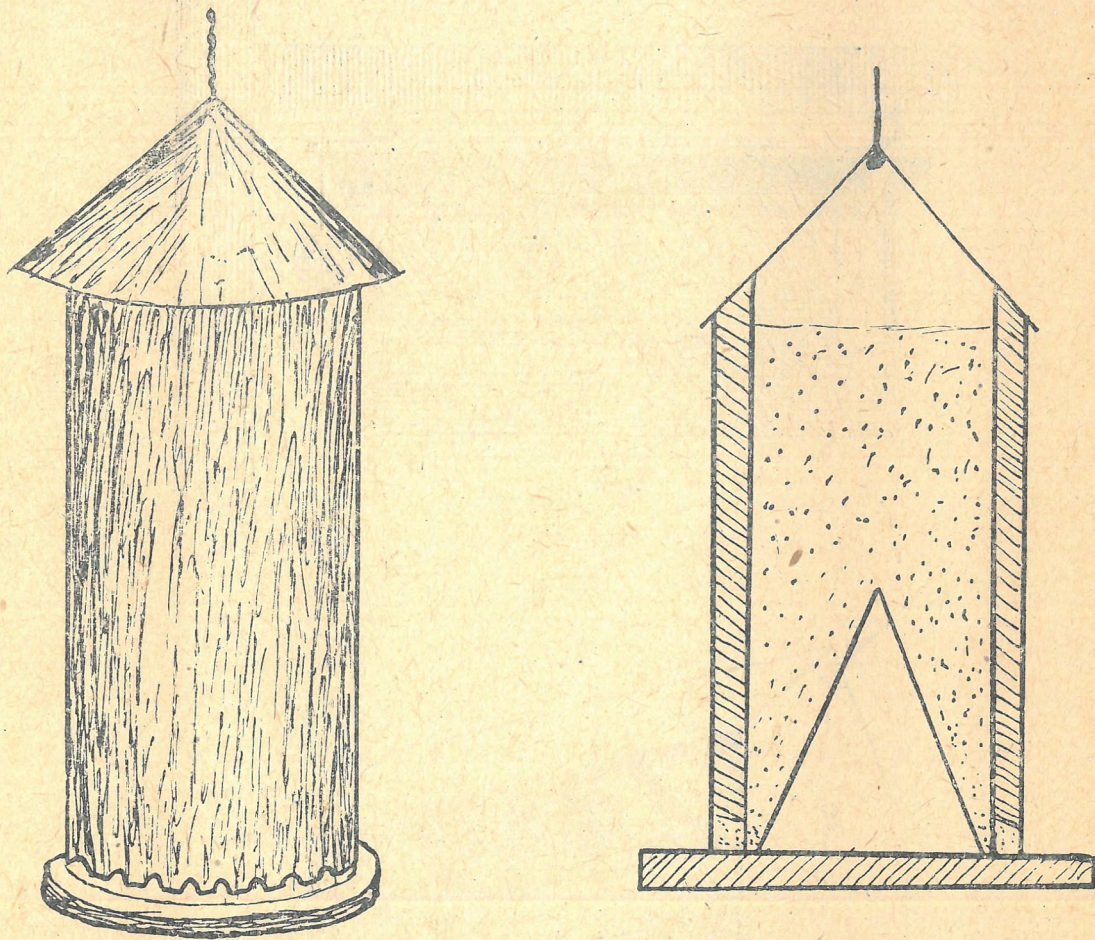

25. ábra. Alulnyíló etető.

Használatos még az önműködő függő etető, amelyet fatörzsből vájnak ki, közepén kúppal. Ebbe nagyobb mennyiséget helyezünk el a magból, és ez súlyánál fogva állandóan pótolja a fogyasztást. (26. ábra.)

Kötött hálóbá is helyezhetünk különböző magvakat, amit a madarak kicsipegetnek.

A cinegék az olajos magvakat és a zsíradékot kedvelik leginkább. Tanácsos a kender-, napraforgó-, valamint a tökmagot ugyanolyan súlyú faggyúba ágyazni és úgy feltálatni. Ezt ökölnyi nagyságban tegyük ki az asztalra, mert így nem szórják széjjel és csak annyit csipegetnek belőle, amennyire szükségük van.

26. ábra. Önműködő függő etető és hosszmetezete.

Az etetőkbe berakhatjuk a konyháról kikerülő ételmaradékot is. Itt azonban nagyon ügyeljünk, hogy *vízben vagy tejben áztatott kenyeret ne adjunk*, mert az hamar megsavanyodik és a madár beteg lesz tőle.

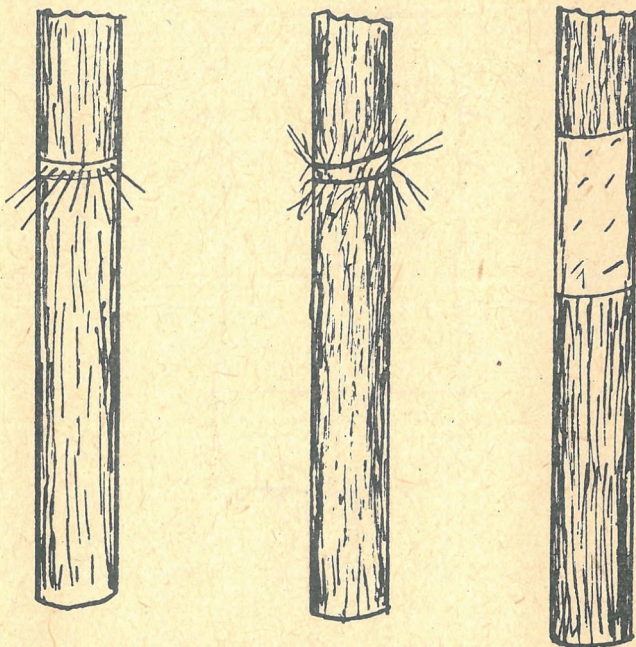
A magevő madaraknak bármilyen gabona- és egyéb maghulladékot adhatunk a földön berendezett etetőn.

A harkályok, királykák, őszapók vagy hosszúfarkú cinegék az etető-készülékbe nem mernek beszállani. Ezek részére különböző keveréket készítünk; húsvagdalék, kendermag, mák, szárított bodzabogyó ugyanolyan súlyú faggyúba ágyazva. Ezt a keveréket megolvadt állapotban fenyőgallyakra öntjük. Ha be is takarja a hó az ágat, a rászálló madár rezgésétől lehull és a táplálékot bármikor elfogyaszthatja. Az ilyen fenyőgallyat helyezhetjük ablak mellé is, ahonnan tanulmányozhatjuk a madarak életét.

Mindenkivel meg kell ismertetnünk a madarak védelmének fontosságát, mert a madarak munkája nélkül nem lenne gyümölcs, mert elpusztulnának gyümölcsös kertjeink. De a mezőgazdaság is teljesen megbukna, úgy elszaporodnának a kártékony rágcsálók és rovarok. Egy bagoly pl. egyetlen éjszaka 8—10 egeret fogyaszt el. Képzeljük el, mi történne baglyok hiányában a terméssel.

Hasznos madaraink ellenségei.

Hasznos madaraink ellensége igen sok. Ezek a védtelen madarakat igen megtizedelik, miért is a hasznos madarak elszaporodhatásának ez egyik főakadálya.

27. ábra. Bádog- és töviskoszorú macskák ellen.

Hogy madárvédelmünk eredményes legyen, ezeket az ellenségeket irtani és üldözni kell, hogy minél kevesebb kárt tegyenek a madárvilágban.

Az emlősállatok közül a legveszélyesebb a macska és a menyét. A macska nemcsak a földön és fán fészkelő fajokra, hanem az odúlakókra nézve is a legveszélyesebb. Éppen ezért üldözni és irtani kell, ahogy csak lehet, akár lőfegyverrel, akár csapdával. Az odútartó fának vagy karónak a törzsét drótkoszorúval, gledicsiagallyakkal vagy bádoglemezzel körülvesszük, hogy ne tudjon felmászni. (27. ábra.)

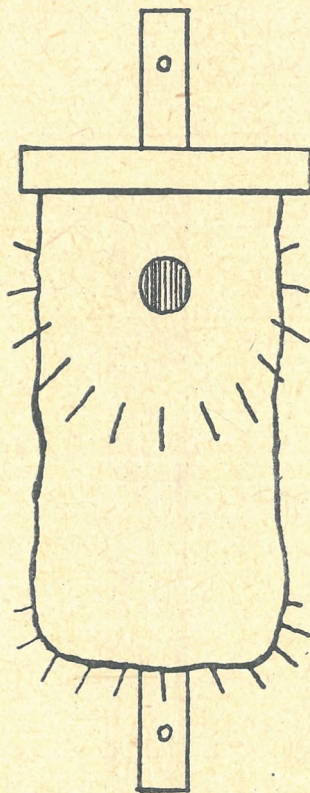
A menyét szintén kártevője a madárnak és fészkének; csapdával pusztítható.

A madarak közül ellenségük a házi- és mezei veréb. Lármájukkal elüldözik és fészkeiket foglalják el hasznos rovarirtó madarainknak. Igen káros a karvaly, mivel a cinegék ezreit pusztítja.

A szajkó (mátyás), a szürkevarjú és a szarka veszedelmes fészekrabló. Ahol ezek a madarak tanyáznak, kevés fészek marad épen.

A tövisszúró gébics és a nagy őrgébics is pusztítja hasznos madaraink fiókáit, sőt, az utóbbi a felnőtt madarat is elfogja.

A káros madarakat legcélszerűbb fészküknél felkeresni és tojásaikat kiszedni, az öregeket pedig lőfegyverrel ártalmatlanná tenni. A ragadozó madarakat pedig bagolykunyhóból lőjük, de nagyon ügyeljünk a hasznos ragadozókra, mint pl vörös-ércse, kékvércse, fehérkőrmű vércse, egerész-ölyv.

28. ábra. Szegkoszorú macskák ellen.

Ha a felsorolt lehetőségeket igyekszünk gyakorlatban minél jobban megvalósítani, ha hasznos madarainknak biztosítjuk a fészkelési lehetőséget, ha téli zord időben gondoskodunk ételmezésükről és óvjuk ellenségeiktől, rövid idő alatt százszorosan kapjuk vissza azt az értékű munkát, amit velük töltöttünk. Ugy a mezőgazdaság, mint a gyümölcsészet és erdészet terén olyan felmérhetetlen és hatalmas rovarpusztítást végeznek, amit emberi munkával nem lehetne pótolni. Ugyanakkor milliós költségek-től, sok fáradságtól óvnak meg és könnyítik munkánkat. Ők pedig ingyen végzik el nekünk ezt a hatalmas munkát, amiért csak annyit kérnek, hogy szeressük és védjük őket.

Adatok a csíkszentkirályi „Borsáros“ borvizes láp hidrográfiájához

Irta: KRISTÓ ANDRÁS

Csíkszentkirály (Sîncrăieni, raionul Ciuc) Csíkszeredától délre, 8 km távolságra, az Olt mentén fekszik. 1953 folyamán több mint 80 borvizforrást térképeztünk a községben és közvetlen környékén, tehát ebből a szempontból Csík-rajon leggazdagabb területe. Épp ez teszi indokolttá, hogy részletesebben foglalkozzunk vele.

A R. N.K.-ban különösen a Magyar Autonóm Tartomány területe bővelkedik ásványvizekben. Nemcsak mennyiségben, hanem az ásványvizek változatosságában is első helyen áll.

Különösen jelentősek a Hargita vulkáni övezetében fellépő savanyúvizek. Ezeket a szénsavas ásványvizeket nevezi a helybeli lakosság borvíznek. A borvíznek igen sok változata van és ez elsősorban a terület geológiai felépítésétől függ. Ugyanis a széndioxid-gázt tartalmazó víz földalatti útjában könnyen oldja a különböző kőzeteket, s így természetesen, a kőzet milyensége határozza meg az illető víz oldott ásványi összetételét. Ezért nyújt néha fontos felvilágosítást a föld mélyét kutató geológusnak egy-egy forrás elemzési adata. Olyan kőzetek jelenlétét is kimutathatjuk ezáltal, amit a felszíni rétegek takarnak.

A borvizek ismeretét és használatát akár az ősemberig vezethetjük vissza. Történelmi időkből már megbízható adataink is vannak. Több lelet tanúskodik¹ arról, hogy Dácia római hódítói előszeretettel telepedtek borvizek közelébe.

A középkor folyamán már nagyobb távolságról is felkeresik borvizeinket az emberek. Azonban csak a XVIII. századtól kezdenek kifejlődni, később híressé vált fürdőink. Gyógyforrásainknak híre rövidesen messzi vidékekre is eljut s évről-évre mind többen keresik fel az ekkor kialakuló nagyobb fürdő- és üdülőhelyeinket (Borszék, Előpatak, Homoródfürdő). Ezek kiépülnek és rövidesen a vagyonosabb osztály (akiknek azonban nem tett külföldi nyaralásra) kedvelt nyaralóhelyeivé lesznek.

Ezekén kívül találunk a Székelyföldön száyszámra olyan kisebb fürdőhelyeket (majdnem minden borvízzel rendelkező község határában), amelyeket csak a környező szegényebb lakosság használt s amelyek nem a

¹ Több forrásból római rézpénzek kerültek elő. Előpatak közelében pedig egy Colonia aquarum vivarum nevű római telep volt. Bővebben lásd Bányai János idézett munkájában. — A zárójelben levő szám a dolgozat végén lévő bibliografia sorszámozására utal.

fényűzés és kényelem kielégítésére épültek, hanem a gyógyulást kereső dolgozó emberek céljait szolgálták. Ezek a „népi-fürdők“ természetesen — kevés kivétellel — nem jutottak túl a kezdeti szakaszon s ma csak esetleg dülönevek, vagy a hagyomány őrzi emlékeiket.

Nagyobb fürdőhelyeink a tőkés-földesúri rendszerben is tovább fejlődnek s ezt elsősorban a vasútvonal kiépítése teszi lehetővé. A fényűzés és pompa nyaralóivá lesznek, a vagyonosok külföldi mintára szervezett nyaralóivá.

Hazánk felszabadítása után a borvizek népgazdaságunk igen értékes kincseivé váltak. Lehetővé vált, hogy gyógy-borvizeinket, fürdőhelyeinket egész dolgozó népünk szolgálatába állítsuk. A R.N.K. Alkotmánya Pártunk által vezetett munkásosztályunk harcának eredményeképpen ezt biztosítja számunkra.

Sok feladat hárul ezért ránk, elsősorban pedig az, hogy tartományunk területén lévő borvizeinkkel — melyek egyben egyik legfontosabb helyi energiaforrásunk is — úgy gazdálkodjunk, ahogy azt a tervszerű szocialista építés megköveteli. Ezért kell többet foglalkozni borvizeinkkel és ezért foglalkozunk most a borvizes területek egyik legértékesebbjével, a csíkszentkirályi „Borsáros“ forráslappal is.

Dolgozatom adatai nem egy rendszeres kutatómunka eredményeképpen születtek — sajnos erre eddig nem volt alkalmam —, csupán 1949 óta többször tett megfigyeléseim alapján készültek.

A Keleti Kárpátoknak általában három — földrajzilag is jól elkülönülő, — észak-déli irányban haladó párhuzamos övezete van. A belső oldalon lévő vulkáni övezet morfológiai formái üdőbbek, a vulkánikus hegyformák (kúpok, lavaárak) még jól felismerhetők, különösen a Hargita déli részén. A középső övezet kristályos kőzetekből áll. Ez Csíkszereda tájékáig a Keleti-Kárpátok központi részét képezi, itt azonban eltűnik, a fiatalabb képződmények alatt. A kristályos övezet morfológiai formái a már egyszer lekopott és később kiemelt tönk jellegét mutatják, megfiatalodott formákkal. A külső (keleti oldal) zóna az uralkodóan homokkővekből, márgákból és konglomerátumokból álló flis övezet. Morfológiailag ez is érettebb, lankásabb formákat mutat, annak eredményeképpen, hogy a földfelszín kiemelkedéseit lepusztítani igyekvő külső erők könnyebben elbánnak ezekkel az inhomogén kőzetekkel. A vulkáni övezet és a kristályos, illetve flis övezet között sorakoznak a belső kárpáti medencék. Ezek közé tartoznak a csíki medencék is².

Csíkszentkirály a Zsögödi szoros déli kijárójánál települt, ott, ahol az Olt kilépik a széles Alcsíki medencébe. Földrajzilag nagyon energikus, településvonzó helye ez a medencének s valószínű, hogy ősidőktől fogva lakott terület. Ezt bizonyítják a régebben és az újonnan kikerült régészeti

² Helyesebbnek tartom három medencére különíteni a csíki medencéket, mert a Kőd-tető—Bogát-hegy vonulata (Rákosnál) geológiailag és földrajzilag is jól elkülöníti a Felcsíki medencétől a Középcsíki medencét. (Ezt a felosztást használja Cholnoky is több munkájában).

leletek is³. Különösen alkalmas a településre az Olt 10 méteres magasságú terasza. Ez a terasz a Borsáros környékén szépen fejlett s így nem csoda, ha 0,5 m-től 1 m-ig a terasz felső rétegeiből mindenütt kerülnek ki kerámiai leletek. Két töredéket a Borsáros-láp tőzegrétegében is találtam 0,5 m mélységben. Ugyancsak több cserép került elő a teraszhoz azon a szurdokos részen, ahol az Olt erősen alámossa (a kanyar alatt a jobbparton), valamint Cserefás köpüthől Északra lévő különálló lesuvadt kis teraszfoszlányon.

Nagyobb mennyiségben kerültek elő ilyen jellegű leletek a község más részein is, különösen a Nagyos patak torkolatától Délre lévő Ecken nevű teraszból, ahol most folynak az ásatások.

Csíkszentkirály tengerszintfeletti magassága 657 m. A Zsögödi szoros közrefogó hegyvonulatok átlag 100 m-rel emelkednek föléje, míg a medence keleti oldalán lévő flis vonulat 500 m-rel s a nyugati oldalon lévő vulkáni vonulat 700 m-rel emelkedik a medence fölé átlagosan.

A minket érdeklő területen — Csíkszentkirály környékén — az alsókréta márgák, a vulkáni kőzetek és ezeknél fiatalabb üledékes kőzetek vannak képviselve.

A legidősebb tehát az az alsókréta márga vonulat, amely a kárpáti homokkő (flis) övezetnek egyik — Menaság tájékaról kiinduló — ágát építi fel, a Fiság patak és az Olt között. (Herbich menasági hegyvonulata.) (3.) Csíkszentkirályig húzódik és itt lesüllyedve a medence talapzatát képezi. Ez igen fontos adat a borvízforrások keletkezésére nézve, — majd később látni fogjuk.

A főleg amfibolos hipersztén augit andezitekből (Bányai J.) és ezeknek agglomerátumaiból álló vulkáni kőzetek is, az Olt völgyéig nyomulnak előre nyugat felől, csupán a Zsögödi szoros környékén terjednek át az Olt balpartjára.

Végül területünk legfiatalabb képződményei az Olt völgyének és a medence üledékeinek az utolsó geológiai korokban (pleisztocén, holocén) lerakott hordalékanyaga. Folyami kavics, homok, agyag képezi egymással váltakozva ezt az üledéksort. A völgy lejtőit is elborítják a negyedkor folyamán levegőből hullott, porból keletkezett vályogok és a húzódó lejtőtörmelék. Több jel mutat arra, hogy a máshol már olyan szépen kimutatott periglaciális eredetű talajszerkezeti jelenségekkel itt is találkozunk, — ennek tanulmányozása jövőbeli feladatunk lesz.

Ebből a rövid geológiai vázlatból már kibogozhatjuk területünk fejlődését. Az alsó kréta-korszak végén megindult kárpáti kigyűrődés az azelőtti tengerekből kigyúri a Kárpátok láncát. A kigyúrt láncok között azonban nagy törésvonalak mentén beszakadások keletkeztek. Az Erdélyi medence beszakadásának keleti törésvonal-rendszerén ekkor indul meg a vulkánosság s tart egészen a negyedkor végéig.

A régebbi felfogás értelmében (Lóczy és követői) a belső Kárpáti medencesor, az Erdélyi medence szerves része volt s csak a vulkáni mű-

³. Bronz edények, különböző korú kerámiai- és dáki kincslelet. A kincsleletet Dr. Székely Zoltán és Kovács Dénes dolgozták fel.

ködés folytán keletkezett hegységek zárták el innen s tették különálló medencesorozattá. Ezt a felfogást ma már el kell vetnünk és a medencéket külön szerkezeti egységként kell tekintenünk.

Méreteikben kisebb törésvonalak mentén süllyednek be ezek a medencék, a vulkáni működésekkel egyidőben s süllyedésük a pleisztocén végéig tart (Bulla). A törésvonalak mentén alakulnak ki a Csíki medencék vizeit levezető Olt áttörései. Így keletkezett a Zsögödi szoros is, egy északnyugat-délkeleti irányulú pliocén törésvonal mentén. Az ÉNy—DK-i irányú törésvonalra merőleges és a vele 45 fokos szöget bezáró törésvonalak végzik el aztán a medence részletesebb tagozását.

Az így kialakult medencéket töltögetik a továbbiak folyamán törmelékeikkel a külső erők s a negyedkor elején kialakult Olt.

Bulla Béla kutatásai alapján kimondja (4.), hogy tartósabb tó nem volt a Csíki medencében (kivéve az Alcsíki medence alsó részét) s az Olt tulajdonképpen folyóteraszokat nem hagyott hátra, csupán a Tusnádszorosban és alatta. A Zsögödi szorosból csak az újpleisztocén (II. sz.) teraszt írja le. Szentkirály környékén azonban több helyen találhatunk olyan nagyobb magasságban levő kavicstelepeket — Bányai is említi (5.) ezeknek egy pár feltárását a Zsögödi szorosban —, amelyeket másképp nem magyarázhatunk, csak az Ős-Olt szállítómunkájával (Szusztora, K-i oldal, Nagyomlás, Aszupataki feltárás — kb. 30—50 m magasságban). Tehát valószínű, hogy a Zsögödi szoros környékén idősebb Olt-teraszok is vannak. Ezeknek a tanulmányozása is jövőbeli feladatunk. A teraszok részletes kinyomozása s a többi negyedkori képződményekhez való viszonyának a tisztázása után pontos képet kaphatunk a medence fejlődéstörténetéről.

A Zsögödi szoros törésvonala és az erre nagyjából merőleges törésvonal (Csíkszentgyörgy—Csíkszentkirály), mely meghatározta a már említett alsó-kréta márgavonulat D-i leszakadási vonalát, adott alkalmat a csíkszentkirályi ásványvizek keletkezésére.

A forrásoknak ezzel a törésvonalrendszerrel való kapcsolatát bizonyítja az is, hogy közepes hőmérsékletük jóval magasabb a terület évi középhőmérsékleténél.

Érdekes megjegyeznünk, hogy a község területén csak az Olt jobb-oldali részén vannak borvizek — s itt majdnem mindegyik kút borvizes —, ellenben a balparton csak egy borvíz van, közvetlenül az Olt partján (lásd a térképet). Világosan láthatjuk tehát, hogy az Olt itt épp a törésvonal tengelyében folyik. Az Olttól ÉK-re és É-ra levő kincseszegi és poklandfalvi részen, a nem nagy mélységben lévő márgák nem engedik feltörni a forrásokat s így ezek a vulkáni törmelék- és folyami hordalékok laza rétegein keresztül érik el a felszínt. A községnek Olttól délre lévő Templomalja, Kövesutca és Tiva nevű részein 37 kút borvizes, illetve szejkés, — ahogyan a talajvízzel felhígult borvizeket itt nevezik. Csupán a mélyebbre fúrt kútak és köztük az 1953 tavaszán mélyesztett 35 m-es téglagyári fúrás vize erősebb, azonban ezeknél is nyilvánvaló a felhígulás.

Külön kell megemlékezni a száraz széndioxid-előtörésekről. Több helyen elárulják a növényzetnélküli foltok. Legismertebb feltörése a temp-

lommal szemben lévő régi kántori lakás pincéjében van (itt már halál-
eset is fordult elő a gáz miatt).

A tömegesen feltörő ásványvizek hozták létre a Borsáros forráslápot is. Ez a kb. 15 hektárnyi terület a templomtól ÉNy-ra az Olt alluviális sík-
ságán van, az országúti hídtól Ny-ra. A sík terepen feltörő és ott szétte-
rülő források feláztatva a talajt, lápnövényzettel borított ingoványos te-
rületté teszik azt. Nevét a forrásokból lerakódó okkersárga limonitról
kapta. (Itt borsár a neve.) Ma az egész területnek csak kb. 33—34%-a ki-
mondottan láp; a többi részét már lecsapoló árkokkal kiszárítva, kaszálóvá
változtatták (lásd a térképmellékletet).

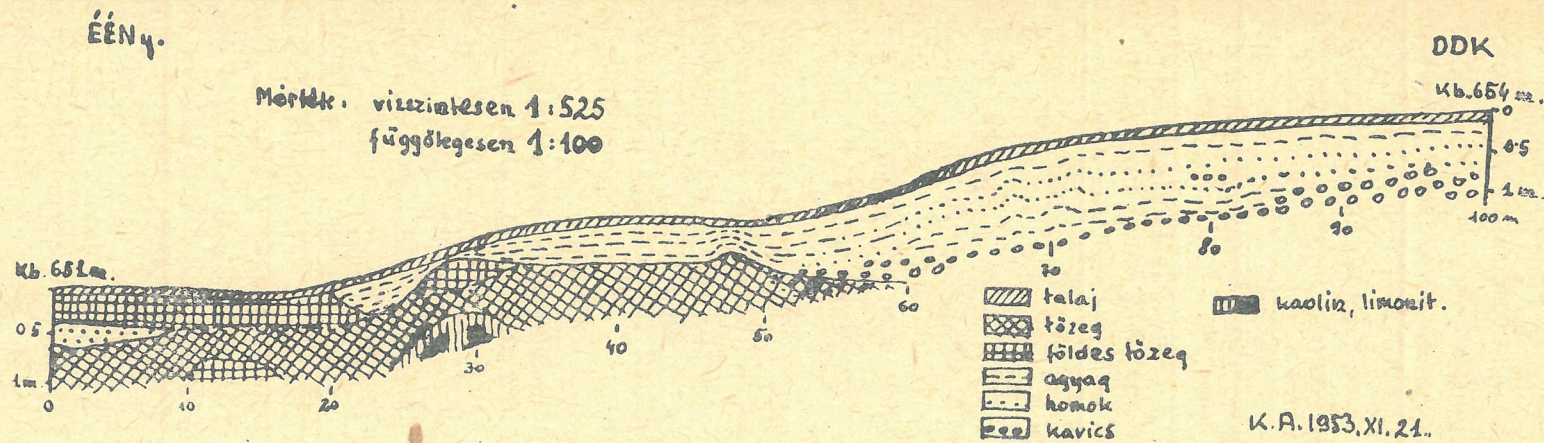
A térképen Borsáros határait kiterjesztettem azokra a területekre is,
ahol most láp nincs, de régebben bővizű feltörések voltak.

A borvizforrások különféleképpen jelennek meg lejtős és sík területen
(Bányai). (6.) A lejtős területen feltörő borvizek lefolyhatnak s így egy-
irányban rakják le kicsapódó ásványi anyagaikat — jelen esetben a limo-
nitot. Sík területen ellenben körkörösén halmozzák fel ezeket s a felázta-
tott, lápnövényzettel fedett terület közepén lapos, krátterszerű dombot
emelnek. Természetesen, a lejtős területen is, miután a lejtés irányában
annyira emelte lerakódását, hogy egyszintbe kerül a forrással, megkezd-
di a forráskúp építését, azonban ilyen esetben hamar megszökik a víz, mert
nem tudja a forrás magasabbra nyomni az állandóan magasodó kúpnál.
Ilyenkor mindig a lejtő alacsonyabb részén keres a víz kiutat. Tehát lej-
tős területen feltörő borvizeknél számolhatunk azoknak a befele történő
vándorlásával. A Borsárosban ilyen vándorlás nyomait a déli lejtős részen
találjuk meg.

Az átlag 10 m magas Olt-terasz itt lankás, hosszú lejtővel ereszke-
dik le az alluviumig (lásd a mellékelt tömörszelvényt). A lejtőtörmelék
anyagát lazán cementezi és megfesti a limonit. Több elhagyott forráskúp ta-
núskodik arról, hogy ez is a Borsáros szerves része, csak a források vándoroltak be a lejtő alsóbb részeire. Egy ilyen esetet megfigyelhettem
1948—49-ben. Már 1948-ban feltűnt, hogy az egyik forrás (9-es számmal
jelölve a térképen) nagymértékben reagál a levegő hőmérsékletingadozá-
saira. 1947—48 telén 3 C°-ot, 1948 tavaszán 12 C°-ot, őszén pedig 15 C°
hőmérsékletet mértem⁴. Ezek után nem lepődtem meg, mikor 1948—49 te-
lén befagyva találtam. 1949 tavaszán el is tűnt a vize és 45 m távolságra
tört fel ismét (10 sz. forrás). Ezeket szem előtt tartva feltételezhetjük,
hogy még délebbre is voltak források, az időszakosan folyó Borpatak kis
völgyecskéjében.

A terasz lealacsonyodását is hajlandó vagyok, annak a talajmozgás-
nak tulajdonítani, amit a források vizétől feláztatott talaj végzett a lejtő irá-
nyában, periglaciális éghajlati hatásra — legalább is erre engednek követ-
keztetni azok a talajhullámok, amelyek az egyes rétegek (tőzeg, homok és
kavics) határvonalán lépnek fel (lásd a mellékelt szelvényt). A perigla-
ciális éghajlatra pedig elég csak annyi bizonyítékot felhozni, hogy még ma
is élnek itt periglaciális jellegű reliktum növények.

⁴ Pontos adatokat lásd a hőmérsékleti táblázatban.

1. kép. A Borsáros D-i részének vázlatos szelvénye.

A Borsáros felső rétegeibe 1 m mélységig mélyesztett vízlevezető árok szelvényadataiból elmondhatjuk a következőket: 0,1—0,5 m vastag humuszos s az alacsonyabb részeken tőzeges talajréteg alatt elvastagodó (0,5 m) majd kivékonyodó (0,3 m) agyag- és homok-rétegek következnek limonitos festéssel és cementálással. A magasabban lévő déli részeken kvarc- és andezitkavicsok veszik át a vezető szerepet, egészen 1 m mélységig. Ezek alatt az alacsonyabb részeken vastagabb tőzeg-réteg következik. Vastagsága valószínűleg eléri az 1,5 m-t is. A tőzeg nem egyöntetű megjelenésű mindenütt. Helyenkint földes, máshol tiszta, sok fenyőtoboz- és gyökérmaradvánnyal, néhol meg lencseszerű, közbetelepült limonitos vagy kaolinos agyagok is vannak. Sajnos, ezeket még nem volt alkalmam behatóbban analizálni és így nem is közölhetem. Üdvös volna a Borsáros altalajának pollenanalitikai vizsgálatát is elvégezni (tudtommal ez még nem történt meg). Így nemcsak a Borsáros hajdani növénytársulásairól, hanem a környék korábbi éghajlatáról is fontos adatokat kaphatnánk.

Az eddig elmondottakból láthatjuk, hogy a Borsáros nem egy elhajló természeti jelenség, hanem most is élő forrástáp, amely a jégkorszak óta nem sokat változott. Csupán a források változtatták helyüket időnkint. Ma is vannak újszülött források, érettek és elhalók s minden elhalás ma is egy-egy újabb forrás születéséhez vezet. Ez a természet dialektikája. Hogy — Engelset idézzem: — „az egész természet, a legkisebbtől a legnagyobbig, a porszemtől a napokig, a protistától az emberig, örök keletkezésben és elmúlásban, szakadatlan folyásban, szüntelen mozgásban és változásban van“⁵. Ezt láthatja a Borsárosban az, aki nyitott szemmel vizsgálja a természetet.

Az egész község használja a borvizeket, de talán egy forrás sincs amelyiket egyfolytában több évig használtak volna. Könnyű itt válogatni! Ha valaki egy szerencsésebb forrásmedencét ásott, rögtön oda pártolt az egész falu, amíg újabb forrásmedencét nem ástak. Utóbb csökkent a borsárosi vizek használata, mert inkább a nagy vízhozamú téglagyári kút vizét használják.

Vessünk ezekután egy pillantást a forrás vizének eredetére is. Kétségkívül az ásványvizek a földkéreg nagyobb mélységeiből törnek fel s az ott uralkodó hidrosztatikai nyomás és az elnyelt széndioxid gáz űzik ki a felszínre. A széndioxidról semmi okunk sincs feltételezni itt, hogy nem vulkáni utóműködésből származik, tehát leszögezhetjük, hogy a borsárosi borvizek keletkezése a hargitai vulkáni működésekkel kapcsolatos. A mélyből feltörő, eredetileg magasabb hőmérsékletű vizek azonban a vastag törmelékrétegben levő talajvízzel keveredve mint langyos vizek érnek a felszínre.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény se, hogy a források az Olt mellett, vagy attól legfeljebb csak 300 m távolságra vannak, s az Olt majdnem félkörben körülöleli a forráslápot. Nem sikerült még olyan jellegű pontos megfigyeléseket végezni, melyek az Olt vízjárása és a források

⁵ Engels: A természet dialektikája. Szikra. Bp. 1952. 43 old.

vizhozama közötti összefüggést tisztáznák. Azonban kétségtelen, hogy az Oltból elszivárgó víznek nagy szerepe van az ásványvizek felhígításában.

A térképen Borsáros határát ki kellett terjesszem azokra a területekre is, amit ugyan a helybeliek nem vesznek a Borsároshoz tartozónak, de ahol a források teljesen borsárosi jelleggel törnek fel. Ilyen terület a nyugati részen Kisomlásnak nevezett törmeléklejtővel megemelt, kb. 10 m-es Olt-terasz és az Olt közötti terület. Ugyancsak ki kellett terjesszem É-felé a malom irányában, az Olt medréig a határt, mert itt az Olt medrében is sok borvízfeltörés van s a hidépítéskor végzett pilléralapozásnál betörő igen bővízű borvízforrások ezt megindokolják.

A Borsárosban 3 nagyobb lápot lehet megkülönböztetni:

A. A tulajdonképpeni Borsáros lápot, az Olt mellett lévő Borsáros fürdőtől (8. sz. a térképen) a régi országútig. Ma kettészeli a készülő új országútszakasz töltése.

B. Borpatak mellett a teraszon lévő ingoványos terület.

C. Kisomlás alatt a Cserefás küpű (14. sz.) környékén lévő láp.

Többször megpróbálták lecsapolni a lápok, azonban a források vízből kicsapódó limonit rövid idő alatt eltömi az árkokat. Az alig 30—40 cm mély árkok kb. 8—10 év alatt már annyira eltömődnek, hogy képtelenné válnak a víz levezetésére, ezért a lecsapolási munkák nem nagy eredménnyel jártak.

A borsárosi forrásokat a következő típusokra oszthatjuk, kilépési helyük kiképződése vagy kiképzése szerint:

1. Természetes források limonit kúppal. A térképen kereszttel jelöltem, a nagyobb méretűeket pedig kereszttel és karikával. Rendszerint szabályos köralakú, lapos kúpok közepükön kis víztükrörrel. A fejlődő kúpok alatt lévő láp mélysége meghaladja az 1 m-t. (Nyárády 1,5 m-nél is mélyebbnek tartja). Átmérőjük 4 m-től 25—30 m-ig terjedhet.

2. Ingoványos területek. — Tulajdonképpen több forráskúpnak az összeolvadásából keletkezett süppedékes láprészletek. Néhol már szilárdabb, de különösen a rajta lévő források környékén annyira puha, hogy ember s állat egyaránt irtóztva kerüli.

3. Félig ingoványos területek a lápokat övezik. Átmenetet képeznek az ingoványos és száraz területek között. Növényzetük is átmeneti jellegű. Valószínűleg kiszáradófélben lévő lápok. Több elhagyott, kiszáradt forráskúp bizonyítja ezt.

4. A környék lakossága által használt ásott forrásmedencék.

5. Fa- vagy kőmedencébe befogott források.

6. Fürdőmedence.

7. Az Olt medrében feltörő források. — Már említettem, hogy az Olt medrében a malommal szemben sok forrás van. Ilyen forrásokat a fürdővel szemben, ill. ettől felfelé, a kanyarig, mindenütt láthatunk, különösen alacsony vízállás idején. Legjelentősebb, a kanyar alatt, a meder jobb oldalán feltörő forrás. Még magas vízállásnál is észrevehető. Olyan erővel tör fel, hogy 4—5 cm magasra dobja fel a vizet. Mellette megkóstolva a

folyó vizét, jól érezhetjük a borvíz ízét. Még nagyon kemény telek idején — pld. az 1953—54-es tél — sem fagy be fölötté az Olt vize.

8. A terasz homlokfalából kilépő zónális vízszivárgások, melyek a terasz alsórészében lévő agyagréteg felső határán lépnek fel. Megfigyelhetők az előbb említett forrás fölött a kanyarban lévő, Olttól alámosott teraszrészlet lejtőjén, valamint a 13-as sz.-mal jelölt forrás fölött a terasz É-ra néző lejtőjén.

A térképen csak azokat a forrásokat jelöltem, amelyek feltűnően kiűtnek a rajtuk kívül még száz számra lévő vízfeltörések közül. A térkép figyelmes áttanulmányozásával ezekről hü képet nyerünk, ezért most nem térek ki mindenegyres forrás leírására. Csak azokat a jelentősebb forrásokat sorolom fel, amelyeket a múltban használtak, vagy jelenleg is használnak. A források számozásánál a térkép szerinti számozást követem.

1. sz. forrás. 2 m hosszú egyik oldalán, 1 m másik oldalán, 1,5 m széles és 0,5 m mély ásott medence, az országút és a kettős sz. forráshoz vezetett gyalogút szögletében. Többhelyen igen nagy erővel buzog fel a víz benne, igen bővízű forrással⁶. A községben „Cigányok feredőiének“ nevezik, ebből arra következtethetünk, hogy hajdan, itt is egy fürdőmedence lehetett. Ezzel kapcsolatban Vitos Mózes (7) könyvének 314-ik oldalán, a következőket találjuk: „langyos, meleg forrás . . . , mely régebben tágas medencébe foglalva és öltöző szobákkal is ellátva (!) közfürdőül használtatott. Most a fürdő tükre borsáros iszappal teljesen betelve, csak a helye látszik.“

2. sz. forrás. A régi községi kút. Jól kiépített gyalogút vezet ide. Többször próbálták közegészségügyi okokból befoglalni. Már Vitos (i. m. 314. old.) említi, hogy 1893-ban kőköpűbe tették és vasráccsal látták el, azonban a vasrácsokat még akkor összetörték. Azóta is többször próbálták befogni. Egy időben lefődték és csapokkal látták el, majd gémeskutat építettek rá, de mindezek rövidesen tönkrementek és az eredmény a forrás vízhozamának csökkenése volt. Ma már 0,9×0,9 m kerületű és 1 m mély deszkakeretbe foglalt forrást alig használják. Vízbősége 0-nak vehető (körülötte ömlik ki most a rossz foglalás miatt megszökött víz).

3. sz. forrás. 1 m. átmérőjű kör alakú ásott medence, egv vízlevezető árok fejében. Mélysége 0,4 m. Bővízű forrását azonban kevésbé használták.

4. sz. forrás. A láp közepén 1×0,7 m kerületű, 0,35 m mély ásott forrásmedence, bővízű forrásokkal. 1940-es években az egész község használta, ma kevesen használják.

5. sz. forrás. 1948-ban ásott 1×1 m kerületű 0,4 m mély forrásmedence. Az egyik legbővebb víző és legszénsavasabb forrás. A medence egész szélességében állandóan gyöngyözik fel a szénsav. 1948-tól kezdve használják s ma is a Borsáros leghasználtabb forrása. Hőmérsékleti adatai a legállandóbbak, ami nagy vízbőségének köszönhető.

6. sz. forrás. Erősen ingoványos terület közepén, 0,4×0,4 m kerületű deszkafoglalatban lévő 0,5 m mély forrás. Igen kis vízhozamú. Ma már nem használják. Kevesebb a szénsavtartalma is, mivel az Olthoz közel van és felhigul.

⁶ Mivel pontos vízbőségmérésekre még nem volt alkalmam, így ezen a téren adatokat nem közölhetek.

7. sz. forrás. $0,3 \times 0,3 \times 0,5$ m méretű bővízü ásott forrás, egy hajdani lecsapolt forráskúp közepén.

8. sz. forrás. Borsáros-fürdő. $4,5 \times 4,5$ m-es területű és 1,5 m mély, deszkából kiképzett fürdőmedence, alól farácsolattal. Igen bővízü források táplálják, amelyek állandóan pezsgésben tartják vizét. A kicsapódó limonitcsapadék sárgára festi a vizet is, mert a nagy erővel feltörő források nem hagyják leülepedni. Gyógyhatásának ismerete régi időkre nyúlik vissza. Vitos Mózes szerint „a legrégibb idők óta, számtalan megbénult nyomorék betegnek adta vissza egészségét.” A fürdő fejlesztése 1891 tavaszán indult meg, amikor egy helyi fürdőtársulat alakult, 15 részvényessel. Ez a társulat „egy a férfiak és nők számára elkülönített kettős medencével és öltöző-vetkőző kis szobákkal ellátott, csinosan berendezett fürdőhelyiséget állított be.” (u. o. 312-ik old.) A fürdőtársulat célja: „a fürdőt mindenkire nézve olcsón és könnyen hozzáférhetővé tenni, ezt bizonyítja az is, hogy a szegények ingyen fürödhettek. Már az első évben, a 4 krajcáros díjakból, fedezni tudták a fürdőszolga fizetését — ez látogatottságát bizonyítja, 1882-ben nő a forgalom, s már Romániából is jönnek vendégek. Az „1894. évi fürdőidény alatt — mint Vitos írja — a napi fürdésnek forgalmi átlaga számokban kifejezve 15-re tehető. Voltak állandó budapesti, romániai, csíkszeredai és más vidéki fürdővendégeink, kik nem győzik e gyógyforrás jó-tékony hatását eléggé dicsérni és magasztalni”. (u. o. 313. old.). A látogatottság 1895 után a vasút kiépítésével még növekedett.

Ez a mainál kisebb fürdőmedence, a 30-as évek közepéig állott fenn. Ekkor bővítette ki és építtetett korszerűbb öltöző kabinokat és egy napozó-teraszt is Bors Antal tulajdonos. Az újjáépítéssel a fürdő környékét is rendezték. Virággruppokat, sétányokat létesítettek. Ezek után érezhetően még is nőtt a fürdő látogatottsága. Ha ilyen mértékben fejlődött volna, rövidesen elhagyta volna a szomszédos Zsögöd fürdőt. Minden évben jöttek állandó nyaralók messzi vidékről is. Azonban a 40-es évek háborús körülményei között nem jövedelmezett a tulajdonosnak annyit, hogy tovább fejlessze a fürdőtelepet, s így fokozatosan lehanyatlott. Ma a hajdani építkezéseknek a nyomai láthatók, a fürdőmedence deszkafalai több helyen beszakadoztak. A medence szélein már majdnem 1 m vastag limonit-iszap rakódott le.

9. sz. forrás. A Borsáros déli részén a terasz tetején levő forrás, melyet a kataszteri térképlapon is bejelöltek, hozzávezető gyalogösvénnyel. Az erősen szénsavas bővízü forrás, már említett körülmények között 1949 tavaszán eltűnt.

10. sz. forrás. 1949 nyarán ásott, bővízü forrás. Az előbbi forrás eltűnt vizének újabb feltörése $0,3 \times 0,3 \times 0,4$ m-es méretű medencében.

11. sz. forrás. Az Olt balpartján a fürdővel szemben egy 3 m átmérőjű forráskúp közepén, az előbbiekhöz hasonló méretű ásott medencében, kevésbé szénsavas forrás.

12. sz. forrás. Az Olt kanyarulatában, közvetlenül a terasz lábánál, egy kisebb láp közepén ásott forrásmedence, az előbbihez hasonló mérettel.

13. sz. forrás. Az egyik legnagyobb borsárosi forráskúp közepén 1953 tavaszán ázott igen bővízű és erősen szénsavas forrás. Medencéjének méretei $0,5 \times 0,4 \times 0,5$ m. A forráskúp átmérője 25 m. Mostanig meg sem lehetett közelíteni, annyira süppedékes volt.

14. sz. forrás. Cserefás-köpűnek nevezik a helybeliek, 0,5 m átmérőjű, hengeralakú andezit köpűbe foglalt 0,8 m mély forrás. Bővízű és erősen szénsavas. Környéke ingoványos, különösen a forrástól ÉK-i irányban a lúp közepén lévő kenderáztató-medence körül, mely egy nagy 25—30 m átmérőjű forráskúp közepén van. A kenderáztató-medencébe is igen bővízű források fakadnak.

A számozott források többszöri hőmérsékleti adatait a következő táblázat mutatja:

I. TÁBLÁZAT: A borsárosi források hőmérsékleti adatai C⁰-ban kifejezve.

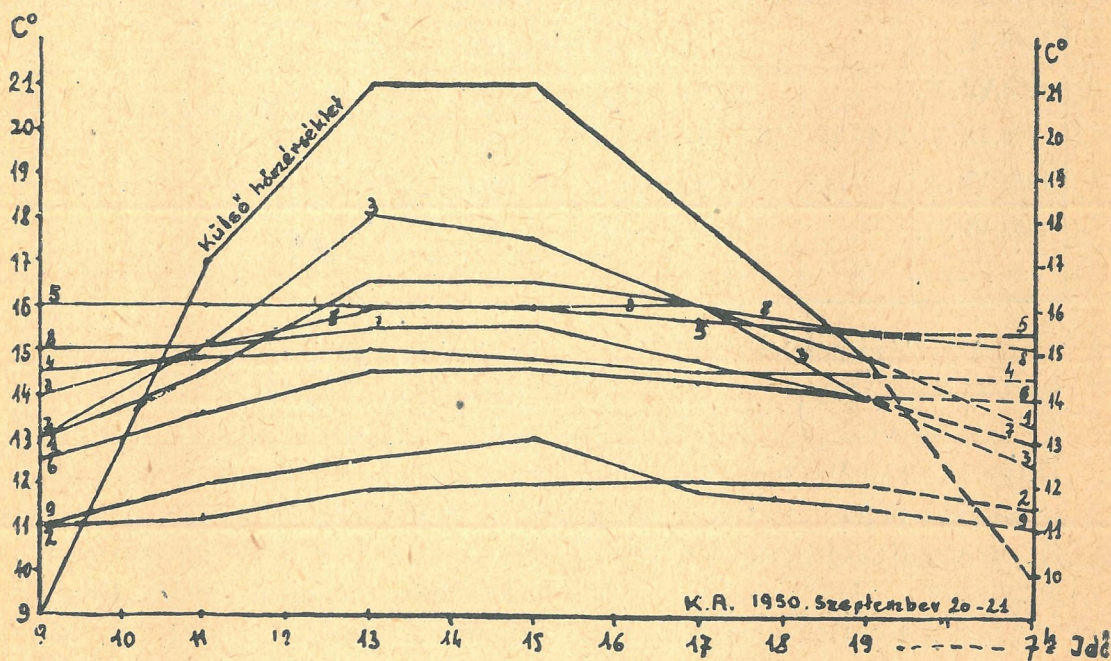
Források száma Mérés ideje	1 sz.	2 sz.	3 sz.	4 sz.	5 sz.	6 sz.	7 sz.	8 sz.	9 sz.	10 sz.	11 sz.	12 sz.	13 sz.	14 sz.	Külső hőmérs.
1948. II. 22.			13,5	13	16		13,5	12,5							-0,5
— „ —									3					12	-2,5
1948. IV. 1.									12						7,5
1948. IX. 9.								18							17
1948. IX. 16.							16	17							19
1948. IX. 24.	16	12	15	15,5	16,5										10
— „ —								16	15		16	12,5		13,5	5
1948. X. 13.					17		14,5	13							7
1950. VII. 21.				14	15	12		19,5							24
1950. IX. 20.	16,5	12	18	15	16	14,5	15,5	16				12,5			21
1953. VII. 3.		14,6		15,2	16,4		15	19,8		15,4					17,5
1953. VII. 11.								20							28
— „ —													12,5		20

A táblázatból láthatjuk, hogy a források nagyobb része, a levegő hőmérsékletének függvényeképpen elég nagy hőmérsékleti ingadozást mutat. Ezt még világosabban láthatjuk a II-ik táblázatból, amelyben egy nap (1950 IX. 20—21) hőmérsékletingadozásának adatait tüntettem fel. Tudatosan őszi napot választottam, mikor a levegő hőmérséklete a nappal és éj folyamán nagymértékben változik. A vízbőségtől függően követi ezt az ingadozást — kisebb vagy nagyobb mértékben — mindenik forrás. Kisebb vízhozamú források eléggé gyorsan reagálnak a levegő hőmérsékletének változásaira, míg a nagyobb vízbőségű források, alig 0,5—1⁰ C-al követik a levegő hőmérsékletének napi ingadozásait.

II. TÁBLÁZAT: A borsárosi források napi hőmérsékletingadozása.

Forrás száma	Szabad vízfelület (m ²)	Hőmérsékletmérés (C°)								Megjegyzés:
		Ideje óra Tk, (m ²)	9	11	13	15	17	19	7	
1	2·5	15	13	14·5(S)	16·5(S)	16·5(S)	16	15	13·5	Tk = napi közép-hőmérséklet
2	0·8	11·6	11	11·2(N)	11·8(N)	12(KS)	12	12	11·5	
3	0·8	15	13	15(S)	18(S)	17·5(KS)	16	14	12·5	
4	0·7	14·6	14·5	14·8(N)	5(KS)	14·8(N)	14·5	14·5	14·5	A számok mellé zárójelbe írt betűk azt jelölik, hogy a napsütés éri-e a forrást: (S) = napsütés éri (KS) = kissé éri (N) = nem éri a forrást.
5	1	15·8	16	16(KS)	16(S)	16(N)	15·7	15·5	15·5	
6	0·2	13·9	12·5	13·5(S)	14·5(S)	14·5(N)	14·3	14	14	
7	0·1	14·5	14	15(KS)	15·5(S)	15·5(N)	14·8	14	13	
8	20·2	15·5	15	15(S)	16(S)	16(S)	16	15·5	15·2	
12	0·1	11·8	11	11·9(S)	12·5(S)	12·9(N)	11·8	11·5	11	
Levegő hőmérséklete		15·8	9	17	21	21	18	15	10	A meteorológiai megjegyzésekben a felhőzet alakját és vonulási irányát jelölik a betűk.
Meteorológiai megjegyzések:		derült idő harmat	Ci-S. (W) S-Cu	Ci-Cu (W)	Ci-S (W) A-Cu	S-Cu (W) borus	S-Cu (W)	N (W)	A mérések ideje: 1950. IX. 20-21.	

Még szembeütőbb a források hőmérsékletingadozása, ha grafikusán ábrázoljuk a táblázat eredményeit:

2. kép. A borsárosi borvízforrások napi hőmérsékletingadozásának grafikonja.

A borsárosi források hőmérsékletét Bányai több munkájában, valószínűleg nyári hőmérsékletmérésre alapozva — s így a legutóbb megjelent, székelyföldi langyos forrásokról írott dolgozatában is (9) — 18—20°-os langyos vizeknek írja le. Ezzel kapcsolatban a legállandóbb hőmérsékletű (5. sz.) forrást alapul véve, 16° C-ban állapíthatjuk meg a vizek normális felszíni hőmérsékletét. Ez az érték, természetesen az egyes forrásoknál — mint látjuk — a nyílt víztükör nagyságától, felszíni vizekkel való keveredés mértékétől függően változik.

Általában leszögezhetjük tehát, hogy az Olthoz közelebb fekvő, valamint a sekélyebb ásott medencében lévő források jobban reagálnak a külső hőmérséklet napi és évi ingadozásaira, mint a bővebb vízű, befoglalt, vagy mélyebb medencével bíró források.

A jövő feladata a vízbőség és hőmérséklet adatainak számszerű összefüggését kutatni. Ilyen irányú kutatások igen fontosak lennének, mert továbbmenőleg következtethetnénk a felszíni vizekkel való keveredés mértékére s világosabban láthatnánk a források eredetét is.

A csíkszentkirályi források vizét már többször elemezték. Mivel a régi elemzési adatok nem állottak rendelkezésemre, ezért csak a legutóbbi elemzés adatait közölhetem, amelyet Csajághy Gábor (9) végzett el 1942-ben.

III. TABLAZAT: a fürdőmedence vizének vegyelemzési adatai
Csajághy G. szerint:

1 liter vízben van.				
Kationok:	gramm:	egyenérték %	Az alkatrészeket a szokásos módon sókká szerkesztve:	
Káliumion	0,0065	1,79	Káliumklorid	0,0124 g
Nátriumion	0,0468	21,92	Nátriumklorid	0,0070 „
Kálciumion	0,0771	41,44	Nátriumhidrokarbonát	0,1609 „
Magnéziumion	0,0350	31,00	Magnéziumhidrokarbonát	0,2106 „
Vasion	0,0100	3,85	Kálciumhidrokarbonát	0,3119 „
		100,00%	Vashidrokarbonát	0,0318 „
			Kálciumsulfát	nyomok
			Metakovasav	0,1386 „
			Összesen:	0,8732 g
Anionok:				
Kloridion	0,0101	3,07		
Hidrokarbonátió	0,5491	96,93		
Szulfátió	nyomok	—		
Metakovasav	0,1386	—		
			Összesen:	0,8732 g
	Összesen:	0,8732 g	100,00%	

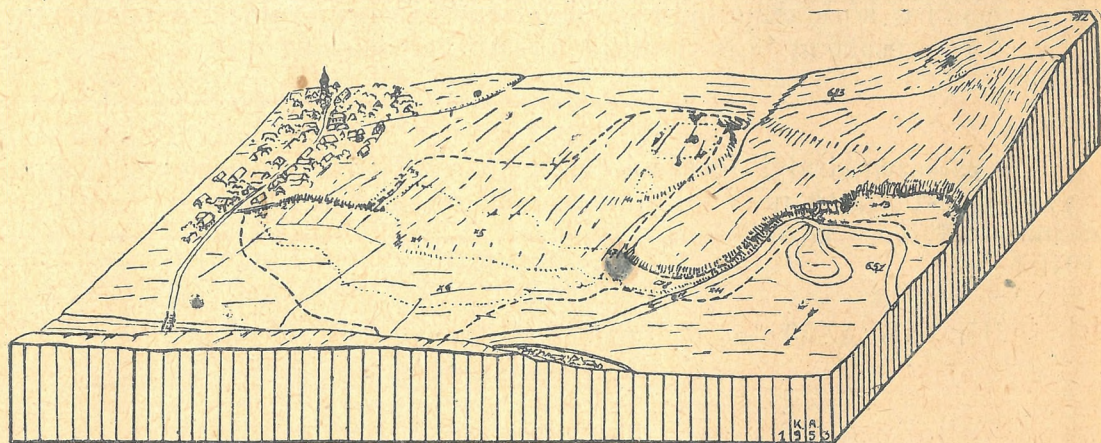
Szabad szénsav: 0,860 g. Kénhidrogén nincs. Aláeresztett medencéből, tehát a közvetlenül vett mintában a szabad szénsav 1,580 g volt.

A táblázatból láthatjuk, hogy a vizekben oldott ásványi anyagok között, a Ca, Mg, Na, hidrokarbonátok dominálnak. Ez is bizonyítja, hogy a vizek a mélybe süllyedt alsó-kréta homokköveken és márgákon haladnak át, kioldva innen az említett karbonátokat. Mint említettük, nem lehet nagy mélységben az alsó-kréta medencetalapzat — ezt egyébként a környék andezitjeiben tömegesen fellépő átsült márga-zárványok is bizonyítják.

Az elemzésből kitűnik, hogy a források vize az alkáli-földfémes savanyúvizek csoportjába tartozik (földes savanyúvizek).

A Borsáros speciális vegetációjával, különösen növényasszociációival behatóbban Nyárády E. Gy. akadémikus (11, 12), Soó Rezső (13) és mikrovegetációjával Kol Erzsébet (14) foglalkozott. Jellemző növénytársulás itt, a tőzegmohás lápokba átmenő kékperje (*Molinia*) rét. Floraelemének összetétele (areaspectrum) szempontjából igen változatos: 39,28% eurázsiai, 35,71% cirkumpoláris, 7,14% európai, 7,14% keleteurópai, 7,14% boreális és 3,75%-ban pedig kozmopolita fajokból áll — $3 \times 10 \text{ m}^2$ -es felvételi-terület növényzete alapján (Soó). Igen nevezeteseek különösen a boreális floraelemek, a *Saxifraga hirculus* (mocsári kötőrő), a *Drosera*

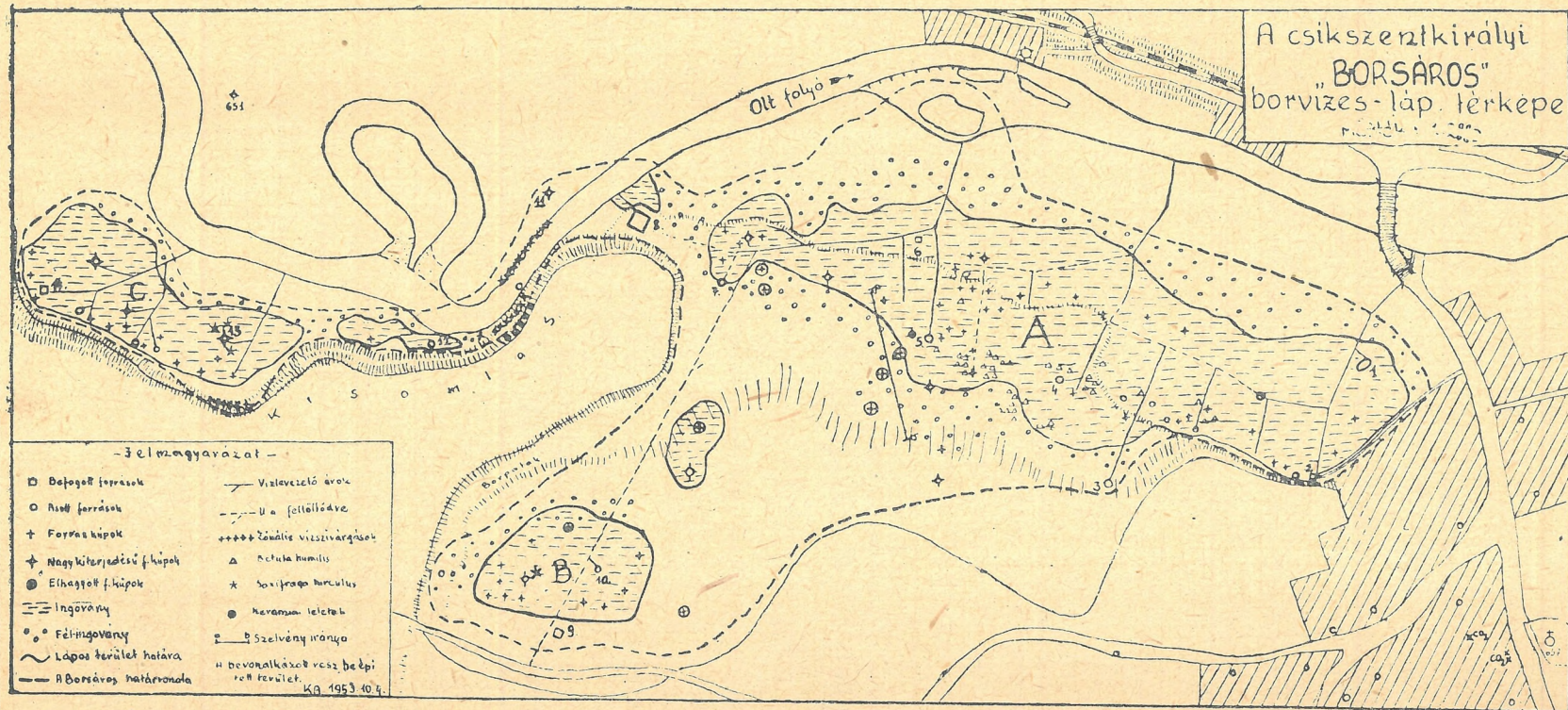

3. kép.

anglica (keskenylevelű harmatfű) és az ugyancsak boreális származású *Betula humilis* (törpe nyír) előfordulása. Ezek a növények a jégkorszak maradványai s ma az É-i sarkkör mentén lévő tundrákon tenyésznek. „A Szentkirályon termő példányok a legdélibb előőrsei (Nyárády, 582-ik old.) a dél felé való terjeszkedésben ezen sarkvidéki fajnak.”

1953. IX. 28-án 41 *Betula humilis* bokrot számoltam meg. Ezeket a térképen fel is tüntettem. Ugyancsak feltüntettem azokat a helyeket, ahol a *Saxifraga hirculus*-t láttam, vagy gyűjtöttem az utóbbi időben. Részletesebb vizsgálódásra nem volt alkalmam s így *Drosera anglicá*-t nem találtam. *Saxifraga hirculus*-t sem láttam a tulajdonképpeni Borsáros lápban, csak a déli és Ny-i tartozékaiban.

Égetően fontos volna erősebb intézkedésekkel rábírní a község vezetőségét, hogy a növények megvédésére a szükséges intézkedéseket tegye meg. A törpenyír bokrok bekerítése föltétlenül szükséges lenne, mert 1953 őszén is kiégettek — valószínűleg a pásztorgyermekek — 5—6 bokrot. Az új országút megépítésével erre még inkább szükség lesz. A nagy országúttöltés és az ezzel járó lecsapolási munkálatok amúgy is ki fogják hatni a láp vegetációjára épp úgy, mint vízgazdálkodási viszonyaira. Meg lehetne kísérelni egy-két törpenyír bokor áttelepítését is a sokkal védettebb nyugati láprészletbe.

Az ásványvizek mikrovegetációjára — Kol Erzsébet vizsgálati eredményei szerint — az *Oscillatoria chalybdea* moszat-vegetációja jellemző; a fürdőmedence vizében pedig ehhez járul még hozzá a *Phormidium* sp. és *Stigonema* sp. vegetációja. Ezek mind melegebb és kb. 6-os pH-jú vizeket kedvelő moszatfajok.

Míg a növényi vegetációval — láttuk — sokat foglalkoztak a kutatók, a faunáról annál kevesebb szó esett. Pedig érdekes kutatási terület lenne az ásványvizek világa ezen a téren is. A Borsáros fürdőmedencéből eddig két vízi rovarfajt gyűjtöttem. A *Sigara hieroglyphica* (?) nagyobb egyedszámban él a medence vizében, míg a *Nepa rubranak* eddig két példányát láttam a fürdő levezetőcsatornájában s mind a kettőt be is gyűjtöttem.

Láthattuk, hogy sokféle vonatkozásban, számtalan kérdést vet fel, egy ilyen kis terület — mint a Borsáros — részletesebb vizsgálata is. Tartományunk területén pedig ezerszámra akadnak ismert, vagy még nem is ismert — egymástól nagyban különböző — ásványvízforrások. A kutatókra hárul az a feladat, hogy a Székelyföldnek ezeket a legértékesebb helyi energiaforrásait korszerű tudományos módszerekkel felkutassák és országunk tervgazdálkodási irányvonalának megfelelően, dolgozó népünk szolgálatába állítsák.

Miben áll ásványvizeinknek ez a nagy gazdasági fontossága? Ásványvizeink — borvizeink — elsősorban gyógyíthatásuknál fogva érdemlik ki ezt a nagy figyelmet. Belső, főleg emésztési zavarokból származó betegségeknek ivókurára alkalmasok helyben. Helyes palackozással azonban az egész ország közkincsévé tehetjük, sőt, ásványvízben szegény országok felé fontos kiviteli cikk is lehet. Hűléses bántalmak ellen pedig hideg- vagy melegfürdők használatával küzdhetünk eredményesen. Ezzel kapcsolatban ajánlhatom az érdeklődőknek M. Sturza igen használható kézikönyvét (14.). A források gyógyhatásukat a feloldott ásványi anyagoknak, a szénsavnak és nem utolsósorban a bennük lévő sugárzó-anyagoknak (rádiumentanáció) köszönhetik. A gyógyhatást még emeli az is, hogy a legtöbb borvizünk környéke klimatikus üdülőhely is.

A jelenlegi székelyföldi fürdőhálózat nem áll arányban ásványvízgazdagságunkkal. Ennek a régi csorbának kiküszöbölése a szocialista építés feladata lesz. Ásványvíz-sokadalmunk annyira bő és változatos, hogy ezen a téren korlátlan fejlődési lehetőségeink vannak. Azonban jó előre fel kell készülnünk, hogy olyan fürdőhálózatot létesítsünk, mely kielégíti dolgozó népünk növekvő igényeit.

Fontos szerep jut majd az olyan kisebb fürdőknek is, mint a Borsáros, hiszen ezek a bővízü források megérdemlik, hogy egy korszerű fürdőtelepet létesítsünk rajta. Ezen a téren is példát vehetünk a Szovjetuniótól, ahol a kaukázusi ásványvizeknek ma már egy cseppje sem vész el kihasználatlanul.

Dolgozatomban a Székelyföld egyik legérdekesebb borvizterületét és egy-két ezzel kapcsolatos kérdést igyekeztem megismertetni, hogy ezáltal is felkeltssem az érdeklődést ásványvizeink iránt. Ha ez — csak részben is — sikerült, munkám nem volt hiábavaló.

BIBLIOGRÁFIA

Csak azokat a munkákat sorolom fel, a szövegközi számozás sorrendjében, amelyeket dolgozatom megírásánál közvetlenül felhasználtam.

1. *Bányai János*: A Székelyföld természeti kincsei stb. Odorhei, 1938.
 2. *Roska Márton*: Régészeti repertorium I. Őskor. Kolozsvár E. T. I., 1942.
 3. *Herbich Ferenc*: A Székelyföld földtani és őslénytani leírása. Bp. 1878.
 4. *Bulla Béla*: A két Csíki-medence és az Oltvölgy kialakulásáról. Földr. Közl. Pp. 1948. 16. kötet.
 5. *Bányai János*: A felső Oltzorosok geológiai viszonyai. Erd. Irod. Szemle, Kolozsvár. 1927.
 6. *Bányai János*: A székelyföldi ásványvizek lerakódásainak geológiája. Szádeczky Emlékkönyv. Kolozsvár, 1938.
 7. *Vitos Mózes*: Csíkmegyei Füzetek. Csíkszereda, 1894.
 8. *Bányai János*: A székelyföldi langyos források. Hidr. Közl. Bp. 1949. 9—10 sz.
 9. *Csajághy Gábor*: Az 1941—42. évi erdélyi ásványvízkutatások eredményei. M. K. Földt. Int. kiadványa. Bp. 1943.
 10. *Nyárády E. Gy.*: Régi idők néma tanúi a Hargitában. Pásztortűz. 1929. 10. sz.
 11. *Nyárády E. Gy.*: A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában. A Sz. N. M. Emlékkönyve. Sepsiszentgyörgy, 1929.
 12. *Soó Rezső*: A Székelyföld növényközvetkezteiről. Múz. Füzetek. Kolozsvár, 1944. 2—4. füzet.
 13. *Kol Erzsébet*: Észak-Erdély 87 borvízforrása mikrovegetációjának általános összehasonlítása. Múz. Füzet. Kolozsvár, 1945. 1—4. füzet.
 14. *M. Sturza*: Manual de balneologie. Edit de Stat. Buc. 1950.
- Ezenkívül felhasználtam a Manualul inginerului de mine I. kötetének (Edit. Techn. Buc. 1951.) illető fejezeteit is.
-

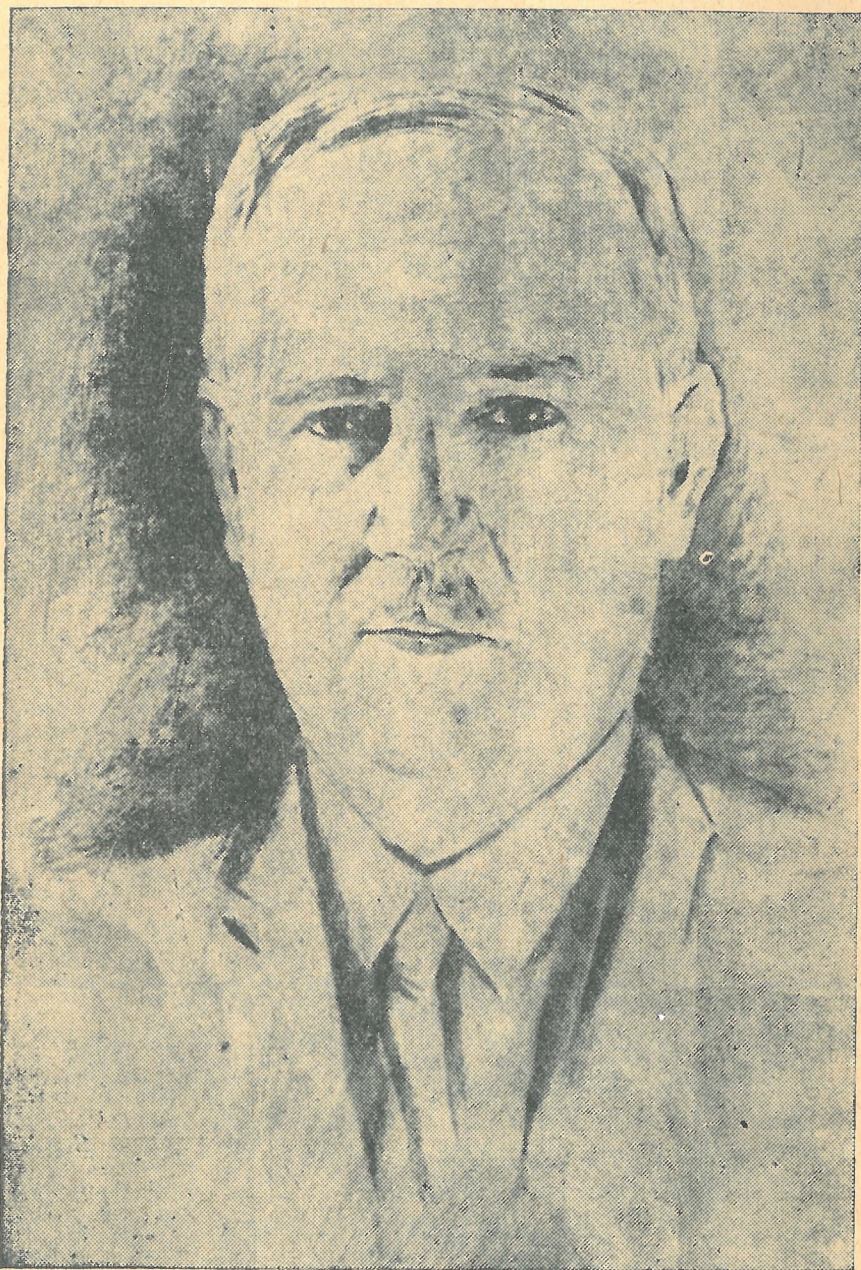
Csutak Vilmos

1878—1936

Irta: Dr. KABAY GABOR

Zágoni Mikes Kelemen falujában született 1878. november 8-án, Zágon „Tatárszeg“ nevű negyedében. Szülei párholdas, földhözragadt szegényemberek. Apja Csutak Sámuel, anyja Csákány Juliánna, a mindennapi élettel nehezen küzdő emberek. Gyermekkorának zsenge éveit Zágonban tölti. Elemi iskoláit otthon, Zágonban végzi. Társai közül hamar kitűnik, ami arra készíti szüleit, hogy tovább taníttassák. Salamon bátyja otthon marad földművesnek, Vilmost pedig a négy osztály elvégzése után a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó-Kollégiumba íratják be, hogy mire Almos öccse is odaserdül, támogassa és taníttatásáról gondoskodják. Ez a kapcsolat a két testvért sűrű tartó barátsággal forrasztotta össze. A kollégium első három éve nehézségek között telt el. Sokat betegeskedett, gyenge szervezete nem bírja a kollégiumi szigorú fegyelmet. Ezekben az években nem is emelkedik ki évtársai közül. A szigorú életmód lassan megédzette. Negyedikes korában már az elsők között találjuk. A falutól egy percre sem szakadt el. Nem is szakadhatott, mert a vakációk alatt éppen úgy kivette részét az otthoni munkából, mint akármelyik korabeli falusi legény. Így teltek évei váltakozva a Székely Mikó-Kollégiumban, ahol mint első tanuló, nem egyszer vonja magára tanárai figyelmét. Közeledik a nyolcadik osztály vége. Az életbe kilépő diákok pályát választanak. Csutak Vilmos a jogi pályát választja. Kitűnő feleletei az érettségien a történelemből és latinból feltűnik dr. Szádeczky K. Lajos egyetemi tanárnak, aki az érettségi vizsga kormánybiztosa volt. Szádeczky annyira el volt ragadtatva Csutak Vilmos széleskörű történelemtudásától, logikájától, hogy rábeszélte az éretté nyilvánított diákot, hogy jogi pálya helyett a bölcsészetiit válassza. Így is történt. Az 1898. évben már a kolozsvári egyetemen találjuk, mint történelem és latin szakos tanárjelöltet. Itt is vasszorgalmával tűnt ki többi diáktársa közül. Tanult és dolgozott. Anyagilag is rá volt utalva, hogy a pályadíjakkal pótolja az otthonról kapott támogatást. Önkéntesi évének leszolgálása után, elfoglalja Alma Materé, a Székely Mikó-Kollégium segédtanári állását. Így lett az 1903. év őszén tanár ott, ahonnan öt évvel azelőtt indult az életnek. A kis keretek között is nagy feladatokra vállalkozik. Éppen itt bontakozik ki teljes egészében zseniálítása: szűk lehetőségek közepette nagyot alkotni. Folytatja tudományos kutatásait. Szabadidejében kutatásokat végez a Budapesti Országos Levéltárban, majd 1908-ban a Bécsi Állami Közös Pénzügyi és Hadilevéltárban. Ebben az időben az 1848-as szabadságharcot követő Bach-korszak okmányai ér-

dekelték. A Bécsi Állami Levéltárban folytatott több hónapos munkájának különös eredménye az, hogy számos új adattal gazdagította a II. Rákóczi Ferenc korát tárgyaló tudományos irodalmat.

1. kép. Csutak Vilmos.

Csutak Vilmos tudományos munkáját a lehető legnagyobb gondosság és lelkiismeretesség jellemzi. Sokszor nemcsak az akkori divatos történetész szemüvegén keresztül nézi a kútforrásokat, hanem egészen újszerű szemlélettel. Valósággal materialista alapon vet fényt a legbonyolultabb kérdésekre.

Csutak Vilmos tudományos, irodalmi munkásságát messze túlhaladta a Székely Nemzeti Múzeumnál kifejtett szervező tevékenysége. 1906-ban került a múzeummal közelebbi kapcsolatba, amikor múzeumőrre választották. Ebben az időben a múzeum sorsfordulat előtt állott. Vagy építenek a múzeum számára egy megfelelő hajlékot, ahol fejlődhetik és azzá lehet, aminek alapítónője, özv. Cserey Jánosné szánta, vagy megmarad egy családi gyűjteménynek, ahonnan az értékesebb múzeális tárgyakat felszedik a központi múzeumok. Szinte elképzelhetetlen az a nagy erőfeszítés és kitartó munka, amit éveken keresztül vívott tudós múzeumőr társával, dr. László Ferencsel együtt azért, hogy a Székely Mikó-Kollégium helyiségeiben elhelyezett múzeumi anyag számára egy megfelelő épületet építsenek. Kitartó szívós munkájuk eredményeképpen az 1911—12. években felépül a múzeum mai épülete, de a külső és belső munkálatok nagyrésze csak az 1913. év végén nyert befejezést. Még ebben az évben átköltöztették az összes múzeumi anyagot a Kós Károly által tervezett új épületbe és hozzákezdték az anyag kiállításához, hogy így a nagyközönség részére megnyíssák a múzeum kapuit. Ezt a nagy szaktudást és szorgalmat igénylő munkát a világháború szakította félbe. A kényszerszünet egészen 1920 tavaszáig tartott. Akkor, ha szerény keretek között is, de a múzeum megnyitotta kapuit a nagyközönség előtt. A cél az volt, hogy a múzeum munkájával mindenkor a legtisztább és legönzетlenebb szociális érzést táplálja. Mindenkit, tudóst és érdeklődőt, egyaránt szívesen lásson.

Csutak Vilmos munkája mélyreszántó a múzeum életében. Tizenkilenc éven át dr. László Ferencsel együtt (László 1925. évben bekövetkezett haláláig) végezték a múzeum adminisztrációs és tudományos munkáit, azután pedig egyedül, 1936-ban bekövetkezett haláláig. A Székely Nemzeti Múzeum új épülete megépítésének történetét 1933-ban: „Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum” címen megjelent dolgozatában írta meg.

Múzeumi munkásságát a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében megjelent „A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötven éves fejlődése” című dolgozatában írja le részletesebben. Munkásságát élete főművével, az általa szerkesztett „Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára” tetézi be. Munkája a legnagyobb elismerést váltotta ki. Az egész munkából törhetetlen lelkesedés árad, szuggesztív meggyőző erővel adja a múzeum fejlődésének képét. Az Emlékkönyv nyolcszáz oldala, huszonöt év múlva is a Székelyföldre vonatkozó tudományos értekezések legteljesebb gyűjteménye.

A sok intézmény gondja, melynek vezetése nagyrészt a Csutak Vilmos vállain nyugodott, felőrölte őseréjét. Alkotó lázas munkája közben nem a halálra készül, hanem megkezdett tudományos munkáit akarja befejezni. Részletes monográfiát készült írni a Rákóczi szabadságharc leverése utáni bújdosás történetéről. Csendes öregséget óhajtott, nyugalmat, amiben egy egész életen át nem volt része. Így köszöntött rá az utolsó nap, amikor családja körében, öreg tudós barátjával, Barabás Samuval töltötte az estét. Hirtelen főfájásról panaszkodott, s utána pár óra múlva, 1936. május 14-én, agyvérzés ölte meg, ötvenhét éves korában.

IRODALMI MUNKÁSSÁGA:

Csutak V.: Ünnepi beszéd „A bécsi békekötés háromszázados évfordulójának emlékére“ 1906 május 6-án rendezett Bocskay ünnepélyen. Ev. Ref. Székely Mikó-Koll. Értesítője az 1905—6. isk. évről.

Csutak V.: Háromszék felkelése a Rákóczi szabadságharc elején. Ev. Ref. Székely Mikó-Koll. Értesítője az 1906—7. isk. évről.

Csutak V.: Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés. (Klny. az EME VII. vándorgyűlésének Emlékkönyvéből. 1910.

Csutak V.: Adatok Háromszék vármegye Bach-korszakbeli közművelődési és közgazdasági történetéhez. 1910.

Csutak V.: Barabás Samu. (Klny. a Székely Nép 1910. évf.-ból.)

Csutak V.: A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-Kollégium története 1859—1909. (1910.)

Csutak V.: Adatok a Ref. Székely Mikó-Kollégium 1917—18. évi történetéhez. (1918.)

Csutak V.: A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése. (Emlékkönyv a Székely N. Múzeum ötvenéves jubileumára, 1929.)

Csutak V.: Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldön 1707—11-ben. (u. o.)

Csutak V.: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerkesztette: —. 1929.

Csutak V.: Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum. 1933.

Csutak V.: A Székely Nemzeti Múzeum története és kulturális jelentősége. EME XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1934.

Csutak V. és László F.: Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum évi állapotáról 1908—9-től 1915-ig bezárólag.

Irt még a következő lapokba és folyóiratokba: Geneal. Füzetek. Székely Nemzet (1904—), Székely Nép (1904—), Erd. Múzeum (1901), Erd. Helikon (1933), Ifjú Erdély (1934), stb. —

IRODALOM:

Magyar Írók élete és munkái. IV. köt. 1182—3. 1.

Századok, 1914/5. (Hellebrant). — Petrik, 1901—10. Bp. 1917. —

Osvát. Nagyvárad, 1928. — EMIB. Kolozsvár, 1929, 31. — Gutenberg. VIII.

Bp. 1931. (Jancsó E.) — Révai. XXI. U. o. 1935. — P. Hírlap 1936. V. 15.

Kozocsa. Bp. 1939. — Kós K., Csutak Vilmos. Pásztortűz 1934. —

Vikár Éva: Magyar Művészet VI. évf. Bp. 1930. 356—358. 1.

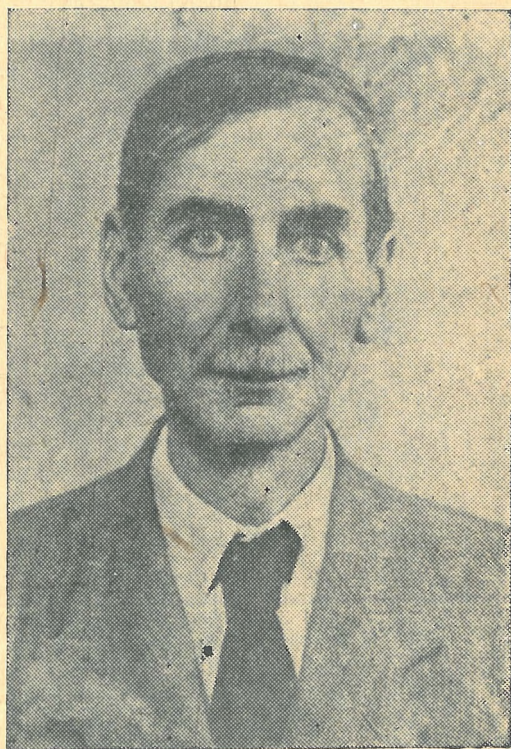
Konsza Samu: Az építő. Emlékezés Csutak Vilmosra. Felolvasta 1946. május 14-én Csutak V. halálának tízéves évfordulóján. (Kéziratban.)

Cs. Bogáts Dénes

1882 – 1949

Írta: Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

Sepsiszentgyörgy-Szemerján, 1949. november hó 8-án, 67 éves korában, hosszas betegség után meghalt Cs. Bogáts Dénes, a sepsiszentgyörgyi Múzeum tb. levéltárosa, később igazgató-őre, Csutak Vilmos régi

1. kép. Cs. Bogáts Dénes.

munkatársa. *Bogáts Dénesben a sepsiszentgyörgyi Múzeum igaz barátot, hűséges és jó munkatársat veszített el.* 1882-ben született *Nagyszebenben*, székely származású szülőktől. Miután középiskolai tanulmányait szülővárosában, *Nagyszebenben* és *Budapesten* elvégezte, posta és távírdai szolgálatba lépett. Három évtizedet meghaladó közszolgálat után *Sepsiszentgyörgyön* ment nyugdíjba. Az 1920-as évek végén került kapcsolatba a *sepsiszentgyörgyi Múzeummal* s ettől az időtől kezdve minden szabad idejét a múzeumi kutatásnak szenteli. Az egyetemi tanulmányok hiányát pá-

ratlan szorgalommal igyekezett pótolni. Már *Csutak Vilmos* igazgatósága alatt, 1932-ben az intézet igazgató-választmányi tagjává, 1945-től kezdve pedig a *sepsiszentgyörgyi Múzeum* tb. igazgató-örvévé választotta. A *sepsiszentgyörgyi Múzeum* gazdag levéltára lehetőséget adott, hogy a *Székelyföld* s annak népére vonatkozó helynév és családtörténeti adatok összegyűjtésével foglalkozzék. Ilyen irányú munkássága sok adattal gazdagította ismereteinket a volt *Háromszék* vármegye, valamint *Sepsiszentgyörgy* történetére vonatkozólag. Az első világháború harcterein szerzett betegsége az utóbbi időben már ágyhoz szegezte s így képtelen volt múzeumi munkát végezni. Még betegen is, az otthonában dolgozott, a háromszéki helyneveket gyűjtögette s utolsó dolgozatát írta reszkető kézzel, amelyre a pontot már a halál tette. Cs. *Bogáts Dénes* a népszerű, öntudatos, komoly szellemi munkás mintaképe volt, aki nyugalomba vonulása után, a megérdemelt pihenés helyett a további munkát választotta s így magatartásával és egész életével méltán érdemelte ki munkatársai, barátai tiszteletét és szeretetét. A *sepsiszentgyörgyi Múzeum* iránti ragaszkodásával, önzetlen munkásságával mindnyájunknak példát mutatott.

A megbecsülés és elismerés koszorúját helyezzük sírjára.

Bogáts Dénes irodalmi munkássága:

1. *Háromszéki helynevek.* (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, 1929.)
2. *Az első székely huszárezred részvétele a török és francia háborúban 1788—1815-ig.* Sepsiszentgyörgy, 1932.
3. *Adatok a régi Háromszék topográfiájához helynévkuutatók alapján.* (Az E.M.E. XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1934.)
4. *Zágon feldulása és következménye.* (Erdélyi Múzeum, 1941.)
5. *Sepsiszentgyörgy története.* (Székelyföld írásban és képen. Bpest, 1941.)
6. *Háromszék vármegye.* (Gábor Ernő közreműködésével. Háromszék megye. Idegenforgalmi Bizottság, 1942.)
7. *Szemerja község és református egyházának története.* Sepsiszentgyörgy, 1943.
8. *Háromszéki oklevél szójegyzék.* (Kolozsvár, 1943. Erdélyi Tudományos Füzetek 163.)
9. *A -ni, -nit, -nul, -nül rag a háromszéki régiségben.* (Dolgozatok a Kolozsvári Bolyai Tudománygyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 16. szám. 1947.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

10. *Följegyzések Szent László váradi szobráról a Székely Nemzeti Múzeumban.* (Székely Nép, 1930.)
11. *Váradi József és Bartalis János vértanúsága.* (Székely Nép, 1943.)
12. *Régi magyar megfigyelések.* („Az időjárás“ 1943. évi 47. kötet május—júniusi száma.)
13. *Szárazság és pestis a Székelyföldön az 1717—1719. években.* („Az Időjárás“ 1943. évi 47. kötet, szept.—októberi száma.)
14. *Adatok Bölöni Farkas Sándor életpályájához.* (Erdélyi Múzeum, 1944.)

